

MILICIJA I STAJAĆA VOJSKA¹⁾)

I storija buržoaskih partija pretstavlja istoriju neprekidnih metamorfoza (prevrtanja), sitnih izdajstava načela; ono što se juče veličalo, danas se razapinje na krst.

Nigde se ova promenljiva politika ne ispoljava tako oštro kao u oblasti militarizma. Ko bi pre 50 ili čak i samo 20 godina rekao da će se buržoaski liberalizam, čak i onaj najodlučnijeg pravca, — ako se uopšte može govoriti o odlučnosti buržoaskog liberalizma, — upregnuti bez najmanjeg otpora u kola vojnog budžeta, kakav je nedavno primljen u Rajhstagu, bio bi prosto ismejan. Nikakav socijaldemokratski list ne bi, niti je, sebi dozvolio tako smelo proglašenje. Ono pak, što danas ni u kom slučaju ne bismo smeli sebi dozvoliti, bilo bi tvrđenje da sa liberalizmom ne bi došlo tako daleko da su Valdek ili barem Evgenije Rihter još u životu. Ovi političari bi se danas isto tako kao i njihovi naslednici preselili u logor Moloha.

Bedan kraj buržoaske opozicije u stvarima militarizma nije tek skorašnjeg datuma i slučajan. Ova opozicija patila je od samog početka od unutrašnje protivrečnosti. Stajaće su vojske (*miles perpetuus*) bile sredstva pomoću koga je moderna monarhija savladala feudalne staleže Srednjeg veka, a utoliko su ove armije odgovarale i interesima gradova. Buržoaskoj trgovini bila je potrebna vojna zaštita. No preduslov stajaćih vojski bili su stalni porezi, a o njima su, međutim, gradovi želeli da znaju što je moguće manje. Ovim se objašnjava buržoaska opozicija protiv stajaćih vojski, koja je počela već u XVII veku i trajala sve do u XX vek, ali, pored svega, ona nije dala nikakvog rezultata. Ustvari, ništa i nije bilo prirodnije, jer, u krajnjem rezultatu, poštenjaković — buržuji više voli da mu se profit malo smanji nego da uopšte nema profita.

Čak i tako siromašnoj i zaostaloj državi, kakva je bila Brandenburgska Marka, nametnula se posle Tridesetogodišnjeg rata potreba za stajaćom vojskom. Izborni knez Georg Viljem zahtevao je 1619 godine od feudalnog staleža dva bureta zlata za vrbovanje vojske. Staleži su smatrali da je ova suma nemoguća, ali su već deset godina

¹⁾ Štampano u časopisu *Neue Zeit*, II, 1912/13, str. 553 i dalje. — Prim. red.

docnije, 1629 godine, samo kontribucije Valenštajna koštale Brandenburg dvesta buradi zlata. Pruski kralj Fridrik branio je sa ove tačke gledišta sistem stajaće vojske. Mada je skupa, ali pošto skraćuje trajanje rata, ona je, u krajnjem rezultatu, jevtinija od stare seljačke milicije. Nijedna država, kaže on, ne bi bila u stanju da izdrži još jedan Tridesetogodišnji rat, jer bi se posle najviše sedam ili osam ratnih pohoda iscrpla sredstva suverenâ za borbu i oni bi postali miroljubivi i spremni na ustupke. Ovo se nije baš sasvim slagalo sa tvrđenjem toga kralja da Sedmogodišnji rat nije opustošio nemačke zemlje manje nego Tridesetogodišnji rat. No ipak, u svakom slučaju, strahote su kraće trajale.

Buržoaska opozicija protiv stajaće vojske nigde nije postigla svoj cilj. Jedina država u kojoj je ova nova ustanova bila ukinuta, Engleska, pretstavlja izuzetak, koji samo potvrđuje pravilo. Ovde je aristokratija, koja je težila parlamentarnoj vlasti, triputa — za vreme Čarlsa I., Olivera Kromvela i Jakoba II. — bila ugrožena stajaćom vojskom; posle svoje pobede gledala je na nju sa trajnim nepoverenjem. Poznato je da »Deklaracija prava« proglašava nezakonitim organizovanje ili održavanje stalne vojske u mirno doba; zakon, na kome jedino i u potpunosti treba da se zasniva disciplina u vojsci, morao je da se iznosi pred parlament svake godine. Ovaj izuzetak od pravila već zato nema ničeg zajedničkog sa buržoaskom opozicijom protiv stajaće vojske, što je stvoren od strane aristokratske opozicije. Ovaj izuzetak postao je moguć samo blagodareći ostrvskom položaju Engleske, koja je mogla da osvoji, i osvojila je, svetsko tržište pomoću pomorskog naoružanja, a ne sredstvima militarizma.

Buržoaska opozicija protiv stajačih armija na kontinentu pojavila se prvo u Francuskoj kao posledica strašnih pustošenja i dubokih poniženja, koje je ova zemlja pretrpela zbog borbe Luja XIV za svetsku prevlast. Borba protiv stajačih armija postajala je sve oštija ukoliko je kraljevstvo za vreme njegovog naslednika, Luja XV, padalo u očima nacije sve niže i niže. Ma kako se Monteskije starao da iznova nađe u tradicionalnim ustanovama Francuske opšti i večiti duh zakona, ipak se i on često odlučno izjašnjavao protiv epidemije koja tera kraljeve da beskrajno povećavaju svoje armije. Svaki monarh drži toliko trupa kao da su njegovi narodi izloženi opasnosti da budu istrebljeni, — i takvo stanje naziva se mirom!

Mnogo odlučnije istupa Volter. On naziva vojnike čas najamnim ubicama, talogom nacije, čas ih ismejava kao sirove đavole koji se okreću desno i levo u grubom plavom platnu koje košta po 110 sua²⁾ lakat³⁾, sa grubim belim ispuskama na kapama, a na čijem čelu maršuje moderni osvajač u susret svojoj slavi, pošto je naveo svoje poslušne državnike da pretstave pravednim zahteve za nekom

²⁾ Su (sou) francuski novac u vrednosti od 5 santima (para). — Prim. red.

³⁾ Lakat — stara francuska mera za dužinu od oko 50 cm. — Prim. red.

provincijom. Zar stajaće vojske, koje su plaćali građani, nisu bile, čak od vremena Sule⁴), još u većoj meri oruđe za porobljavanje tih istih građana nego za ugnjetavanje drugih naroda? Čuvena »Enciklopedija« govori u istom smislu, ako je moguće još i oštije, o stajaćoj vojsci, koja je bila potom napadana i od fiziokrata⁵); Tirgo je predlagao da se stajaća vojska, pošto je najneproduktivnija od svih staleža, zameni milicijom.

Sa druge strane, protiv stalne vojske istupa i Žan Žak Ruso. On ukazuje na Svajcarsku, koja živi i bez takve vojske i bez tvrđava. On naziva regularne armije kugom Evrope, koje su upotrebljive samo u dve svrhe: ili za napad na susede da bi ih udavile, ili za okivanje i ugnjetavanje sopstvenih građana. Vojnik i građanin nalaze se međusobno, besumnje, u neprijateljstvu; ovo je zlo nerazdvojno vezano za postojanje regularnih trupa. Zbog toga na mesto ovih stajačih armija treba postaviti pravu miliciju; takav su vojni sistem imali Rimljani, a danas ga imaju i Svajcarci; takav bi morao da bude sistem svake slobodne države. »Svaki građanin treba po dužnosti da bude vojnik, ali нико не treba da bude vojnik po zanimanju. Svaki građanin treba da je vojnik, ali samo onda, kada za to postoji potreba.«

Mogli smo da navedemo ovde samo neke od glasova iz »koncerta francuskog prosvetiteljstva«, koji su se izjašnjavali protiv stajaće vojske. Međutim, ovo je dovoljno da se pokaže kako je pri kraju XVIII veka bilo već u Francuskoj rečeno sve ono što je otada buržoaska opozicija u Nemačkoj iznosila protiv stajačih armija. Ako su, međutim, i Monteskije, i Volter i Ruso govorili u vetar, ne treba se na kraju čuditi što i naši poštovani naprednjaci i »slobodoumni« nisu doživeli bolju sudbinu.

Pogledajmo još za čas savremenike tadašnje Nemačke — Monteskije, Voltera i Rusoa! Zbog prirode same stvari buržoaska opozicija protiv stajačih armija u Nemačkoj nije mogla da se pojavi tako rano i da se ispolji sa takvom snagom kao u Engleskoj ili Francuskoj. U Nemačkoj uopšte nije bilo za vreme mira zajedničke savezne vojske, a armije njenih pojedinih država pretežno su imale zapravo smešan izgled⁶). Vojske feudalne Evrope pretrpele su već prve poraze u borbi protiv revolucionarne Francuske kada su neki

⁴) Sula (138—78 pre n. e.) bio je starorimski državnik i vojskovoda. — Prim. red.

⁵) Fiziokrati — pristalice nekadašnjeg ekonomsko-političkog učenja, naročito u Francuskoj od polovine XVIII veka, koje je — pored ostalog — odbacivalo uticanje države na privredu. — Prim. red.

⁶) Kada se Gete protivio igranju vojnika svog vojvode, bio je daleko od stanovišta francuskih prosvetitelja. Sta ga je ispunjavalo odvratnošću pokazuje ovaj dokumenat koji je napisao svojom rukom kao vajmarski vojni ministar: „Referisano nam je šta Vi u Vašem raportu od 10 ovog meseca, kome su bila priložena ovde priključena akta, saopštavate ovamo gore, a što se odnosi na Vašu svadu sa ritmajsterom fon Lichtenbergom oko kožnih čakšira koje je trebalo dati novom husaru Bilkeu upućenom na mesto pobeglog husara Tona“.

naši mislioci počeli da se izjašnjavaju. Kant je nalazio da rat prouzrokuje najveće nesreće od kojih pate civilizovani narodi, i to ne toliko sam rat, koliko neprestane mere naoružavanja za buduće ratove koje se neprekidno proširuju. On je zahtevao ukidanje stajaćih vojski iz dva razloga. Prvo, zbog toga što one stalno ugrožavaju druge države ratom i što zbog stalne utakmice u naoružanju čine mir još nepodnošljivijim nego čak i kratak rat, i drugo, što je protivno pravu čoveka da se iznajmljuje za novac za to da bi ubijao druge ili da bi sam bio ubijen. Čovek ne sme da bude obična mašina ili oruđe u rukama drugoga.

Fihte je prevazišao Kanta u opoziciji protiv stajaćih armija kao što je Volter prevazišao Monteskijea. Fihte je naučio iz istorije da je tendencija svake monarhije: neograničeno samodržavlje unutra, a univerzalna monarhija spolja. »Zapušimo ovaj izvor, pa će zlo biti pogodeno u korenu. Ako nas niko više ne bude hteo da napadne, nećemo morati više da se naoružavamo; tada će se pokazati kao nepotrebni kako svi strašni ratovi, tako i još strašnija stalna gotovost za njih, koju moramo da podnosimo«. Fihte neumorno ismejava »uzvišenu službu koja zahteva, međutim, vrlo malo razmišljanja, a sastoji se u okretanju na desno i na levo, u pozdravljanju puškom ili, ako bi nekad došlo do zbilje, u ubijanju, odnosno omogućavanju da mi budemo ubijeni«. Fihte prebacuje kraljevima da oni obučavaju milione ljudi na »najužasniju spretnost da ubijaju« kako bi ih upotrebili protiv svakog ko njihovu volju neće da prihvati za svoj zakon.

Kao trećeg mogli bismo da navedemo Herdera, koji stajaće vojske naziva »užasni jaram čovečanstva«. Zbog njih su Nemci ostali takvi kakvi su bili u doba Tacita, — »u vreme mira naoružani varvari za rat«. Viljem fon Humbolt se izražava u sličnom tonu; on pita koliko mora da je opasno to što znatan deo naroda mora u mirno doba da vodi način života sličan mašini samo radi spremnosti za rat; država mora, prema njegovom mišljenju, da ukine sve ustanove koje služe spremanju naroda za rat.

Vredno je napomenuti da su, kao ranije francuski mislioci koji su istupali protiv najamničkih armija, tako i njihovi nemački naslednici, nailazili na odziv i unutar samih tih armija, a u prvom redu unutar pruske vojske, koja se u XVIII veku smatrala kao ideal stajaće vojske. Pruska vojska razlikovala se prema svom poreklu i osobinama u mnogo čemu od drugih stajaćih vojski toga doba. Ona nije bila stvorena od strane modernih sila, već je prestavljala oruđe feudalnog junkerstva koje je posle Tridesetogodišnjeg rata moralо da se privoli da bude trajno vojnik kako ne bi postalo plen Švedana i Poljaka, ali se privolelo na svoj način. Staleži su rešenjem Landtaga 1653 godine odobrili izbornom knezu sredstva za organizaciju stajaće vojske. Ovom prilikom oni su obezbedili za sebe potpuno oslobođenje od poreza, isključivo ili gotovo isključivo pravo na zauzimanje oficirskih položaja i, najzad, neograničeno »gospodstveno pravo«, to jest, neograničeno pravo gospodara nad

seljačkom klasom. Oni su tako dobili mogućnost da kroz vojsku eksploratišu stanovništvo u takvoj meri, kakva im nije bila omogućena ni izdaleka čak ni u doba njihovog nepomućenog feudalnog gospodstva.

Podrobnije nabranjanje svih njihovih lopovluka odvelo bi nas suviše daleko, tim pre što je to dovoljno već učinjeno na drugom mestu, a mi se ovde ograničavamo samo na pitanja milicije i stajaće vojske.

Kako je pak došlo do toga da su junkeri mogli da hvale ovu stajaću vojsku, koja se održavala na okupu samo okrutnom upotrebom batine, kao ideal milicije i da ne budu pri tome ismejani? Kako se desilo da je general Rihel, punokrvni junker, mogao reći da »pruska vojska pretstavlja najmudriju i najlepšu zemaljsku miliciju«? Objasnjenje je vrlo prosto. Iz seljačkog i gradskog stanovništva bili su isčeđeni poslednji sokovi da se dobiju sredstva za izdržavanje stajaće vojske. Ova sredstva išla su u džepove oficira u cilju iznajmljivanja i plaćanja vojnika, ali ona dobrom polovinom nisu odlažila dalje od tih džepova. Tamo su ona lepo ostajala na taj način što su oficiri utezivali u vojsku sopstvene kmetove, kojima su kao junkeri slobodno raspolagali. Ovo im je stvaralo mogućnost: prvo, da uštedjuju na novcu za vrbovanje i, drugo, da svedu izdatke na vojničku platu na minimum, jer su takvi regruti morali da se nalaze pod zastavom samo tri meseca, a zatim su u toku od dvadeset godina, pozivani svake godine na jednomesečnu vežbu. Pri ovome su junkeri imali i posebnu korist u tome što su ovi kmetovi, na čiji su račun junkeri varali i potkradali državne kase, bili odvajani od obrađivanja njihove zemlje na što je moguće kraći rok.

Tako je izgledala ova »polumilicija«, koja je, prema uveravanju najnovijih istoričara, sačinjavala staru prusku vojsku. Stvarno se ništa nije promenilo u karakteru stajaće vojske time što se ona gotovo napola sastojala od domorodaca. Naprotiv! Ovi regruti su imali još nešto moralnih snaga, koje je trebalo utoliko bezobzirnije isterivati iz njih bezdušnim svirepostima. Zato se dešavalo da su domoroci dezertirali čak mnogo češće nego stranci — skitnice i zločinci iz svih zemalja sveta, koji su se bavili dezertenstvom kao zanimanjem u cilju stalnog dobijanja nove akontacije. Pruska vojska XVIII stoljeća smatrala se baš zbog toga idealom stajaće vojske, što je u njoj sistem uništenja svakog traga samosvesti kod vojnika bio razrađen do najsitnijih detalja, — sistem koji, i pored svih promena koje je donelo vreme, nije zamro sve do danas. Pruski kralj Fridrik odredio je u svom vojničkom testamentu: »Što se tiče vojnika, on treba da se plaši više svojih oficira nego opasnosti kojima ga izlažemo; inače ga nećete moći nikada povesti na juriš pod ubitačnom vatrom tri stotine topova koji ga kose. U takvim opasnostima dobra volja ne može da pokreće običnog čoveka; ovo može da učini samo strah«. Kod takvih gledišta bilo je potpuno svejedno da li će se pru-

ska vojska sastojati od mesnih seljačkih mladića ili od beskućnika-latalica, ili čak od zarobljenih Francuza.

Međutim, načelo da treba iskoreniti svaku moralnu snagu kod vojnika počelo je da izaziva teške sumnje, doduše, ne kod mase junkskih oficira, ali, ipak, kod pojedinih svetlijih glava među njima. Francuski general Giber pisao je još 1772 godine u svom delu o taktici: »Savremena taktika može da se održi samo donde dok duh evropskih ustava ostaje stari; čim bi nam se kao protivnik istavila falanga moralnih snaga, ova će poći putem svih pronalazaka«. Nadovezujući na njega, pruski oficir fon Berenhorst pisao je svoja »Razmišljanja o ratnoj veštini, o njenom napretku, njenim protivrečnostima i njenoj pouzdanosti«, — delo koje je od svega što je bilo napisano u XVIII veku protiv stajačih vojski učinilo najdublji utisak na nemačke savremenike. Ovome nije bio baš najmanji uzrok u tome, što je to delo dolazilo, takoreći neposredno, iz »Molohove kuhinje veštice«. Otac Berenhorsta bio je, naime, stari Desauer, prvi egzercirmajstor pruske vojske, a sam pisac pripadao je štabu kralja Fridriha i prošao je ceo Sedmogodišnji rat kao njegov adutant.

Berenhorst se u tri sveske svog dela neprekidno obara na »nauku ubijanja prema pravilima«, i na zanat kasapljenja koji obeščaćava čovečanstvo. On govori o četvoronožnim ratnicima-konjima koje nije tako lako dresirati kao dvonožne, jer se konj odupire guranju i udarcima, dok regruti postaju od njih poslušniji i razboritiji. On govori o »određenim za streljanje« koje oblače u mundire i čizme, hrane hlebom i mesom i daju im možda još po dva novčića dnevno, Nemcima za burmut, a Francuzima za duvan. Berenhorst tvrdi da pametnom vladaru nisu potrebne nikakve plaćene bande radi sprovođenja svojih spasonosnih namera u život. Sama misao da uputi takve bande protiv sugrađana, očeva i braće, da bi ih poubijale pri prvoj njihovoj neposlušnosti, trebala bi da ga dovodi do užasa. Što se tiče stvarnih zločinaca, dovoljna je ne baš brojna policija da ih hvata i kažnjava. I tako dalje.

Kao što vidimo, Berenhorst je isto tako malo oskudevao u oštrim i tvrdim rečima protiv stajačih armija kao i pretstavnici buržoaskog prosvećivanja. No Berenhorst se u jednom razlikovao od njih, kao što su se i u Francuskoj od Rusoa i Voltera razlikovali vojni pretstavnici stajaće vojske, naprimer, Servan, docnije vojni ministar Republike. I pored sve odvratnosti prema stajačim vojskama, oni nisu bili za njeno potpuno ukipanje. Nešto bi trebalo da ostane, neka »okvirna vojska«, kako se izražavao Berenhorst, u koju će se, u trenutku rata, ulivati mase koje žure da prime oružje. »Kada postoje hrabrost, oružje, tvrdave, hrana, novac, i samo okvirni puškovski kadrovi — tada neka vladar, koji ima poverenje u narod i koji može da računa na njegovo poverenje, samo lupne nogom i potrebna popuna vojske biće ostvarena iz hiljade izvora od stanovništva otadžbine«. Tako kaže Berenhorst.

Slično ograničenje načela milicije može da se nađe takođe kod ljudi koji su uspeli da stvore u vojnoj organizaciji savremenije forme u poređenju sa onima koje srećemo kod najamničkih armija XVIII veka. To su Vašington u Americi, Karno u Francuskoj i Šarnhorst u Nemačkoj. Za to su postojali svojstveni istoriski uzroci.

II

Iskustva Američkog rata za nezavisnost dala su za borbu protiv stajačih vojski a u korist milicije praktično oružje u ruke buržoaskom prosvećivanju, koje je dotle operisalo samo na ideoološkim osnovama. Poznato je, i to više nije potrebno dokazivati, da je ovim iskustvom započet potpuni preokret u dotadašnjoj strategiji i taktici. Ali, ono, ipak, nije bilo potpun dokaz za tvrđenje da je milicija u svima uslovima nadmoćnija od stajaće vojske.

Iz Vašingtonovih pisama znamo da pobednički vojskovoda američkih ustanika nikako nije bio zadovoljan time što komanduje milicijom, već da je težio da se postavi na čelo stajaće vojske. On sam bio je bivši aktivni oficir, kao što je to bilo i nekoliko njegovih komandanata. Glavni egzercirmajstor njegove milicije bio je čak stari pruski oficir Štojben, koji je ranije kao kapetan pripadao štabu starog Frica. Ne može se reći da ovi oficiri nisu shvatili nadmoćnost novog vojnog sistema, koji je proisticao iz socijalnih okolnosti američkih ustanika. Štojben je govorio u početku evropskih revolucionarnih ratova jednomo od svojih nemačkih posetilaca da francuski dobrovoljci vode isto takav rat kakav i američki farmeri, pa će biti nepobedivi kao i ovi.

Međutim, novi način vođenja rata bio je pristupačan i stajaćim vojskama, a Vašington i njegovi drugovi nisu bili skloni da stajaću vojsku cene manje od milicije. Ustvari, američka milicija nije mogla da izide na kraj čak ni sa engleskom najamničkom vojskom, koja se pretežno sastojala od elementa, u vojnom pogledu potpuno nepodesnog, od Nemaca iz Nemačke, koje je kneževski ološ uz grubo nasilje prodavao za novac engleskoj vladi. Vašington je mogao da nanese odlučujući udarac samo uz pomoć francuskog pomoćnog korpusa, sastavljenog od redovnih trupa. Naravno, time nije rečeno da američki ustanici ne bi mogli, na kraju, sami da odnesu pobjedu. Ali pobornici stajačih vojski imali su pravo da kažu da one skraćuju užase rata i da im zbog toga treba dati prednost pred miliciskim armijama baš u interesu čovečanskog napretka.

Sjedinjene Države, kada su se oformile, mogle su se odreći stajaće vojske zahvaljujući svom geografskom položaju. Pitanje o izboru između stajaće vojske i milicije postavilo se stvarno samo pred velike sile evropskog kontinenta. Ovde je ono postalo zaista goruće, prvo u Francuskoj, deset godina posle Američkog rata za nezavisnost, kada su armije feudalne Evrope krenule da uguše Francusku revoluciju, koja je, međutim, iznutra podrila staru francusku

vojsku i tako ostavila zemlju do izvesne mere bez oružja pred ogromnom nadmoćnošću neprijateljskih snaga. Opasnost je bila i velika i bliska, a pretežan deo stanovništva — seljaštva bio je neposredno toliko zainteresovan za odbranu zemlje, kako se to retko dešava. I stvarno, dobrovoljci su uz veliko oduševljenje i u masama hitali ka ugroženim granicama.

No, kakva su bila vojnička postignuća ovih dobrovoljaca? Iz mnogobrojnih i jednodušnih iskaza koje u ovom pogledu imamo izabraćemo izveštaje čoveka, koji je, — prema poznatoj uzrečici, — umeo da organizuje pobedu Francuske revolucije, naime Karkao. Prusko-austrijske trupe, koje je vodio princ Josip Koburški, potukle su u martu 1794 godine Francuze pod komandom Dimurijea. Razbijena vojska se potom gotovo rasturila zbog masovnog deztererstva dobrovoljaca. Sam Dimurije priznaje da je Francuska usled toga neko vreme ostala gotovo nezaštićena i da se spasla blagodareći samo tome što su savezničke armije koje su dejstvovali protiv Francuske ostale neaktivne i trošile čitave mesece na beznačajne poduhvate na granici. Ovu izjavu potvrđuje Karkao, koga je Konvent uputio u armiju posle bitke. On je našao armiju u najtežem stanju potpunog moralnog propadanja. Usto, on se žali na pasivnost i nepokornost trupa, na pljačkaše koji su razarali čak i francuska sela, na bezbrižnost, kukavičluk i nedostatak patriotizma. Karkao ukazuje kao na naročito zlo koje je pretilo da potpuno upropasti armiju, na »čopore« žena, koje su pratile jedinice; njih je bilo, po njegovom mišljenju, isto toliko koliko i vojnika.

Karkao naročito detaljno opisuje ekspediciju koju je preduzeo deo francuske armije iz Berga (Bergues) na Firn (Furnes). Pošlo je za rukom da se malen holandski garnizon protera bez stvarne borbe. Ali, čim su francuski vojnici ušli u grad, počeli su da pijanče, da pljačkaju i da troše municipalnu pucajući u vazduh. Karkao i generali nisu mogli da nađu drugog sredstva da bi učinili kraju ovome neredu, nego da krenu vojsku na dalji marš prema Nijeporu (Nieuport), mada to nije bilo predviđeno. Trupe su krenule na marš, ali nisu uspele da odu daleko; pokazalo se da je izvršenje marša nemoguće. »Gotovo svi su bili više ili manje pijani; na svakom koraku padalo ih je po nekoliko na zemlju; u kolonama je vladao najveći nered. Rančevi vojnika bili su toliko nabijeni opljačkanim stvarima da su ih ljudi jedva nosili. Prilikom dodira sa prvim neprijateljskim prestražama osetio se nedostatak u municipalnosti, koja je bila upotrebljena većim delom za šenlučenje, koje su trupe priredile u Firnu«. Tako govori Karkao.

Pri takvom stanju stvari, naravno, nije bilo moguće da se ulazi u oblasti u kojima se moglo naići na neprijatelja. Moralo se ići natrag u Firn. Tu je ostao jedan deo trupa, dok je Karkao sa ostalima produžio idućeg dana otstupanje prema Bergu. On navodi da su na sve strane bile upućene mnogobrojne patrole da bi se spričile nove pljačke, ali je to bilo uzalud. »Sa zabrinutošću smo gledali za vreme ovoga marša«, piše Karkao, »kako su se vojnici

rasturali na sve strane i kako su, osim dupke punih rančeva koje su vukli na ledima, neki nosili kokoške, drugi vodili konje, volove, ovce i svinje. Gotovo svi su potpuno utrošili municiju, koja im je bila izdata. Sva savetovanja i prekori generala nisu pomogli. Neko selo bilo je usput potpuno bez potrebe spaljeno i uništeno.

Karno ne priča o ovim stvarima kao o nečem što se jedanput desilo, odnosno nečuvenom, što izlazi iz okvira običnog. O njima govori kao o pojavama, koje treba stalno očekivati s obzirom na sastav armije kakav je dat. On dolazi do zaključka da je opravdano što se ništa nije preduzelo protiv Nijepora i Ostenda i zatim dodaje: »Ustvari, nemoguće je misliti na kakva bilo ozbiljna osvajanja sa takvim trupama, ma kako da su one hrabre. Ništa se ne može suprotstaviti njihovom prvom naletu, ali kada se ovaj izvrši, svi se razidu narušavajući svaki red i ako bi se neprijatelj vratio, ništa mu ne bi stajalo na putu da ih sve pobije«. Kako je Karno savladao ovu situaciju, poznato je. Kada mu je Komitet javnog spasa poverio, u avgustu 1793 godine, rukovodstvo svima vojnim poslovima, Karno je stvorio armiju sposobnu za ratovanje, spojivši dobrovoljačke formacije sa starim liniskim pukovima.

Ovo je bila opet stajaća vojska u novoj formi, koja se pokazala sposobnom da vrši osvajanja i još itekakva osvajanja. Ubrzo se pokazalo, takođe, da novi način vođenja rata, kakav su uveli američki ustanici, nije ni u kom slučaju nerazdvojivo vezan za miliciju. Baš francuska vojska dovela ga je do najvećeg stepena savršenstva, mada se ona sve više i više približavala, po svojim organizacionim formama, starim najamničkim vojskama. Opšta vojna obaveza je bila sistemom zamene razoren u korist vladajućih klasa. Najčuveniji vojskovođa francuske vojske davao je toliko prednost starim profesionalnim vojnicima da se sa najvećim prezirom odnosio prema narodnoj miliciji, što ga je koštalo dosta skupo u bitkama kod Grosberena, Denevica i u mnogim drugim.

Davanje prednosti stajaćoj vojsci pred milicijom ispoljava se kod Šarnhorsta još jasnije nego kod Vašingtona i Karnoa. On je vrlo rano postao njihov rečiti zaštitnik iako ga buržoasko prosvetiteljstvo optužuje za suprotno. Nije Šarnhorst maštao o starim najamničkim trupama, — on je prozreo sve njihove nedostatke i preporučivao reforme, koje bi nas veoma obradovale kada bi se sprovele u današnjoj vojsci. Ništa nije bilo nepravilnije nego pozivanje na Šarnhorsta, koje su činili pretstavnici vlade prilikom diskusije u Rajhstagu povodom poslednjeg vojnog budžeta. Međutim, oni to pozivanje i nisu uzimali tako ozbiljno, inače ne bi stogodišnjica smrti toga čoveka, koja je pala nekoliko nedelja pre toga, prošla bez ikakve zvanične svečanosti, — potpuno zaslужena čast za Šarnhorsta, kome je vojska prožeta junkerstvom bila u duši odvratna. S druge strane, mi, naravno, ne možemo da nazivamo Šarnhorsta pobornikom milicije, onakve kakvu mi tražimo. Mi bismo mogli da kažemo da naši sadašnji pogledi na vojno uređenje pretstavljaju logično razvijanje onih misli koje je u svoje vreme iskazao Šarnhorst;

ali je milicija u našem smislu reči bila još potpuno van njegovog vidokruga.

Šarnhorst je, uglavnom, mislio istoriski i shvatao je potpuno da se ratovi u datim istoriskim uslovima ne mogu ukinuti ni duhovitim potsmesima Voltera, ni plamenim optužbama Fihtea. On je shvatio da se vojna organizacija ne može zasnovati na proizvoljnim, mudrim ili glupim obrascima, već da je vezana za date istoriske uslove. On je priznavao da je milicija moguća za neko ostrvo, tvrđavu ili za malu zemlju, ali je smatrao da su za velike države neophodno potrebne stajaće vojske. Šarnhorst je nalazio da je nedovoljna čak i Berenhorstova »okvirna kadrovska vojska«, iako je takav sistem već bitno suzio mogućnost čisto filozofskih optužbi protiv stajaće vojske. Šarnhorst je dokazivao, baš u polemici sa Berenhorstom, da pobeda ili poraz na bojnom polju ne pretstavljaju slepu slučajnost, već da vođenje rata ima svoje istoriske zakone.

Šarnhorst, koji je odrastao usred Fridrihovih gledišta i kome nije bilo strano mišljenje da samo batina može da održi potrebnu disciplinu, a da je moralno oduševljenje uopšte isključeno kod običnog vojnika, poučio se, međutim, na Američkom ratu za nezavisnost, a još više na francuskim revolucionarnim ratovima u kojima je učestvovao kao hanoveranski oficir. Ali, on nije nikad išao toliko daleko da očekuje disciplinu, koja pretstavlja prvi preduslov za uspešno vođenje rata, samo iz moralnih pobuda. Vojska, u kojoj je bezuslovna poslušnost postala čisto mehanička, biće uvek nadmoćnija nad vojskom koja bi stupala u borbu samo zbog političkog ili verskog oduševljenja, — »sanjarenja« kako kaže Šarnhorst.

Šarnhorst je 1801 godine prešao na službu u prusku vojsku, čije je nedostatke mogao sada dobro da prouči iz neposredne blizine i sa prilično istaknutog položaja. Praktične reforme, koje je predložio prema francuskom obrascu, nisu prihvачene zbog tupoglavosti starofricovskih trupaša. Najznačajniji od Šarnhorstovih pokušaja je memorandum, koji je on predao u proleće 1806 godine i njime htio u poslednjem trenutku da otkloni katastrofu, koja je pretila staroj pruskoj vojsci. Ovaj memorandum pokazuje Šarnhorstova gledišta na miliciju i stajaću vojsku čak i jasnije nego njegove docnije praktične reforme, koje je mogao da sproveđe, zbog ogromnog broja prepreka, ipak samo na parče, sa zaletanjima i tek delimično.

U svom memorandumu Šarnhorst polazi od toga da u ratu ne odlučuju jedino fizičke, već isto toliko i moralne snage. Da bi se rat sa Francuskom, koji je pretio, završio pobedom, potrebno je da armija, narod i celokupna Evropa vide jasno kako kralj vodi borbu isključivo za nezavisnost države, i da se samo suprotstavlja sramnom porobljavanju. Tada mogu da se stvore vanredna pomoćna sredstva kako u obliku povećanja, tako i celishodnog uređenja armije. Povećanje je moguće samo u ograničenoj meri; Šarnhorst računa sa približno 25.000 boraca. Mnogo bi važnije bilo stvaranje nacionalne milicije. »Samo naoružavajući masu naroda, mala država izravnava

izglede na uspeh svog odbranbenog rata protiv velike države, koja vodi porobljivački rat i vrši agresiju.«. Ova rečenica je podvučena od strane samog Šarnhorsta. Tu postavku on obrazlaže time što napadač nikako nema dovoljno osnova da računa na zaista veliko naprezanje svih narodnih snaga, na naoružanje celokupne narodne mase. Monarh, koji vodi osvajački rat, ne može da zahteva od svojih podanika toliko, koliko može da zahteva napadnuti monarh od svog naroda koji je primoran da vodi borbu za svoj opstanak. Ovde vidimo da se Šarnhorst u potpunosti slaže sa Karnoom: ako je ovaj izjavljivao da se sa milicijom ne mogu voditi osvajački ratovi, Šarnhorst je govorio da je milicija upotrebljiva samo za odbranbeni rat.

Pošto su stari pruski oficiri, s obzirom na preteći rat, počeli da se igraju idejom milicije, Šarnhorst se ogradio od igranja milicijom. Svojom rukom dopisao je u memorandumu: »Slabašna, neznatna milicija pretstavljava bi samo polumeru i takva bi bila više od štete nego od koristi.« On zahteva za svoju nacionalnu miliciju opštu vojnu obaveznu; svaki građanin bez izuzetka mora da služi u njoj. Komandne položaje treba da zauzimaju više plemstvo i viši građanski činovnici. Na taj način Šarnhorst računa da prikupi 300.000 ljudi sposobnih da nose oružje — na koji broj može da bude povećana stajaća vojska od 220.000 ljudi. Pri ovome on ne računa na priključene poljske oblasti, koje su pre 1806 godine sačinjavale mnogo veći deo pruske države nego posle te godine. Ali, iako bi nacionalna milicija, prema iznetom trebala da bude od stajaće vojske veća za 80.000 ljudi, Šarnhorst je ipak bio daleko od toga da je u pogledu kvaliteta stavljala na istu visinu.

Jedino pod uslovom ako je u sastavu vojske samo $\frac{1}{3}$ ili $\frac{1}{4}$ nacionalne milicije, ona bi bila sposobna, — kaže on dalje, — da izvršava približno one zadatke, koji se postavljaju operativnim trupama. Ovaj deo nacionalne milicije ne treba nikad da dejstvuje samostalno, već uvek u vezi sa operativnim trupama da zaposeda predene predele, da ojačava onaj deo vojske, koji je namenjen za vršenje demonstracija, da se koristi za vezivanje pažnje neprijatelja i za odbranu izvesnih položaja. Nacionalna milicija treba da igra, uostalom, onu ulogu u svim delovima vojske, koju je igrala lako naoružana rimska pešadija: kod glavnih kolona da se kreće sporednim putevima, da poseda šumice i šikare koje se nalaze ispred trupa, da napada na bokove neprijatelja i tako dalje, jednom reči, da dejstvuje tamo gde je korisnije vešto iskorišćavanje datih okolnosti i pojedinačna borba u rasutom stroju nego redovna borba.

Šarnhorst ne prebacuje ništa u svom memorandumu stajaćoj vojsci, osim — kratko rečeno — nesposobnosti višeg komandovanja, što, prirodno, u primerku koji je namenjen kralju i višim pretstavnicima vojske, izražava veoma opširno i obilazno. On se i u tom pogledu poučio na francuskim primerima čemu treba dodati i opravdanu mržnju seljačkog sina koji je mnogo propatio od oholog junkerstva. Šarnhorst ne zahteva baš giljotinu, uz pomoć koje je

Komitet javnog spasa stvarao sposobne generale, ali insistira na tome da se pre svakog polaska u rat otstranjuju sve vojne starešine koje su poznate kao nesposobne i da se oficiri nemilostivo kažnjavaju za napravljene greške pri neuspelim akcijama. Odgovornost treba da bude toliko pooštrena, da nijednom čoveku prosečnih karakternih osobina i sposobnosti ne dođe na pamet da traži prva mesta u armiji.

Po svemu, ovaj Šarnhorstov memorandum pokazuje da je on u miliciji gledao samo manje vredne dopunske i pomoćne trupe stajaće vojske. Ostao je veran takvoj liniji memoranduma i kada je posle bitke kod Jene reorganizovao pruski vojni sistem po načelima savremene strategije i taktike. Njegova nastojanja, kao i njegovih drugova u radu, — Gnajzenaua, Grolmana i Bojena, — bila su, u prvom redu, usmerena na stvaranje stajaće vojske. Gnajzenau je, istina, ponekad, napravio poneku potcenjivačku primedbu na račun stajaće vojske, ali se opet ponekad odlučnije nego drugi držao tradicija čak najamničke vojske; on je uprkos prigovoru general-auditora⁷⁾ sproveo pravo oficira da buntovnog vojnika ubije na licu mesta.

Kao što je poznato, Šarnhorst je uspeo tek 1813 godine, kada je počeo rat protiv Francuske, da ostvari svoj cilj — narodnu miliciju i da sprovede opštu vojnu obavezu, ali ovu samo za vreme trajanja rata. Landver, kako se na nemačkom nazivala ova milicija, nije imao zaista ničeg zajedničkog sa francuskim dobrovoljcima iz 1792 godine; uopšte je sasvim malo ličio na demokratski organizovanu miliciju. Dobrovoljcima su bile date mogućnosti utoliko što je svaki koji se javio dobровoljno dobio čin desetara. Ova odredba već pokazuje koliko je Šarnhorst malo računao na masovni pridolazak dobrovoljaca. Pruski landver nije bio u suštini ništa više nego nesrazmerno slabije opremljena kopija stajaće vojske. Gnajzenau se nije snebivao prilikom organizacije šleskog landvera da primeni varvarske telesne kazne, koje su se praktikovale u najamničkim vojskama, bez obzira na svoja poznata razmatranja o »slobodi leđa«.

Landver nije još uzeo učešća u prolećnjem pohodu 1813 godine, sa izuzetkom nekoliko istočnopruskih bataljona; tek po isteku Pojšvickog primirja, sredinom avgusta, dakle, tek 5 meseci posle objave rata, landver je bio osposobljen za ratna dejstva. Brandenburški i pomeranski seljaci borili su se odmah odlično kod Grosbrena i Denevica. Sporije je išla stvar sa šleskim landverom, sastavljenim od slabokrvnih tkača, koji ništa nisu izgubili pod tuđinskom vlasti, niti su išta mogli dobiti od njenog obaranja. Oni su gomilama bežali ispod zastava još posle pobedonosne bitke kod Kacbaha; dobro izvežban bio je šleski landver tek u toku relativnog zatišja u septembru, tako da je bio u stanju da sjajno izdrži svoje vatreno krštenje 3 oktobra kod Vartenburga i 18 oktobra kod Mekerna.

⁷⁾ General-auditor = načelnik sudstva. — Prim. red.

Ovo se desilo uz strašne i nesrazmerno velike gubitke. Jorkov korpus, prusko jezgro Šleske armije, brojao je prilikom svog dolaska na Rajnu svega 10.000 ljudi umesto ranijih 40.000. Landver se nije upotrebljavao, uprkos prvobitnim planovima Šarnhorsta, kao luke trupe koje bi dobijale samo sporedne zadatke. Naprotiv. U ljubazna svojstva stajaće vojske spada i njena osobina da sa najvećim prezirom gleda na svaku miliciju, ali da joj sa najvećom spremnošću ustupa prolivanje krvi. Bitke i bojevi, koje je tukao landver 1813 i 1814 godine, a posebno šleski landver, bezbrojni su, dok je pruska garda uvedena u borbu, u toku istih godina, svega dva puta: u prvoj bici, kod Licena, kada još nije ni postojao landver, i u poslednjoj bici, pred kapijama Pariza, gde je garda morala biti upućena u borbu radi slave, ili sramote, pošto je njoj trebala da pripadne čast ulaska u osvojenu neprijateljsku prestonicu, dok su »prljavi ljudi« landvera, prema oholom izrazu časnog kralja iz dinastije Hoencolerna, morali da se smeste u logor van pariskog grada.

Da bi se izvukla potrebna pouka iz ovih istoriskih skica o miliciji i stajaćoj vojsci, treba baciti još i kratak pogled na prusku vojnu istoriju, počev od 1815 godine.

III

Engels je u svome spisu o pruskom vojnem pitanju, koji je objavio 1865 godine, za vreme pruskog ustavnog sukoba, označio opštu vojnu obavezu jedinom demokratskom ustanovom koja postoji u Pruskoj, iako samo na papiru. On je smatrao ovu obavezu takvim ogromnim napretkom u upoređenju sa svima dotadašnjim vojnim ustanovama, da ubuduće neće biti moguće njeni trajno ukidanje tamo gde je ona bila već uvedena.

Postavlja se pitanje: na koji je način došla baš pruska država do takve demokratske ustanove? Šarnhorst se u doba najveće potrebe godinama uzalud zalađao za uvođenje opšte vojne obaveze. Tek onda kada je kralju došao nož pod grlo, on je dao svoj pristanak, da bi ga odmah posle izborene pobeđe povukao i uspostavio stara oslobođenja od kantonske obaveze ukazom od 27. maja 1814. godine, izdatim u osvojenoj neprijateljskoj prestonici. Potom je opšta vojna obaveza bila, istina, ponovo uspostavljena zakonom od 3. septembra 1814. godine, ali ne zbog toga što se protiv ukaza od 27. maja ispoljilo opšte ili makar kakvo nezadovoljstvo; ovo je bilo učinjeno takoreći ispod ruke, nečujno. Ali se posle obnarodovanja ovog zakona podigla živahna opozicija protiv opšte vojne obaveze, na čijem su se čelu nalazili ondašnji parlamenti, kako su se tada nazivale skupštine gradskih odbornika, stvorene na osnovu novih gradskih statuta. Vrlo je upadljivo ovo: kada je, posle konačnog obaranja Napoleona, ponovo uspostavljena reakcija uništavala sve reforme njegovog doba gde god je mogla, — uz zabrinutost građanskog stanovništva, — ona je, ipak, morala da sačuva jedinu stvarnu demokratsku

reformu, čijim bi ukidanjem pao težak kamen sa srca svih klasa stanovništva, a posebno buržoazije.

Buržoaski istoričari objašnjavaju ovu čudnovatu pojavu ogromnom snagom moralne ideje koja je rušila sve prepreke a bila očišćena u opštoj vojnoj obavezi. Ovo objašnjenje pretstavlja samo frazu, kao što su i mnoge druge; mnogo je bliža istini domaća poslovica koja veli da je bić ležao sviše blizu psa. Obaranje Napoleona nije bilo delo samo pruske države, već koalicije evropskih država, koje su imale zajednički interes da slome francusku hegemoniju, ali su ostvarenju toga cilja prilazile sa veoma različitim i suprotnim interesima. Ovi su se sukobljavali očito i oštro još za vreme rata. Kada je Napoleon posle bitke kod Lajpciga potisnut iza Rajne i pristao da se odrekne svih svojih osvajanja, zajednički cilj rata bio je stvarno postignut, a njegovo produžavanje odvijalo se uz žestoka trvanja između saveznika. Ruski car je najtvrdoglavije insistirao na produženju rata, prirodno, pod izgovorom da želi svojim planovima da usreći sve narode, a ustvari da bi nasledio od Napoleona hegemoniju na evropskom kontinentu. Pruski kralj bio je njegov verni vazal. To još ne bi imalo nikakav ozbiljan značaj pri potpunoj bespomoćnosti ovog idiota, da pruski generali, koji su bili najspasobnije vojskovode koalicionih ratova, nisu, iz mržnje, takođe težili osvetoljubivosti i potpunom uništenju Napoleona, svakako iz čisto vojničkog slavoljublja. Njihovo neobazrivo nadiranje imalo je, međutim, za posledicu osetne poraze, zbog kojih se Napoleonova žudnja za mirom znatno ohladila, a njegova oholost isto toliko porasla. Iako ovo nije uplašilo Blihera, Gnajzenaua i Grolmana, ipak su pruske trupe pretrpele u strašnim naprima zimskog rata nezapamćene gubitke.

Razmere gubitaka uplašile su ipak jednog od rukovodilaca pruske vojske, Bojena, koji je, zajedno sa Gnajzenauom i Grolmanom, stvarao novu prusku vojsku pod vrhovnim rukovodstvom Šarnhorsta, koji je u međuvremenu ranjen kod Licena i umro od rane. Bojen nije uzeo učešća u invaziji Francuske; kao načelnik štaba jednog pruskog korpusa on je u srećnom i lakom pohodu pomogao pri osvajanju Holandije. Kada se u početku marta 1814 godine ponovo priključio pruskoj armiji koja je upala u Francusku, on je bio preneražen njenim užasnim stanjem, a naročito stanjem landverskih bataljona. Bojen je činio svojim starim drugovima Gnajzenauu i Grolmanu najenergičnije pretstavke da zadatak pruske armije nikako nije vađenje kestenja iz vatre za račun svetske hegemonije ruskog cara; pretstojeća podela plena neće se vršiti po tome ko se najviše odlikovao u pobedi nad lavom, već po tome ko će tada imati u svojim rukama veću snagu. Ove pretstavke Bojena bile su, pre svega, uzrok novog krvoprolića: Gnajzenau je spustio ruku, koju je već bio podigao radi poslednjeg udarca, i Napoleon je još jednom umakao sigurnoj propasti. Ovo pokazuje, međutim, kako je jako delovao savet Bojena na Gnajzenaua i Grolmana.

Bojen, koji je već dотле zauzimao, pod rukovodstvom Šarnhorsta, najvažnije položaje u vojnom ministarstvu, bio je posle Pariskog

mira, 3. jula 1814. godine, određen za ministra vojnog. On je bio stvarni rukovodilac Komisije koja je trebala da izradi osnove opštег vojnog uredjenja. Pored njega bili su u Komisiji Gnajzenau i Grolman, dok je pretdsedničko mesto formalno zauzimao državni kancelar Hardenberg, koji se nije mnogo razumevao u vojnim poslovima, ali je bio odgovoran za spoljnu politiku. Ova Komisija uspostavila je, zakonom od 14. septembra 1814. godine, opštu vojnu obavezu ukinutu kraljevim ukazom od 27. maja. Ona je to učinila zbog toga što bi inače pruska država bila takoreći nenaoružana pri borbi oko podele plena, koja je trebala baš da počne na Bečkom kongresu. Što je kraljev otpor bio savladan relativno lako, — a to nikad nije uspevao da učini Šarnhorst, — objašnjava se time što su Bojen i njegovi drugovi raspravljadi sa kraljem kao vojskovođe pobedničke narodne armije. Ovo su bili dani kada je zahvalni ruski car izjavljivao svojim generalima da ne zna da li će morati jednom da pomogne pruskog kralja protiv njegove sopstvene vojske.

Koliko su bila opravdana predviđanja Komisije, pokazalo se kroz nekoliko nedelja. Kurjaci, koji su se svađali oko nasledstva, ubrzo su zauzeli neprijateljski stav jedni prema drugima, pa su Francuska, Engleska i Austrija već krajem 1814. godine sklopile vojni savez protiv Pruske i Rusije. Tek što se ova preteća oluja malo stišala, Napoleon se vratio sa Elbe. Novi rat protiv njega nije, dođuše, bio nikakav narodni rat, već čisto kabinetski rat, sa nepomućenom reakcionarnom tendencijom. Ali je ovaj rat po drugi put pokazao da je za prusku državu, koja je po broju stanovništva i veličini svoje teritorije, znatno zaostajala iza drugih velikih sila, ako hoće da igra ikakvu ulogu u evropskoj politici, vraćanje na vojno uredjenje pre Jene bilo nemoguće i besmisленo.

Razume se da je između fridrihovske najamničke vojske i opšte vojne obaveze bio ceo niz međustepena, kao što je, naprimjer, konstrukcija sa sistemom zamene, koja je postojala u Francuskoj i koju su odatle uvele rajske nemačke države. Ovaj sistem imao je u Pruskoj jake pristalice; čak i istočnopruski Landtag, koji se sastao u februaru 1813. godine, takoreći u svojstvu revolucionarne vlasti, zaveo je izričito sistem zamene i pristao je samo uz ovaj uslov na organizaciju istočnopruskog landvera, koji se, uostalom, mogao da bori samo unutar svoje oblasti. Šarnhorst je ukinuo ove odluke, ali su shvatanja iz kojih su one proisticalle produžila da žive i pojavila su se na površini novom snagom posle zaključenja mira. Konstrukcija sa sistemom zamene bila je kompromis, na kome su mogli da se ujedine junkeri i gradovi, koji su bili podjednako neprijateljski raspoloženi prema opštoj vojnoj obavezi. Dobri buržoa je mogao da se otkupi u takvim uslovima od vojne službe, a junkeri su se približavali svom idealu, vojsci od profesionalnih vojnika, koliko je to bilo moguće u ondašnjim uslovima.

Ako je pruskoj državi, uprkos tome, ostala sačuvana njena jedina demokratska ustanova, zasluga za to može, ma kako to čudnovato zvučalo, da se pripiše »prekršenoj kraljevoj reči«. Ovu lepu

frazu pozajmili smo iz buržoaskog rečnika, ne zaboravljući da se možemo koristiti ovom pozajmicom samo uz izvesnu opreznost. Nema sumnje da je pruski kralj prekršio datu reč, ali je između mnogo-brojnih dokaza niske nezahvalnosti koju je kralj pokazao posle 1815 godine, u suštini Jakobijeva formalna agitacija, u danima koji su prethodili martu 1848 godine, istakla baš ovu »prekršenu kraljevu reč«. Marks i Engels nisu u ono vreme uopšte pominjali ovu činjenicu. Ne treba da zaboravimo da bi obećano narodno predstavništvo, kad bi stvarno bilo sazvano, bilo samo uspostavljanje predstavništva feudalnih staleža, prema kome bi čak i današnji pruski parlament troklasnog sistema mogao da izgleda kao neka vrsta revolucionarnog Konventa. Glavnu prepreku sazivanju predstavništva predstavljao je strah ustajale pruske birokratije da bi ono moglo da stvori mogućnost izražavanja nezadovoljstva u tek priključenim oblastima, koje su vrlo nerado pristajale da ih uguraju u prusku »ludačku košulju«. Brandenburški i pomeranski junkeri brinuli su se uvek do te mere za svoje privilegije, da čak ni drugima, sebi sličnim, nisu hteli da dozvole učešće u njihovim naslednjim privilegijama.

U svakom slučaju, ako bi tada bilo održano kraljevo obećanje, to bi, bez svake sumnje, bio kraj jedine demokratske ustanove u pruskoj državi. Bojen i njegovi drugovi uspeli su da sačuvaju opštu vojnu obavezu i ona je izdržala nove bure kada su Bojen i Grolman 1819 godine bili primorani da napuste armiju; Gnajzenau je otišao još 1816 godine. Pokazalo se očigledno da je nemoguće ukinuti već jedanput uvedenu opštu vojnu obavezu. Ona je omogućila državi da održi bar izgled jedne velike sile, a vladajuće klase su se sa njom pomirile, delom blagodareći nedemokratskoj ustanovi jednogodišnjih đaka-dobrovoljaca, delom i poglavito zbog toga, što je ona ostala u suštini samo na papiru.

Beda domartovskog apsolutizma u Pruskoj, koji se usto obavezao pred državnim zajmodavcima da ne pravi nove zajmove i da ne uvodi nikakve poreze bez prethodnog pristanka budućeg narodnog predstavništva, bezuslovno je primorala da se ograniči, ukoliko je to bilo moguće, veličina stalne vojske. Nije se moglo držati pod oružjem više od 115.000 ljudi, od kojih su dobru trećinu sačinjavali profesionalni vojnici, takozvani kapitulanti, koji su dobrovoljno služili posle zakonske tri godine. Veliki deo mladića, koji su napunili godine starosti za stupanje u vojsku, nije mogao da bude pozvan. Ispomagalo se sistemom landvera. Opšti rok službe bio je određen na 19 godina: pet godina u stalnoj vojsci, od kojih tri godine u kadru i dve godine kao rezervista na otsustvu, a zatim po sedam godina u prvom i drugom pozivu landvera. Rezervisti i obveznici prvog poziva landvera bili su obavezni da vrše službu uz stalnu vojsku kako u zemlji tako i van nje. Oni su, u slučaju mobilizacije, odmah pozivani u redove operativne vojske da budu izvedeni protiv neprijatelja.

Ovo vojno uređenje imalo je neosporno preim秉stvo u tome što je čuvalo državu od vojnih avantura. Sa vojskom čija se veća polovina sastojala od starijih ljudi — 7 godišta od ukupno 12 — koji su

imali izvestan položaj u građanskom društvu i bili većim delom očevi porodica, nije se moglo zaratiti kada i gde bi vlasti pali na um. Uostalom, ipak je to uređenje bilo daleko od idealja milicije, a naročito demokratske milicije. Ono je nametalo jednom delu muškog stanovništva, koje je bilo sposobno da nosi oružje, vrlo tešku vojnu obavezu, dok je drugi deo ostajao potpuno bez obaveza. To je bilo nešto srednje, između milicije i stajaće vojske, pri čemu je pokazivalo slabosti obeju. Obveznici landvera prvič poziva nisu više bili disciplinovani vojnici, a nisu bili ni dobrovoljci koji bi prihvatali oružje sa žarkim oduševljenjem.

Ovo uređenje landvera bilo je od samog početka ispomoć u nuždi, a liberalna legenda o tome da su organizatori te nove pruske vojske gledali u njoj ideal ima vrlo trošnu osnovu. Sarnhorst je postavljao miliciji, »rezervnim i oblasnim trupama«, za koju se zalagao, zadatke koji su potom pali u deo landveru drugog poziva, naime odbranu unutrašnjosti svoje domaće oblasti. Teška nužda naterala je da se landver upotrebi 1813/14 godine kao stajaća vojska, a posle rata ta ista nužda primorala je da se na tome ostane. Gnajzenau i Grolman nisu se, iz obazrivosti, izjašnjavali o ovom pitanju. Posebno, što se tiče Grolmana, tačno je utvrđeno da je izbegavao svaku diskusiju oko uređenja landvera. Ali, je i Bojen ostavio izričitu izjavu o tome da se nije naročito ponosio slavom tvorca sistema landvera. On piše u prikazu načela starog i novog vojnog uređenja:

»Postoji mišljenje koje je upereno protiv stajaćih vojski. Po njemu je landver potpuno dovoljan za odbranu zemlje. Koliko je nepravilno takvo mišljenje, s obzirom na to da čak i najbolji landver, slično kao i razbacana kantonska vojska, ni u najpovoljnijim okolnostima ne bi mogao nikad da bude na vreme prikupljen prema delovima ugroženih granica, jasno je i pri letimičnom pogledu na postojeće uređenje drugih država, kao i na naše sopstveno iskustvo. Da se nije stajaća vojska tukla kod Licena i Baucena, kakve bismo vremenske mogućnosti imali da stvorimo landver? Ali i srećni rezultati poslednjih ratova mogu da se navedu kao obrasci za podražavanje u korist landvera samo uslovno. Gotovo cela Evropa, koja se ujedinila radi jednog cilja, izvela je tako znatne snage, koje su daleko nadmašivale neprijateljske trupe i samim svojim brojem, ako već ostali prethodni događaji ne bi bili dovoljni za pobedu. Neprijatelj je izgubio veći deo svojih starih i iskusnih vojnika. Našim novopozvanim borcima bili su suprotstavljeni samo mladi regruti. Svi budući ratovi neće se voditi u tako povoljnim uslovima. Veoma bi opasno bilo da se obučavanje naših vojnika, kod savremenog načina vođenja rata, ograniči na obuku od nekoliko nedelja, i to sa prekidima.«

Ako se uzme u obzir da je Bojen na odgovornom položaju vojnog ministra morao naročito obazrivo da govori o uređenju landvera, kada je on već jednom bio utvrđen zakonom i od koga je bilo nemoguće odustati u ono vreme, — postaje potpuno jasno da je za njega sistem landvera pretstavljao samo ispomoć u nuždi.

Taj se sistem docnije pokazao kao potpuno nesposoban pred ozbiljnim iskušenjima. Neznatni neredi na poljskoj granici 1830 godine potresli su ga toliko, da se morao skratiti rok službe u kadru na dve godine i uvesti krajnja ekonomija u pogledu opreme landvera. Veoma umereni zahtevi koji su bili postavljeni spremnosti pruske vojske u Poznanju, Slezvig-Holštajnu, Badenu i Pfalcu tokom 1848 godine bili su ispunjeni samo u najskromnijoj meri, a uz to je pruski sistem landvera pokazao da nije pogodan čak ni za predupređivanje državnih udara. Prilikom poziva obveznika landvera u vojsku, u proleće 1849 godine, došlo je do izvesnih pojava neposlušnosti; takođe je trebalo neke obveznike landvera upućivati u pukove u pratnji husarskih patrola, ali u celini je kontrarevolucija našla u vojsci poslušno oruđe. Mobilizacija 1850 godine otkrila je ogromne nedostatke u vojnem uređenju, i sam ministar vojni priznao je, kako iznosi Bizmark u svojim uspomenama, da rat sa izgledom na uspeh, u ono vreme, ne bi bio moguć.

U pedesetim godinama stanje je bilo u mnogome poboljšano, ali je mobilizacija 1859 godine uskoro pokazala da je suština dodatašnjeg uređenja landvera potpuno preživela. Engels govori o tome u svome već pomenutom spisu: »Vojska, koja se sastoji većinom od oženjenih ljudi između 26 i 32 godine, ne može da se drži mesecima bez posla na granicama, dok od kuće dolaze svakodnevno pisma da su žena i deca u velikoj oskudici, jer pomoći koja se izdaje porodicama pozvanih u vojsku ni izdaleka nije dovoljna. Uz to ljudi nisu uopšte znali protiv koga bi trebali da se bore, da li protiv Francuza ili protiv Austrijanaca, koji, uostalom, Pruskoj tada nisu uradili ništa na žao. Da li se sa takvom armijom, koja se potpuno demoralisala u toku mnogomesečne neaktivnosti, mogla napasti organizovana i u borbama prekaljena armija?« Baš iz ove neuspeli mobilizacije potekla je reorganizacija vojske, koja je dovela do poznatog pruskog ustavnog sukoba.

Ova se reorganizacija sastojala u tome, što se od opšte vojne obaveze napravilo nešto, istina, ne sasvim savršeno, ali mnogo ozbiljnije nego što je bilo dotada. Mobilisani landverski pukovi ostavljeni su da postoje i dalje kao novi liniski pukovi; broj pešadije povećao se na taj način dvostruko, broj konjice i artiljerije ojačan je do mera koja je tome odgovarala, a u srazmeri pola i pola. Težište aktivne operativne armije, koje se dotada nalazilo kod landvera prvog poziva, bilo je pomereno na taj način što su dva najmlađa godišta toga landvera, među kojima je procenat neoženjenih pretežan, pridata rezervi, a ostalih pet godišta priključeno landveru drugog poziva, čija je služba bila skraćena za četiri godine i zadatak ograničen na izvršavanje čisto odbranbenih funkcija. Jednovremeno je bila uspostavljena trogodišnja služba u kadru, koja je formalno postojala od 1814 godine, ali je u stvarnosti od tridesetih godina, skraćena na dve godine.

Ova poslednja mera morala se pokazati kao najneprihvatljivija za buržoasku opoziciju, jer je bila javna tajna da vraćanje na trogo-

dišnju službu nije toliko diktovano vojnom potrebom, koliko težnjom da se u armiju uvede onaj »vojnički duh«, koji pravi od armije tako poslušno oruđe za državne udare. Uostalom, sa liberalističke tačke gledišta nije se moglo ništa prigovoriti takvoj reorganizaciji vojske. Ko je gledao u pruskoj državi proizvod istoriske nužnosti, ili čak tvorevinu koju je proviđenje stvorilo za spas nemačke nacije, — a tako je mislila u prvom redu pruska demokratija, — taj je morao radosno da pozdravi veću borbenu sposobnost i upotrebljivost pruske vojske kakva se stvarala ovom reorganizacijom. K tome je došlo još i to da sredstva za reorganizaciju, u sumi od 10,000.000 talira godišnje, nije trebala da daje buržoazija, pa čak ni proletarijat, već junkerstvo na taj način što mu se ukinulo feudalno oslobođenje od poreze na zemlju. U ovome se baš sastoji tajna takozvane »nove ere«, liberalnog ministarstva, koje je u jesen 1858 godine obrazovao pruski princ-regent, docnije car Viljem. Ograničen i zagrižen reakcionar, kakav je on bio, shvatao je da neće naći nijednog pravog junkera koji bi se usudio da kao ministar posegne na takvu privilegiju junkskog staleža kakvo je bilo oslobođenje od poreza na zemlju.

Otuda postaje jasno zašto su liberalni ministri ostavili u drugim oblastima državnog života sve po starom, kao što je to bilo za vreme Mantojfela, i bavili se brižljivo samo izvođenjem vojne reforme. Ovo je dovelo buržoasku opoziciju u nedoumicu, pošto je bilo potpuno jasno da ova reforma, inače vojnički nužna, treba da pojača snagu kralja i junkerstva ne samo u odnosu na inostranstvo, već i u zemlji. Stvar je tako imala dve strane, pri čemu ona, za buržoaziju povoljnija strana, zasad nije mogla da bude zapažena ni pomoću mikroskopa. Ništa nije govorilo za to, a mnogo je govorilo protiv toga, da princ-regent i njegovi liberalni ministri nameravaju da iskoriste reorganizovanu vojsku za uspostavljanje tako odmere-nog nemačkog jedinstva, kakvo bi odgovaralo interesima buržoazije.

Ona bi u toj situaciji postupila najpametnije ako bi prihvatala vojnu reformu, ali i svoj pristanak povezala takvim uslovima koji bi joj obezbedili izvestan uticaj i na vojsku. Ona je u ono vreme bila u stanju da postigne mnogo. Princ-regent se još nije bio oslobođio straha iz 1848 godine. Koliko se on jako plašio borbe protiv buržoazije pokazuje to što se odlučio da teret izvođenja reforme prebací na leđa junkerstva i što je u tom cilju, suprotno svojim ličnim željama, stvorio liberalno ministarstvo. Ali, umesto da potegne čvrstom rukom, liberalna većina Pretstavničkog doma učinila je najgluplje što je samo mogla, verovatno najgluplje što je ikad učinila ma koja parlamentarna većina: iz prevelikog poštovanja prema »ljudima od časti«, princu-regentu i liberalnim ministrima, ona je privremeno odobrila troškove za izvođenje vojne organizacije, prvo za jednu, a zatim još za jednu godinu. I tek kada su novi pukovi, eskadroni i baterije bili opremljeni i gotovi, ona je najzad donela čvrstu odluku i uzviknula: »Nestanite!« — zahtev koji, naravno, nije bio uopšte ostvaren.

Sada je buržoazija otpočela da se pogađa, ali u okolnostima mnogo manje povoljnim nego što je to mogla da učini u početku. Uglavnom, radilo se o pitanju dvogodišnje vojne službe. Liberali se ni ovde nisu usudili da uhvate vola za rogove. Oni su se pogadali u najočajnjem smislu te reči, izjavljujući da je, naravno, trogodišnja vojna služba bolja nego dvogodišnja, a da bi četvorogodišnja bila još bolja nego trogodišnja, ali da zemlja to ne može finansijski da izdrži. Na taj način, spor je bio od samog početka prenesen u oblast novčanih troškova, koji su jedino u stanju da uzbude krv kod liberalne buržoazije kad je u pitanju stajaća vojska. Posle pedesetogodišnjih vežbi pod šibom Moloha, ona je, takođe, postala prekaljen veteran, pa se sada zbog milijardi jedva uzbudivala onoliko koliko se 1863 godine uzbudivala zbog miliona.

Kako se to odigralo u detaljima, videće se pošto budemo dublje razjasnili istoriske uzajamne odnose između stajaće vojske i milicije.

IV

Kao svaka istorija, tako i istorija vojski i ratova pretstavlja proces neprekidnog razvoja, u kome se smenjuju čas lagani čas brzi preokreti. Činjenica da se ovi preokreti nalaze bezuslovno u najtešnjoj vezi sa preokretima u načinu proizvodnje, pretstavlja već odavno poznatu stvar čak i u buržoaskoj istoriografiji.

Iz ovoga proizlazi pak dalja postavka, da u ratnoj istoriji ne postoje nikakve krute suprotnosti. Milicija i stajaća vojska ne isključuju, takođe, jedna drugu, već jedna prelazi u drugu. Bojni poklik: »Ovde milicija!«, »Ovde stajaća vojska!« — ne kazuje uopšte ništa; sve zavisi uvek od posebnih istoriskih uslova. Kakva beznadežna zbrka nastaje kod ljudi koji žele da miliciju principijelno postave nad stajaćom vojskom u svima uslovima, pokazuju spisi Karla Blajbtroja⁸⁾ na zastrašujući, ali potpuno ubedljiv način.

Slično važi i za pokušaj da se jedanput za svagda stajaćoj vojsci pripiše preim秉tvo nad milicijom. Njeni zaštitnici obično traže potvrde za to unazad, u prošlosti, sve do Vegecijusa koji je rekao: *In omni praelio non tam multitudo et virtus indocta, quam ars et exercitum solent praestare victoram.* (Broj i neobučena hrabrost nisu uvek u svakoj bici toliko preduslov za pobedu, koliko su to veština i vežba.) Vegecijus, doduše, nije, bio veliki mislilac po vojnim pitanjima, već samo kompilator, koji je, iz onih antičkih dela o ratnoj veštini, koja nisu došla do nas, izvukao i prikupio sve što mu je izgledalo vredno; on je živeo u V veku naše ere. Ali se on smatrao u toku mnogih vekova, sve do naših dana, kao autoritet po ovim pitanjima, a navedena njegova izreka sadrži u klici sve ono što pristalice stajaće vojske obično iznose njoj u prilog.

⁸⁾ Vidi članak *Hrana za Moloha* u ovoj knjizi, str. 339. — Prim. red.

Na to treba, pre svega, napomenuti da ono što je Vegecijus rekao za »svaku bitku«, može da vredi tek za svaki ratni pohod u celini. Dosta je, naime, bijeno bitaka u kojima su »broj i neobučena hrabrost« odneli pobedu nad izvežbanim vojnicima. Karno izjavljuje, i pored svoje nipodaštavajuće osude dobrovoljaca 1792 godine, da ništa nije u stanju da se suprotstavi njihovom prvom naletu, a Napoleon je takođe priznavao, bez obzira na njegovu naklonjenost starim profesionalnim vojnicima, da se i sa neiskusnim trupama mogu zauzimati najjači položaji. On je samo dodao da se sa takvim trupama ne može da provede do kraja nijedan ratni plan, ili, kako se još drastičnije izrazio Karno, da se sa njima ne mogu vršiti nikakva osvajanja. On se plašio raspadanja takvih trupa posle pobe isto toliko, ako ne još i više, nego posle poraza. Zbog toga je, u želji da ih nauči mehaničkoj poslušnosti, spajao miliciju sa starim liniskim pukovima⁹⁾.

Ako se, usto, prizna da stroga i oštra disciplina sačinjava alfu i omegu svakog upotrebljivog vojnog uređenja, time nije još rečeno da se takva disciplina može postići isključivo stajaćom vojskom. I milicija može da ima isto tako dobru disciplinu, čak takvu koja daleko nadmašuje disciplinu stajaće vojske. Ko razliku nalazi samo u tome da se disciplina stajaće vojske ograničava na fizičku stranu, a disciplina milicije na moralnu, taj ostaje samo na površini pitanja. I stalne vojske mogu da budu oduševljene visokim moralnim osećanjima, kao što su to bile, naprimjer, francuske revolucionarne trupe ili nemačka armija koja se borila kod Gravelota i Sedana¹⁰⁾. Čak i starim najamničkim trupama ne možemo odricati izvesne moralne kvalitete: vojničku častoljubivost, osećanje vojničke časti itd. I stari Fric nije mogao, uprkos sve svoje ljubavi prema batini, da ih sasvim istera iz svojih vojnika. Istočno-elbskim junkerima bilo je potrebno još nekoliko decenija posle njegove smrti da izbiju svaki trag moralnih osećanja iz armije koja se borila kod Jene 1806 godine. Pruski junkeri imaju u ovom pogledu potpuno pravo na istoriski patent, pošto celokupna vojna istorija, izgleda, ne poznaje sličan primer.

S druge strane, potpuno je jasno da je milicija koja je prožeta isključivo moralnim osećanjima, pa ma ova bila najplemenitija i najuzvišenija, unapred osuđena na neuspeh u borbi protiv obučene vojske. I obratno, slavne i najčuvenije milicije u istoriji, koje su izazvale korenite preokrete u vojnoj istoriji, nisu, bar u izvesnom smislu, imale nikakvih moralnih pokretačkih snaga. Germani, koji

⁹⁾ Ovo je uradio isključivo iz toga razloga, a ne zato što je možda smatrao da su ostaci biće kraljevske vojske sposobniji za borbu nego dobrovoljci. O tim ostacima studio je istomišljenik Karnoov, docnije Napoleonov maršal, Guvion Sen Sir, na osnovu vlastitih zapažanja ovako: „Trupa je bila telesno tako slaba kako će biti uvek oni koji duže vremena žive u kasarni. Vojnik dobija samo nedovoljnu hranu; poroci kojima se podaje usled nezaposlenosti i teške bolesti koje odatle potiču ubrzo podriju i najbolje zdravlje pa mu to onemogućava da podnosi ratne napore“. Dobrovoljci su, dakle naučili od bićih kraljevskih trupa samo »ars« i »exercitum«.

¹⁰⁾ Bitke u Nemačko-francuskom ratu 1870/71 godine. — Prim. red.

su uništili Varove legione u Teutoburškoj Šumi¹¹⁾ i posle toga pružili nesavladljivi otpor svestrano i smišljeno izgrađenom organizmu rimske vojske, i to ne pomoću brojne nadmoćnosti, već jedino »ne-obučenom hrabrošću«, bili su razbojnički varvari kao i stari Švajcarci, koji su do nogu potukli jednu za drugom nekoliko feudalnih ritterskih armija.

Ovim se, naravno, ne misli smanjiti značaj moralnih snaga u vojnem uređenju. Time se samo želi reći da nije u njima odlučujući elemenat razlike između milicije i stajaće vojske. Težište je ove razlike uglavnom u karakteru discipline, koja se u stajaćoj vojsci stiče pomoću obuke, a kod milicije treba da bude urođena ili, da bi se bolje objasnila ova reč koja može da bude netačno protumačena, ova disciplina treba da bude miliciji data unapred uslovima života i rada zajednice njenog ljudstva. Delbrik je dokazao u svojoj *Istoriji ratne veštine* da su baš ove osobine činile Germane nepobedivim za rimsku vojsku, a naš stari drug Birkli naveo je, još pre Delbrika, sličan dokaz i za stare Švajcarce u pogledu njihove borbe protiv feudalnih ritterskih armija.

Ako se ograničimo na vreme od velike Francuske revolucije do Nemačko-francuskog rata 1870/71 godine, zapazićemo činjenicu, na prvi pogled nerazumljivu, ali koja se sa iznete tačke gledišta može lako shvatiti, da se milicija pokazala najuspešnjom u odbrani istoriski preživelih poredaka. Najsjajnija njena dela u ovom periodu bila su seljački ustanački ustanak 1792 godine u Vandeji i Tirolski pokret otpora 1809 godine. Seljaci feudalne Vandeje borili su se neuporedivo bolje nego što su se borili u isto vreme dobrovoljci Republike, o čijim smo vojnim osobinama naveli merodavno mišljenje koje je dao Karno. Milicije Vandeje i Tirola crple su svoju snagu iz čvrste povezanosti sa patrijarhalnim odnosima u kojima su živele; izvan toga okvira bile su bez vrednosti. Španski gerilci branili su, takođe, istoriski prežивeli poredak na mnogo široj prostoriji i na kraju krajeva nisu bili pobeđeni od stajaće armije. To se desilo, ipak, samo zbog toga, što su se na njihovoj strani takođe borile i stajaće trupe — engleske najamničke trupe, koje su prema svojoj organizaciji čak spadale još u armije predrevolucionarnog tipa.

Ako se osvrnemo na miliciske armije onog perioda, kada su se one stvarale u istoriski već razvijenijim uslovima, to jest kada je kapitalistički način proizvodnje, više ili manje, već raščistio sa starom patrijarhalnom zaostavštinom, moramo sasvim da isključimo njihove slavne stranice koje su ispisali francuski dobrotvorci iz 1792 godine i pruski landver iz 1813 godine. Mi smo još ranije videli da se u ta dva slučaja može govoriti o miliciji samo u vrlo nebitnom smislu te reči. Ako opravdano isključimo još i takve karikirane primere, kao što su bili berlinska građanska odbrana 1848 godine ili revolucionarni borci za ustav carstva 1849 godine, koji su

¹¹⁾ Vidi raspravu *Istorijske ratne veštine* u ovoj knjizi na str. 1. — Prim. red.

unapred imali protiv sebe i ogromnu brojnu neprijateljsku nadmoćnost, ostaje kao veliki istoriski primer za rešenje pitanja, koje nas sada zanima, jedino milicija koju je stvorio Gambeta posle Sedana i poveo protiv nemačkih armija. Američki građanski rat, koliko god bio vrlo poučan u svakom pogledu, pa i u pogledu milicije, moramo da odbacimo, pošto se tamo milicija borila i sa jedne i sa druge strane. Za francusku miliciju posle Sedana postojali su najpo-voljniji preduslovi; ona se, braneći otadžbinu, borila protiv stalne vojske koja je tada vodila samo još osvajački rat, dakle u okolnostima koje su činile miliciju, prema mišljenju Šarnhorsta i njegovih drugova, potpuno prihvatljivom i nužnom. Pruska vojna literatura nikako ne osporava da je milicija Gambete učinila vanredna dela. Uprkos ovome, ona nije mogla da spreči konačnu pobedu nemačke vojske, i ujedno je potvrdila ono što su još ranije govorili Karto i Napoleon: sa milicijom se mogu dobiti sjajne bitke, ali se ne mogu voditi planske vojne operacije.

Neka nam bude dozvoljeno da objasnimo svu istorisku uslov-ljenost celog pitanja: milicija ili stajaća vojska, i to na jednom na-ročito jasnom primeru. Feldmaršal fon der Gole, trenutno naj-krupnija zvezda pruske vojske, pokušavao je da opravda junkere kod Jene govoreći da je vojska, koju su Francuzi potukli kod Jene 1806 godine, bila ista ona vojska koja je potukla Francuze kod Roz-baha 1757 godine. Njemu su već vrlo tačno odgovorili da je ona baš zbog toga potpuno i zaslужivala da bude sasvim potučena. No, jedva četvrt godine posle bitke kod Jene borila se, međutim, protiv jenskih pobedilaca ruska armija u neodlučenoj bici kod Ajlaua i moglo bi se u pogledu ove armije reći isto tako: ruska armija, koja je 1807 godine zaustavila pobedonosni polet Napoleonove vojske, bila je ista ona armija koja je 1758 godine kod Corndorfa pružila isto takav otpor Fridrihovoj vojsци.

Koliko su bili različiti borbeni postupci Fridrihove i Napo-leonove vojske kod Corndorfa i Ajlaua, toliko su ruski bili potpuno istovetni. To su bili masovni i vrlo duboki postroji, koje je podržava-la mnogobrojna artiljerija a utvrđenja ojačavala, a strahoviti gu-bici, koji su nastali baš zbog dubine postroja, iznosili su u obe pomenute bitke gotovo polovinu armije, — pa, ipak je, i pored svega toga, ruska armija pružila žilav i u krajnjoj liniji nesavladjiv otpor. Doduše, pruska ratna istorija smatra bitku kod Corndorfa pruskom победом, ali, ako se ovde o pobedi uopšte može govoriti, onda je to bila победа u sasvim ograničenom smislu. Neki tadašnji diplomata dao je najbolji prikaz ove bitke uporedivši je sa jakim šamarom od koga se čovek »okrene na levokrug, ali ostaje na nogama«. Ruska armija ostala je stojeći, a kralj je otstupio da bi iduće godine pretrpeo od istih Rusa poraz kod Kunersdorfa, naj-strašniji poraz koji je pretrpela pruska armija pre Jene. Napoleon je izvukao mudriju pouku iz iskustva kod Ajlaua i pod njegovim utiskom zaključio Tilziski mir, koji je za njega, naravno, imao, u drugom smislu, koban značaj.

U čemu se sastojala snaga ruske vojske? Francuska armija prevažilazila je tadašnju rusku armiju u svemu onome u čemu je prevažilazila i prusku armiju 1806 godine. Krvava disciplina, sramno mučenje vojnika, rđavo naoružanje i snabdevanje, podmitljiva i glupa administracija, besmislene paradne smicalice, zaglupljujuće gardisanje, — svega toga je bilo u ruskoj armiji u istoj, ako ne i u većoj meri nego u pruskoj armiji, a u pogledu nesposobnosti svojih oficira, ruska armija je daleko prevazišla čak i svoj pruski obrazac. Ruski glavnokomandujući u zimskom ratu 1806/7 godine bio je feldmaršal Kamenški, lud čovek u pravom smislu ove reči, koji je jednog lepog dana jednostavno pobegao sa bojišta. Njegov naslednik bio je general Benigsen, koji je komandovao kod Ajlaua. Za ovo mesto on nije dugovao svom vojnem talentu koji uopšte nije imao, već okolnosti što ga se car Aleksandar plašio kao glavnog ubice svog oca, cara Pavla. Koliko se malo ruski Generalstab, ako se o takvom uopšte može govoriti, razumevalo u tada savremenoj strategiji i taktici, vidi se iz toga što je car Aleksandar uzeo generaleta Pfula, jednog od krivaca za jenski poraz, u svoju službu posle ove bitke i držao ga kao najistaknutijeg stručnjaka sve do 1812 godine.

Ruska armija razlikovala se, međutim, u jednoj bitnoj tački od pruske armije iz 1806 godine. Dok su gotovo polovinu pruske armije sačinjavali vojnici — stranci, ruska armija regrutovala se od domorodaca. Ipak bi bilo pogrešno iz toga izvući zaključak da je ovo bila »nacionalna« vojska sa višim moralnim vrednostima. Neki ruski vojni pisac govori o armiji koja se borila kod Corndorfa i Ajlaua: »Rus ne poznaje strašniju sudbinu, ne može da zamisli ništa strašnije od toga da postane vojnik... Najjača i najefikasnija pretnja, kojom spahijski plavi svoje kmetove, jeste pretnja da će biti upućeni u vojsku«. Vlada nije pravila nikakvu tajnu od toga koliko je smatrala surovom sudbinu vojnika, jer je za teške zločine predviđala kaznu dvadesetpetogodišnje redovne vojne službe. Povećanje roka službe smatralo se, kao i u pruskoj najamničkoj vojsci, za tešku disciplinsku kaznu, koja se ničim nije razlikovala od kažnjavanja batinom. Kada se u bici kod Austerlica jedan pešadijski puk dao u bekstvo pred očima cara, on ga je kaznio time što je svima vojnicima bio povećan rok službe od 25 do 30 godina. Stara ruska armija nije istakla nijednog »narodnog heroja«, izuzimajući jedino Suvorova, dok ih je stara pruska armija imala u znatnom broju u licu Derflingera, Šverina, Citena, Sajdlica, Blihera. Opterećenje, prouzrokovano otsustvom svake volje, nametnuto ruskom vojniku strašnom disciplinom za vreme nedoglednog broja godina njegove službe, gušilo je u njemu sva moralna osećanja, — sem jednog.

Nemačko-ruski pisac Bernhardi, koji u svom vrlo poučnom delu daje sliku stare ruske vojske uoči Krimskog rata, to jest ruske Jene, piše između ostalog: »Vladajuće raspoloženje u kome živi ruski vojnik jeste raspoloženje čutljive rezignacije. On smatra svoju sudbinu kao neminovnu kob, koja mu nalaže obavezu bezuslovne poslušnosti i koja ga nateruje da ne radi ništa i da ne govori ništa pred

očima svojih starešina sem onoga što je naređeno. On ima takvo opšte osećanje kao da se nalazi u vlasti neke beskrajne, neizmerne sile, koja polazi u krajnjoj i najvišoj instanci od cara... Međutim, u njemu postoji određena pretstava, koja proističe iz odnosa vojniku bliskih i najrazumljivijih i koja igra usmeravajuću ulogu u njegovoj osećajnosti, a ispoljava se u svima prilikama bez ikakvog spoljnog potsticaja. To je pretstava o »našima«. Vojnik naziva tako u užem smislu reči svoje drugove u puku, a u širem smislu — celokupnu rusku vojsku. On smatra za veliku sramotu i podlost da ostavi »naše« u nevolji i opasnosti i sposoban je, u odnosu na svoje drugove na najveće žrtve.«

Uzroke toga, — a što Bernhardi i drugi poznavaoci ruske vojske poslužuju kao nepobitnu činjenicu, — Engels objašnjava ovako: »Ruski je vojnik nesumnjivo veoma hrabar. Dokle god se taktičko rešenje postizalo napadom smaknutih pešadijskih masa, on je bio u svom elementu. Celokupno njegovo životno iskustvo učilo ga je da se čvrsto drži uz svoje drugove. Polukomunistička opština na selu, zadrugarski rad artelja u gradu, — svuda uzajamno jedinstvo drugova, jednom reči, društveni poredek koji jasno upućuje na udruživanje u kome je jedini spas, i ujedno podvlači bespomoćnost pojedinaca ostavljenih sopstvenoj inicijativi. Ovo duševno raspoloženje ne napušta Ruse ni na vojnoj službi; masirane bataljone skoro nije moguće rasturiti i ukoliko je veća opasnost, utoliko je jača zbijenost pojedinih grupa«. Ono što Engels piše dalje povodom ovog instinkta zajednice, koji je bio od neprocenjive vrednosti još u doba Napoleonovih ratova, a koji je postao direktno štetan u sadašnje vreme za rusku vojsku, — to je zasebna stvar; već sam ukazao na to da je Krimski rat bio Jena stare ruske vojske. U ovom slučaju nas interesuje to što unutrašnja čvrstina njene vojske, baš u onom stoljeću kada se neotesana, upola azijatska država počela tako odlučno mešati u život evropskih naroda, nije bila oličena u disciplini stajaće vojske, već u disciplini milicije koja je proisticala iz uske radne i životne povezanosti vojnika. Ta je povezanost bila toliko nerazrušiva, da onaj ogromni preokret u načinu ratovanja, koji je primernu prusku armiju razbio u komadiće, rusku armiju takoreći nije ni dotakao.

Čak i tamo gde se u ruskoj armiji disciplina milicije susretala sa disciplinom knute, pobeđivala je prva. Instinkt zbijenog udruživanja vodio je ka onim gustim, masovnim i neobično dubokim porećima koji su prouzrokovali ogromne gubitke, protiv čega su se borili nemački generali u ruskoj armiji, težeći da izvrše prilagođavanje čas Fridrihovoj liniskoj taktici, čas Napoleonovoj taktici rasutog strelijačkog stroja, ali uvek bez uspeha. »Izgleda«, — kaže Bernhardi sa čuđenjem i veoma tačno, — »da se oseća čak neka potreba za čulnim utiskom masovnih postroja«. On iznosi potom i ovu epizodu iz ruske ratne istorije:

»Osećanje potištenosti i sramote ovladalo je na poseban način za vreme juriša na Varšavu 1831. godine celokupnom gardiskom pešadijom, koja se ovde opet, kao u toku celog rata, nalazila u re-

zervi van borbe. Ova osećanja ispoljila su se na kraju vrlo glasno. Gardiski vojnici posmatrali su u daljini, takoreći na horizontu, deo borbe, slušali tutanj vatre i morali da ostanu neaktivni. Ma koliko da je ruski vojnik navikao da čuti, počeli su da se pojavljuju među njima tu i tamo glasovi nezadovoljstva: »Naši se tuku i teško im je, a nas zadržavaju ovde. To je sramota!« Takvim se rečima izražavalo nezadovoljstvo koje je stalno raslo. Glasova je bilo toliko da je bilo nemoguće stišati ih. Oficiri su se morali praviti kao da ništa ne čuju; drugo nisu mogli ništa da urade.«

Ovaj primer ujedno pokazuje nemoć iskvarenog sistema gardi pred disciplinom milicije. Pruske garde nisu ispoljavale ni najmanje nezadovoljstvo u toku 1813 i 1814 godine, kada su sa sigurnih položaja morale da posmatraju kako pruski landver krvari.

Dovoljno je, međutim, istoriskih primera. Ono što se iz njih vidi, sastoji se uglavnom u ovome. Pitanje »milicija ili stajaća vojska?« jeste pitanje vojnog uređenja, a dušu svakog vojnog uređenja čini disciplina. Uzev načelno i teorijski, disciplina milicije, koja proističe iz uske životne i radne zajednice, beskrajno je viša nego disciplina stajaće vojske, koju ova dobija putem obučavanja i vežbanja, i to toliko viša, koliko može biti, naprimjer, život jači od škole. Ne škola, već život izgrađuje borce. No, preduslov svake milicije predstavljaju uslovi uske životne i radne zajednice, a njih može da stvori samo istoriski razvoj. Tamo gde ovih uslova nema, milicija se nalazi na isto toliko nižem stepenu od stajaće vojske, za koliko je nepismen čovek niži od pismenog.

Istoriski zadatak kapitalističkog načina proizvodnje bio je, međutim, uništenje onih prvobitnih društvenih odnosa, u kojima su se održali ostaci prvobitne zajednice, kao i njihovo pretvaranje u masu koja je u sebi razdrobljena borbom u smislu medusobne konkurenčije. Zbog toga se srušilo i vojno uređenje onih društvenih odnosa. Ali, savremene klasne države, koje su stvorene kapitalističkim načinom proizvodnje, osećale su u mnogo većoj meri potrebu za armijama nego raniji društveni odnosi, na čije su mesto ove države stupile. Jer, one su se zasnivale na načelu osvajanja spolja i ugnjetavanju iznutra. Tako su nastale stajaće armije kao oruđa koja su, uvežbana u mehaničkoj poslušnosti, bila svakoga trenutka sposobna da vrše osvajanja i da ugnjetavaju iznutra. Baš zbog toga su one najpre i najneposrednije pokazale da je savremena klasna država sve drugo pre nego početak hiljadugodišnjeg carstva mira i blaženstva.

Buržoaska ideologija, koja je već rano istupila protiv stajaćih armija, nije mogla, i pored svih svojih opravdanih optužbi i žestokog potsmeha, shvatiti da je sistem stajaće vojske nerazdvojno vezan za buržoaski razvitak. Ona je uopšte imala vrlo naivne pretstave o vojnem uređenju. Volter je pisao u nekoj pesmi da nas prvo preleti kuršum, a potom tek zablesne barut. Drugi put on je razveselio kralja Fridriha pitanjem da li ga za vreme bitke obuzima divlji gnev. Fihte je svoje potsmehe okretanju na desno i na levo i pozdravljanju puškom sam podvrgao potsmehu kada se 1813 godine pojavio u

Falstafovog gardi akademskog landšturma sa zardalim ritterskim kopljem. Karko i Šarnhorst nisu bili nikako ograničene vojničine u upoređenju sa ovim ideoložima, već ljudi sa širokim istoriskim vido-krugom, dobri poznavaoči ratne veštine, koji su umeli potpuno tačno da dokažu, — pošto je savremena klasna država tada već bila stvorenata, — zašto je toj državi potrebna stajaća vojska, a da je milicija moguća tek kao uzgredna, u drugom redu i ograničenim razmerama. Ograničenost ovih ljudi sastojala se jedino u tome što nisu mogli da izadu iz okvira svoga doba i što nisu mogli da uoče prolazni karakter klasne države.

Ukoliko se, međutim, više razvijao kapitalistički način proizvodnje, utoliko su njegove državne tvorevine ojačavale svoje osvađačke i ugnjetačke tendencije, i stajaće vojske postajale su tako strašan bić nad narodima kako ni Fichte, ni Volter nisu mogli ni da slute. U istoj meri iščezavala je i svaka nada da će moderne profesionalne armije biti savladane nadmoćnjom disciplinom neke patrijarhalne milicije, slično kao što su nekad Germani nadjačali rimsku profesionalnu vojsku, a stari Švajcarci — srednjovekovne profesionalne vojske. Uostalom, još dobričine feudali otkrili su u praskozorju velike Francuske revolucije, da varvare, koji su nekad došli spolja i uništili antičku civilizaciju, savremena civilizacija rađa u svojoj sopstvenoj utrobi. Drugim rečima, kapitalistički način proizvodnje sam stvara u modernom radničkom pokretu prvi preduslov za stvaranje milicije, koja će obnoviti na neuporedivo višem stepenu nekadašnju disciplinu prvobitnih društvenih odnosa i koja zato nosi u sebi jemstva da će daleko prevazići disciplinu stajaće vojske.

Zahtev za uspostavljanjem milicije isto tako je nerazdvojno vezan za sadašnji program radničke klase, kao što je zahtev za stajaćom vojskom vezan za sadašnju klasnu državu. Savremeni radnički pokret jedini ima koliko istorisku obavezu, toliko i istorisko pravo da zahteva miliciju, jer je samo on u stanju da stvori neophodan preduslov za miliciju — naime, disciplinovanost masa, bez koje ne može da bude reči o miliciji, jer je bez nje svako raspravljanje o miliciji prazna fraza. Zahtev za milicijom koji ističe socijal-demokratija, treba da bude najoštije odvojen od igre koju izvodi i koju je izvodila radikalna buržoazija sa idejom milicije.

Ali, o ovome i drugom biće reči u sledećoj glavi.

V

Ako se vojna organizacija nalazi u neprekidnom toku istoriskog razvoja, ako se samim protivstavljanjem milicije stajaćoj vojscu ne kazuje ništa, jer sve zavisi od određenih istoriskih uslova, to, ipak, sa svim tim nije u suprotnosti, već u saglasnosti postavka da u datim istoriskim uslovima milicija i stajaća vojska mogu da pretstavljaju međusobnu nepomirljivu protivrečnost. Ovi uslovi postoje danas u istorijskoj svetskoj borbi između buržoazije i proletarijata.

Da bi se dobila jasna pretstava o ovoj protivrečnosti, mora se zahtev za milicijom, onakav kakvim ga postavlja savremena socijal-demokratija, potpuno oštro principijelno odvojiti od buržoaskih ideja o miliciji. Ove se ideje prenose često u socijalističku literaturu koja se bavi milicijom, i to je dosta doprinelo zbrici u rasuđivanju radnika po ovome pitanju, koje ima odlučan značaj u borbi za njihovo oslobođenje. Podrobnijsje ispitivanje te stvari odvelo bi nas isuviše daleko, pa se moramo ponovo zadovoljiti samo jednim primerom, ali čemo zato izabrati primer kojim se takoreći hvata vo za robove.

Niko ne može u većoj meri ceniti zasluge koje je Engels učinio delu vojnog prosvećivanja proletarijata nego pisac ovih redova. On, pisac ovih redova, rado priznaje da je na niz misli, koje je pokušao da razvije u ovim člancima, bio prvo pobuđen rečenicom, koju je našao u jednom od Engelsovih pisama upućenih Marksu. Ta rečenica glasi ovako: »Tek komunistički organizovano i vaspitano društvo može da se veoma približi sistemu milicije, ali i tada samo asymptotski¹²⁾«. Engelsova zasluga sastoji se i u tome što je raščistio sa buržoaskim sanjarenjima o miliciji i dokazao istorisku uslovljenošć svakog vojnog uređenja. Njegova vojna studija iz 1865 godine donela je Engelsu prebacivanje, čak i od strane tako značajnog vojnog pisca kakav je bio Ristov, da je njome zadobio pravo da pretenduje na pruski orden *Pour le mérite*.

Međutim, i sam Engels učinio je izvesne ustupke buržoaskim pretstavama po pitanju milicije; to je, svakako, bilo tek u poslednjim godinama njegovog života. Tada sigurno nije mislio manje revolucionarno nego u doba cvetanja svojih životnih snaga, kada ga je moćni razvoj radničkog pokreta, posle četrdesetogodišnjih očekivanja i nada, naveo da potcenjuje prepreke na svom putu. Ovo se desilo zbog istog onog optimizma, koji nije napuštao Engelsa ni u najmračnijim i najtežim danima. Ali zbog toga mi, ipak, ne smemo da previdimo grešku u računu, koju je on učinio u poslednjem svom vojnom spisu, u brošuri *Može li Evropa da se razoruža?* Engels hoće u njoj da pruži dokaz da je pretvaranje stajaće vojske u miliciju, koja je sagrađena na temelju opštег naoružanja naroda, moguće i »za današnje vlade, u današnjoj političkoj situaciji«. On preporučuje u ovom cilju u prvom redu prenošenje težišta vojne obuke u oblast vaspitanja omladine i baš u tome i vidi razliku između sistema milicije koji on predlaže i svih drugih postojećih sistema, naprimjer, švajcarskog.

Ono što piše Engels samo je po sebi, razume se, dobro promišljeno. Isto onako kao što se po sebi razume da je Lasalov spis o ratu 1859 godine bio dobro promišljen. Može se utvrditi izvesna sličnost ta dva spisa u tome što je pruska vlada pokazivala sklonost da prihvati predloge koje su joj učinili Lasal i Engels, ali, naravno, na svoj način. Tako je Lasal zahtevao da pruska vlada uputi trupe u Šlezvig-

¹²⁾ Asimptotski — u geometriji osobina izvesne prave linije koja se stalno i sve više približava određenoj krivoj, ali se sa njom nikad ne spaja.
— Prim. red.

Holštajn, što se i desilo nekoliko godina docnije. Naravno, ovo upućivanje nije imalo narodno-revolucionarnu tendenciju, kakvu je htio Lasal, već reakcionarno-dinastičku. U duhu te tendencije počinje sada vojno vaspitanje omladine pod vrhovnim rukovodstvom istog onog feldmaršala fon der Golca, koji je savijao lavorov venac pokojnim junacima Jene. Ova obuka počela je sa takvim »uspehom«, da se treba pitati šta više zaslužuje ova odvratna karikatura, ogorčenje ili potsmeh. Treba, uostalom, priznati da je drug Šipel pred-video ovakav uspeh još pre petnaest godina u časopisu *Neue Zeit*, mada ni izdaleka ne u takvoj drastičnoj formi, kao što se to iznosi sada svakog dana u svakom partiskom listu.

Međutim, ako bi neko počeo da optužuje prusku vladu za ovo, ona bi mogla da kaže sa čistom savešću pred celim svetom: »Nemojte nikako da zahtevate od mene više nego što sam u stanju da učinim«. Stvarno, kako se može zahtevati od gavrana da peva ili od tigra da se hrani voćem? Za savremenu klasnu državu, koja hoće da bude velika svetska sila, celo pitanje milicije pretvara se u veoma prostu dilemu. Ili ona obrazuje miliciju od atomiziranih masa, kakve kapitalistički način proizvodnje neprekidno stvara, u kom je slučaju država ostavljena na milost i nemilost stajaćoj vojsci prvog jačeg suseda, ili pak stvara miliciju od organizovanih masa, koje čvrsto povezuje klasna borba proletarijata, ali će ona tada skrhati vrat samoj klasnoj državi, svakako uz najbolje posledice za civilizovano čovečanstvo, i zbog toga utoliko temeljiti.

U takvim uslovima ne treba žaliti, već treba pre pozdraviti što se buržoaska opozicija jednom za svagda odrekla otpora savremenom militarizmu. Mi smo već ranije rekli da je, i zašto je, ovaj otpor nosio u sebi unutrašnju protivrečnost, kao i to da je posebno buržoaska opozicija u Pruskoj počela time što je svela suprotstavljanje militarizmu na bedno finansisko pitanje. Pruska skupština izračunala je u svojim protivpredlozima, uperenim protiv plana reorganizacije, predложенog od strane Roona, u početku šezdesetih godina, godišnju uštedu od ciglo 2,500.000 talira. Naprednjačka štampa svodila je agitaciju protiv militarizma nekoliko nedelja pre početka Nemačko-francuskog rata na t. zv. »kapetansku lutku«. Naime, knjigovodstveni genije Evgena Rihtera otkrio je da vojni budžet predviđa platu jednog kapetana garde, koji ustvari nije postojao. Njegovo mesto zauzimao je formalno kralj, koji je onih nekoliko hiljada maraka upotrebljavao za neke izdatke u korist puka. Takve glupe sitnice mogle su da pruže Molohu jedino koju četvrt sata zabave.

Ova opozicija pretstavljalala je izgubljenu igru već samim tim što je uopšte bila samo igra. Kada je 1893 godine ondašnji državni kancelar Kaprivi predlagao Slobodoumnoj narodnoj partiji, ili kako se zvalo u ono vreme to promenljivo stvorenje, dvogodišnji rok službe uz uslov da pristane na povećanje vojske, Evgenije Rihter je odbio ovaj predlog, jer bi u protivnom navodno, partija, prestala da bude »narodna«. Takva špekulacija sa otporom narodnih masa prema

militarizmu imala bi smisla samo u tom slučaju, ako bi za nju bio vezan energičan i dosledan opozicioni stav. Ali buržoaska opozicija protiv militarizma svodila se uvek, kao što smo to videli, na slabšno polutanstvo. Ukoliko je opozicija uopšte dozvoljavala sebi ovo polutanstvo, činila je to samo zbog toga što su zaštitnici »isključive slobodne trgovine« uobražavali da će razvoj kapitalizma voditi zbijavanju naroda i opštem miru. Kada je pak početak imperijalističke ere potpuno srušio ovu iluziju, i čim je postalo jasno da je budućnost kapitalizma neraskidivo vezana za bezobzirnu osvajačku politiku, tada je ova »narodna partija« došla do jasnog saznanja da mora napustiti igru sa vatrom, jer bi u njoj mogla jednom da opeče prste, pa je kao grešica koja se pokajala pala u zagrljaj Molohu.

Ipak, priznavajući da je shvatljivo što buržoaska opozicija ne može da preskoči svoju senku, mi ne možemo da joj oprostimo što nije bila u stanju da nemačku vojsku učini buržoaskom čak ni utoliko, ukoliko su to u postojećim uslovima potpuno dozvoljavali zadaci stajaće vojske. Istoriska je krivica buržoaske opozicije što je nemačko vojno uređenje još u mnogome ostalo u feudalnim formama, koje su Šarnhorst i njegovi drugovi još pre sto godina proglašili kao štetne. Buržoaska opozicija mogla je sa ovim potpuno da raščisti, utoliko pre što su militarizmu bili sve potrebniji buržoaski novac i buržoaska inteligencija. Ali, kada se slobodoumni parlamentarci, tipa Kopše ili Mugdana, postavljaju na potpuno idiotsku tačku gledišta, pošto su od glave do pete plemenito velikodušni ljudi, te ne mogu i neće da vode »politiku iznuđavanja«, tada, zaista, i raznim Šulcima i Milerima, građanima koji su ušli u oficirski kor, nije preostalo ništa pametnije nego da se u svom ponašanju ugledaju na feudalne navike raznih junkerskih Icenplica i Cicevica. Kao kod tolikih mnogih reformi koje su potrebne i moguće u uslovima kapitalističkog društva, njegovi rođeni zaštitnici ostavljaju brigu o ovoj reformi onim triputa prokletim socijaldemokratima koji su se uvek u najvećoj meri za nju zalagali i još se zalažu. Samo moramo da se čuvamo od toga da u ovim reformama gledamo makar i najmanje približavanje onoj miliciji koju mi zahtevamo. Takva milicija oličava revolucionarno načelo, koje je najnepomirljivije suprotno načelu stajaćih armija u njihovom današnjem razvoju. Reformama stajaćih armija, koje dopušta njihova suština, ma koliko da one mogu biti potrebne i korisne, isto se tako malo približavamo načelu milicije, kao što se i zakonima za zaštitu radnika malo približavamo socijalističkom načinu proizvodnje. Zato je i principijelno nepravilno kada se u deklaraciji, koju je socijaldemokratska frakcija Rajhstaga objavila pred glasanje o zakonskom projektu o pokrivanju troškova za povećanje armije, kaže da je frakcija želela da ukloni velike slabosti stajaće vojske i da pripremi njen pretvaranje u narodnu vojsku. To pretvaranje u narodnu vojsku nipošto ne počinje otklanjanjem nedostataka u stajaćoj vojsci. Isto se tako ne može smatrati kao pravilno ni to što se povećanje naoružanja kvalifikuje kao »potpuno neosnovano«. Tako je to

samo ukoliko se odnosi na bezvredne razloge kojima su Betman-Holweg i Heringen pokušavali da obrazlože to povećanje. Ali je ovo isuviše opravданo kao nužna posledica imperijalističke, i neophodan produkat današnje, klasne države. Baš zbog toga odbijamo ovo naoružanje i odbijali bismo ga čak i onda kada bi ukazivanje Betman-Holvega i Heringena na pojavu novih sila na Balkanu pretstavljalio i nešto više a ne samo jalov izgovor.

Međutim, ako se kod ove dve tačke, radi možda samo još o netačnom i nepravilnom izboru reči, onda zaista zabrinjava završna tačka deklaracije, u kojoj se pristanak na izglasavanje poreza na imovinu motiviše ubedjenjem da »pooštreno angažovanje imućnih u podnošenju vojnih troškova, koje se time uvodi, može da izazove rashlađivanje simpatija ovih krugova za produžavanje groznice naoružanja i time da olakša našu borbu protiv militarizma«. Ova rečenica pokazuje isuviše površno shvatanje vojnog problema i stoga zahteva najodlučniji prigovor. Da li se glasanje za porez na imovinu slaže ili ne sa stavom partije prema porezima uopšte, to je pitanje za sebe, koje nećemo ovde da raspravljamo. Ali »produžavanje groznice naoružanja« je isuviše tesno vezano sa najvažnijim životnim interesima savremene klasne države tako da pitanje o tome da li će finansijska sredstva za ovo biti dobijena u manje ili više neugodnoj formi za posedujuće klase, igra potpuno drugorazrednu ulogu. Ako se i ne obaziremo na primere u drugim zemljama, već prva »grozna naoružanja« u Pruskoj pokazuje koliko je to stanovište malo važno. Troškovi za reorganizaciju vojske 1860 godine bili su prebačeni na junkerstvo ukidanjem feudalnih povlastica u pogledu poreze na zemlju, pa ipak je prusko predstavništvo gospode posle kratkog oklevanja progutalo i ovaj gorak plod.

Ova nejasnoća u deklaraciji frakcije Rajhstaga svakako je samo znak nejasnoće, koja je vladala u celoj Partiji u pogledu vojnog budžetskog predloga. Široke partiske mase nisu imale dovoljno jasnú pretstavu o nezapamćenom atentatu na njihove životne interese, koji je time učinjen. Isuviše velika bezbrižnost koju one pokazuju može da se objasni delimično time što im se u izvesnom smislu čini poželjno sve dalje proširenje sistema opšte vojne obaveze. Šta bi mogle partiske mase da imaju protiv toga što vladajuće klase obučavaju sve veći i veći deo potlačenih klasa u vojnoj veštini? Ovome se može dodati izvesno osećanje zadovoljstva, pa čak i zluradosti, što ovoga puta mora kesa imućnih klasa da bude izložena izvesnom puštanju krvi. Ali, baš ovakvi razlozi za opravdanje pokazuju najbolje da dublje, načelno gledanje na militarizam počinje da iščezava kod masa naše Partije. O tome na drugoj strani govori i činjenica da je, — ako se blago izrazimo, — kratkovida agitacija nekih lekara, koji pripadaju Partiji, za »bojkot rađanja«, kao oruđe za borbu protiv kapitalizma i militarizma, izazvala mnogo veći interes među berlinskim partiskim drugovima nego agitacija protiv vojnog budžetskog predloga.

Utoliko je utešnije da baš kod partiskih masa ipak počinje da prodire svest da tako više ne može dalje da ide. Kao što se uvek dešava, kod ovakvog buđenja svesti čine se prenagljeni predlozi za poboljšanje i neopravdani prekori na adresu pojedinih lica i instanca, pa je, svakako, potrebno da takvi predlozi, ukoliko su prenagljeni, i takvi prekori, ukoliko nisu pravični, budu odbijeni. Ali se ne treba predavati iluziji da će na taj način sve da dođe opet u ravnotežu i na svoje mesto. Misao koja oživljava ovaj novi masovni pokret, misao da smrtnim neprijateljima radničke klase, koji su se obelodanili na desnici i levici u Rajhstagu prilikom diskusija oko vojnog projekta i njegovog finansiranja, treba ne samo natrljati glavu raznim sredstvima za stišavanje i rashladivanje, već i da im treba razbiti glavu starim načelnim oružjem Partije, jeste skroz i skroz zdrava misao. Nadati se da ona neće više dozvoliti da je uspavaju slatkorečivim izjavama kako je, kao bajagi, od poslednjih izbora za Rajhstag sve krenulo pravilnim putem.

Najživljja propaganda naših principijelnih gledišta potrebna je baš u oblasti vojnih pitanja, i to više nego skoro u svim drugim oblastima. Ovde treba da otklonimo još veliki broj nesporazuma i nejasnoća, a značajno je, i nimalo laskavo, da su klasična dela naše partiske literature po vojnim pitanjima, dela Engelsa i Birklija, prično malo poznata u poređenju sa drugim njihovim delima, pa je neka od njih čak i nemoguće nabaviti. Pored toga, mi nemamo nikakvo drugo sredstvo kojim bismo mogli uspešno da se borimo protiv stajačih armija osim stvaranja one discipline masa, bez koje je danas milicija nemoguća. Stajače vojske su sastavni deo današnjih klasnih država i nerazdvojno su vezane sa njima. Svi pokušaji da se one unište na tlu kapitalističkog društva unapred su osuđeni na neuspeh. Vladajuće i ugnjetavajuće klase mogu da učine vrlo mnogo, nažalost, i suviše mnogo, ali one ne mogu udarom noge o zemlju da stvore miliciju koja bi bila u stanju i voljna da brani njihove klasne interese.

Ali stajaćim armijama nije dorasla nikakva milicija, koja nije vaspitana u uskoj radnoj i životnoj zajednici i tako tesno i nerazdvojno povezana u jedinstvenu celinu. Organizacija masa putem socijaldemokratske agitacije praktična je prethodna škola za stvaranje milicije sposobne za borbu. Ona stvara jedinstvenu volju, koja jedina daje sposobnost, više nego hrabrost i valjanost pojedinaca, da se ne samo izbore pojedini uspesi, već i da se vodi planska borba i da se postigne победа. Ovu volju može da stvori jedino »komunističko vaspitanje«, kako u svima drugim oblastima proleterske klasne borbe, tako i u borbi radničke klase protiv militarizma.

Ne treba ni u kom slučaju prevideti činjenicu da već danas disciplina radničke klase može da kaže po koju značajnu reč u sistemu stajačih vojski. Ako se mir između velikih vojnih sila Evropskog kontinenta nije narušio već relativno dugo, to nije posledica mudrosti vladajućih klasa, već njihovog straha pred neproračunljim

vim mogućnostima i snagama koje bi razbesneli rat mogao izneti na površinu. Ali sistem stajačih vojski ima, uostalom, sam po sebi svoju sopstvenu logiku, koja mora ovako ili onako da ga dovede do katastrofe, pa bilo do ekonomске propasti naroda pod teretom oružanja, bilo do opštег rata za potpuno uništenje; u svakom od ovih slučajeva postavljaju se radničkoj klasi zadaci za čije izvršenje nije nikad prerano da se pripremamo. Pri tome nisu u pitanju stoljeća već decenije, a možda čak i godine.

Engels izjavljuje s punim pravom u svojoj knjizi protiv Diringa da savremeni militarizam sa sistemom stajačih armija može da bude srušen samo iznutra. Ukoliko mase, koje Moloh tera pod pušku, budu jasnije shvatile svoje zajedničke interese, i time budu postale svesnije svoje jedinstvene volje, utolikو će pre disciplina milicije nadmašiti disciplinu stajaće vojske, a samim tim biće zapečaćena i njena sudbina.

VOJNOISTORISKI PROBLEMI¹⁾

Upobedničkom zanosu 1871 godine iz usta jednog popularnog govornika, — ako se ne varamo, to je bilo u poslovnom gradu Lajpcigu, — izletela je krilatica: Neka sada još neko pokuša da nas optužuje da smo narod »mislilaca i pesnika«. Tada je bilo mnogo smeha nad ovom nehotičnom šalom, ali se pokazalo tokom decenija da je taj neuspeli govornik imao u sebi delić proročkoga. Naročito ono, što su u sadašnjem ratu učinili nemački pesnici i profesori, neće nigde i ni u kakvim okolnostima navući na nemački narod sumnju da je on više nego drugi »narod mislilaca i pesnika«.

Pesnici su uništili pravo na ovaj naziv možda još temeljitije nego profesori. Govoreći ovo, mi i nemamo u vidu masovnu produkciju ratnih pesama, koje se pojavljuju svakog dana da bi bile već idućeg dana zaboravljene. To je još i podnošljivo zlo, koje se može nekako trpeti, jer ne staje više od cene štamparske boje i hartije. Ali, osobito je vredna pažnje činjenica da su čak i pesnici kojima se ne može osporavati da se tako nazivaju, — Demel, Hauptman, Holc i njima slični, — tako potpuno podbacili u svojoj ratnoj poeziji, razume se, u estetskom, iako to nisu možda u političkom pogledu. Pitanje nije u tome da li su zauzeli prema ratu ovakav ili onakav stav, već da li su umeli u ovoj ili onoj formi da izraze neizmerne patnje koje je izazvao rat. Ovo uopšte nisu uredili. Oni ne mogu da savladaju čudnovati kapris, koji ih stalno muči u želji da budu »originalni«, dajući time za pravo onima koji u »modernoj poeziji« nikada nisu videli sjajnu zoru kulture koja se rađa, već najviše melanholični sutan kulture koja se gasi.

Tipičan obrazac ove vrste pretstavlja knjižica *Fridrik i Velika koalicija* koju je tu skoro objavio Tomas Man. Pisac *Budenbrokovih* je sigurno pesnik koji je dosada imao pravo na izvesne pretenzije; ali, utoliko gore po njega što u ovom delu ne ume da zadovolji čak ni najskromnije zahteve u pogledu književne obrade rata. Zbog nedostatka stvarnog bogatstva duha on samodopadljivo iznosi »duhovitosti« od kojih najzad obuzima muka svakog čitaoca koji još nije

¹⁾ Stampano u časopisu *Neue Zeit*, II. 1914/15, str. 662 i d. — Prim. red.

otupio za osećajni jezik stvarnog života. »Pesničko« oformljavanje njegove radnje svodi se na podgrevanje najotrcanijih otpadaka, koji se više ne trpe čak ni u patriotskim udžbenicima, — kao naprimer, o preziranju koje je tobože Fridrih, pokazao prema Pompaduri, o sestrinskom pozdravu koji je ona tobože dobila od Marije Terezije i drugim sličnim »uzrocima« tadašnje Velike koalicije.

Interesantno je, međutim, »originalno« tumačenje koje daje Tomas Man onoj kupusari starih dokumenata. On priznaje da je stari Fric bio pri svemu tome veoma sumnjiv genije, i u osnovi dosta nezgodan čovek, ali kaže: »On je bio žrtva. On je morao da čini nepravičnosti i da vodi život koji je bio suprotan njegovim gledištima; njemu nije bilo dozvoljeno da bude filozof, već je morao da bude kralj, da bi se ostvarile zemaljske težnje velikog naroda«. On kaže dalje: »Nemačka danas, to je Fridrih Veliki. Ta borba koju mi dovršavamo i koju moramo još jedanput da vodimo, jeste njegova borba. Koalicija se unekoliko promenila, ali to je ista njegova Evropa, Evropa ujedinjena u mržnji, koja neće da nas trpi, koja još uvek neće da trpi njega, kralja, i kojoj treba još jedanput uporno i svestrano, dokazati makar za to trebalo opet 7 godina, da nije celishodno (Vustman²⁾ bi rekao: ne valja) otstraniti ga. I ona duša koja se probudila u nama, to je njegova duša, to je nepobediva kombinacija aktivnosti i upornog strpljenja, to je moralni radikalizam, koji je činio da je on izgledao drugima jednovremeno i odvratan i strašan, kao neka nepoznata grabljiva zver«. Slično brbljanje iznosi se i dalje.

Tomas Man je toliko »dubokomislen«, da je jedino »najdubokomisleniji« od buržoaskih listova *Berliner Tagblat* dorastao do njegovih pesničkih visina i pohvalio ga. Druge novine, kao što je naprimer *Hamburgiše Korespondent*, misle kao što je mislio stari feldmaršal Melendorf o Šarnhorstovim reformama: »To je suviše visoko za mene«. One doduše priznaju da se Tomas Man »uzdiže kao kula iznad zlosrećnih piskarala veštačkog i nepročišćenog patriotizma«, ali ga osuđuju što je »u svojoj spisateljskoj oholosti učinio greh prema duhu velikog kralja, što mu neće oprostiti Fridrihovi naslednici i sledbenici«.

Mi nećemo da se mešamo u ovaj spor. Pokušaj Tomasa Mana da objasni Veliku koaliciju od 1914 godine na osnovu Velike koalicije od 1756 godine sadrži u izvesnom smislu trun istine: kod oba svetska rata i onog iz XVIII i onog iz XX veka, moraju da postoje izvesne crte koje se mogu upoređivati, i pored drugočajnjeg, kapitalističkog razvoja unutrašnjih istoriskih odnosa. Ove crte leže, istina, dublje ili, ako hoćemo, iznad onoga što misli Tomas Man kad slika ondašnjeg pruskog kralja i današnju nemačku naciju kao »odvratne i ujedno strašne«, kao »nepoznatu grabljivu zver«. Utoliko je opravdaniji pokušaj da se iznađu te crte i da se iz njih dobiju, kao iz ogledala prošlosti, izvesna saznanja u odnosu na probleme sadašnjice.

²⁾ Vustman je bio filolog i publicista. — Prim. red.

I

Da bi se dobio pravilan pojam o svetskom ratu XVIII veka, treba iz korena iščupati pretstavu o tome da je pruski kralj Fridrih bio njegov heroj, koji je otporom protiv »Velike koalicije« ostvarivao »težnje velikog naroda«. Mogu se koliko hoće visoko ceniti Fridrihove diplomatske i vojne sposobnosti, ali rezultat Sedmogodišnjeg rata nije bio za prusku državu, a posredno i za celu Nemačku, ništa drugo, nego zavisnost od Rusije. Njome izazvana neizmerna nevolja tako se duboko utisnula u sećanje nemačkog naroda da je još u početku sadašnjeg rata lozinka »borba protiv carizma« izazivala vatreno, iako ne i sasvim svesno oduševljenje. Radi ovog rezultata zaista bi se isplatilo zapaliti buktinju rata na tri kontinenta.

Ako bi se pitanje ograničilo samo na oblast slavljenja herojskih ličnosti, što, naravno, ne može da nas interesuje, Sedmogodišnji rat pruža u svakom slučaju sasvim drugojačije junake nego što je pruski kralj. Već u njegovom prethodnom stadiju pojavljuju se dva čoveka, čija imena još i sada otvaraju svetske perspektive. Englesko društvo »Ohajo« dalo je, za vreme severnoameričkih graničnih sporova između engleskih i francuskih kolonista, svom geometru Džordžu Vašingtonu nalog da u kotlini reke Ohajo zauzme prostrane pašnjake. Vašington je sa 150 ljudi milicije, kojima je komandovao u svojstvu pukovnika, podigao utvrđenje od palisada, ali je brzo bio proteran nadmoćnjim snagama Francuza. Engleska vlada, da bi se osvetila za uvredu, uputila je na mesto događaja neke pukove. Ali, pošto su ti pukovi bili slabo naoružani i loše vođeni, zamalo nisu pomrli od gladi u Alegenskim Planinama. Od takve sudbine spasao ih je Bendžamin Franklin, koji je u Filadelfiji prikupio 300 funti i za taj novac kupio meso i druge namirnice za englesku vojsku.

Drugi junak Sedmogodišnjeg rata, više avanturističko-romantične vrste, bio je onaj Robert Klajv, nepopravljivi nevaljalac, koga se odrekla njegova porodica i koji se kao siromašan pisar obreo u službi Istočnoindiske kompanije u Madrasu, gde je posle dva pokušaja samoubistva otkrio svoj pravi poziv: da osvoji svojoj engleskoj domovini Indiju sa njenim basnoslovnim blagom. On je naneo odlučan udarac protivniku u bici kod Plaseje, pet dana posle bitke kod Kolina, u bici koja ne samo po svojim svetsko-političkim posledicama, već i u čisto vojnom pogledu prevazilazi sve Fridrihove pobjede. Kod Plaseje je Klajv sa 3.000 ljudi naterao u divlje bekstvo francusko-indiske trupe od skoro 60.000 ljudi. Ali, dok o Kolinu ume da priča svaki đak, Plaseju pominju neki učeni istoričari Sedmogodišnjeg rata samo usput, ali je neki, kao naprimjer, Karlajl, uopšte i ne pominju.

Vilijem Pit, koji je, besumnje, u istoriji ostavio mnogo dublji trag nego Fridrih, obeležio je istinski karakter Sedmogodišnjeg rata rečima: Nemačka je bila samo bojno polje na kome su bačene kocke o sudbini Severne Amerike i Istočne Indije. Ovo jednostavno shvatanje engleskog ministra stoji neuporedivo više od dubokomislene

mudrosti istoričara Rankea, koji je izjavio da je Fridrih, tobože, stupio u Sedmogodišnji rat sa ciljem da spreči francusku invaziju u Nemačku; njegov učenik Zibel produbio je zatim ovu mudrost i izjavio da je pruski kralj izložio sebe strašnoj opasnosti Sedmogodišnjeg rata samo zbog toga da bi omeo da Belgija, a sledstveno tome i leva obala Rajne, postanu francuske.

Nešto slično je sročio i pokojni generalni direktor pruske Državne arhive, mada uopšte nije trebao da kopa po toj arhivi, već samo da prelista davno otšampantanu *Istoriju moga doba*, koju je napisao kralj, u kojoj se od reči do reči nalazi sledeće: »Treba samo uzeti u ruke geografsku kartu pa će se odmah videti da se prirodne granice ove monarhije (Francuske), po svemu sudeći, prostiru do Rajne, čiji je tok izgleda namenjen baš za to da deli Francusku od Nemačke, da označava njihove granice i da služi kao granica njihovog gospodarenja«. Tako je napisao kralj 1746 godine, a 10 godina kasnije, on se bacio u uništavajući rat da bi, kao bajagi, zaštitio levu obalu Rajne od pohlepe Francuza!

I Ranke, »neuporediv« istoričar, čije se idealističko-istorisko shvatanje iskorišćava danas obično protiv istoriskog materijalizma, jednostavno izvrće činjenice tvrdeći da je Fridrih stupio u Sedmogodišnji rat zato što je htio da spreči francusku invaziju u Nemačku. Baš suprotno je tačno. Fridrih se našao u Sedmogodišnjem ratu zato što nije uspeo da navede Fracuze na invaziju u Nemačku.

Kada se zbog američkih interesa zaoštario sukob između Engleske i Francuske, Fridrih je, jednog lepog dana u proleće 1755 god., pozvao francuskog poslanika iz Berlina u Potsdam i rekao mu je namerno neformalnim, otsečnim načinom: »Znate li, gospodine, kakvu bih ja odluku doneo u sadašnjoj situaciji da sam francuski kralj? Čim bi Englezzi počinili kakav neprijateljski postupak prema Francuskoj, kako su to, izgleda, uradili u Sredozemnom Moru, ja bih uputio u Vestfaliju jači korpus vojske, da bih ga odmah zatim bacio u vojvodstvo Hanover. Ovo je najsigurnije sredstvo da se onome... utera pamet u glavu«. Reče, i ostavi zbumjenog poslanika, koji je u svom izveštaju Versaju izostavio »džentimentski epitet« kojim je kralj počastovao svog engleskog strica. Da je sve dobro čuo i shvatio, svedoči pismena instrukcija kralja Fridriha, kojom je naložio pruskom poslaniku u Parizu da »u svoje ime« preporuči francuskoj vlasti pohod na Hanover.

Na osnovu ovoga, svakako, ne treba misliti da se kralj pojavljuje u goroj svetlosti zato što se nije rukovodio »nacionalnim« pobudama, koje mu podmeću Ranke i Zibel. Da se on rukovodio ovim pobudama, što je stvarno bilo isključeno prema ondašnjem stanju stvari, on bi igrao Don Kihota svoga doba. Naprotiv, ono što je on praktično uradio, čini čast njegovoj političkoj pronicljivosti; on je krenuo jedinim putem kojim se moglo sprečiti da iz ratnog plamena, koji se zapalio u američkim šumama, ne bukne evropski požar.

II

Evropska ravnoteža pre Sedmogodišnjeg rata održavala se između trojnog saveza — Engleska, Austrija, Rusija, i dvojnog saveza — Pruska i Francuska.

Pri pregledu diplomatskih akata onoga doba, kojih je otada na gomile objavljeno, čovek upada u takvu neprekidnu i isprepletanu mrežu intrig i izdaja, da mu izgleda skoro nemoguće da nađe neki smisao koji bi sve to povezivao. Na kraju krajeva, dolazi se ipak do zaključka da se sva ova prisluškivanja i špijunska traganja, podmićivanja, sva gazdovanja miljenika i metresa, svi veliki i mali dvorski prevrati uzajamno poništavaju, a da ipak neodoljivom snagom dejstvuju istoriski uslovi postojanja država. Ponekad se ovo uzajamno poništavanje vršilo u jednoj jedinoj ličnosti kao, naprimjer, u osobi ruskog kancelara Bestuževa, koji je uzornom nepristrasnošću dozvoljavao da ga podmičuju sve ostale države, i upravo zbog toga nije ni mogao da uradi ništa drugo, osim ono što su mu diktivali ruski interesi.

Rusija je tada bila najtešnje vezana sa Austrijom istim onim interesima, koji su sada od njih učinili smrtne neprijatelje. Otomansko carstvo je još zatvaralo prilaz donjem Dunavu i Crnom Moru. Ono je još odnosilo pobede nad hrišćanskim svetom i samo zajedničkim naporima bilo je moguće držati ga u šahu ili ga čak povremeno i suzbijati. Rusija je bila blisko vezana sa Engleskom time što je iz nje dobijala skoro svu industrisku i kolonijalnu robu, dok je za Englesku, koja tada još nije imala Indisko Carstvo, a u Americi tek nešto malo kolonija, pitanjeistočne trgovine bilo je pitanje života. Najzad, Engleska i Austrija, ujedinjene vatrom i krvlju za vreme dugogodišnjih zajedničkih ratova protiv francuske prevlasti u Evropi, postale su tako bliske saveznice da britanski istoričari, kao i govornici u parlamentu, nisu nazivali Austriju drugačije nego »starom saveznicom«. One su se skoro četvrt veka borile rame uz rame protiv Luja XIV, sa neznatnim prekidima, tj. od 1689 do 1713 godine; one su zajednički i u Ratu za austrijsko nasleđe, 1741—1748 godine, odbile francuski napad na Austriju.

Francuska je ipak još uvek zauzimala prvo mesto u Evropi. Ona je, međutim, mnogo izgubila i znaci unutrašnjeg raspadanja pojavljivali su se tako jasno, da je lord Česterfield već 1753 godine mogao da napiše poznate reči: »Svi znaci, koji su ikad u ranijoj istoriji bili predznaci velikih revolucija, opažaju se sada u Francuskoj i povećavaju se iz dana u dan«. Ali, moć Francuske bila je još velika. Ona je pružala jak otpor težnjama Engleske u Indiji i Kanadi. Ona je ruskog medveda lupila po šapama dosta osetno uvek, kad god je pokazao svoje osvajačke planove: u Švedskoj, gde je još dejstvovao savez Rišeljea sa Gustavom Adolffom; u Poljskoj, gde je na dnevnom redu bilo pitanje izbora francuskog princa za kralja; u Turskoj, gde su najviše cenjeni francuski diplomata i francuski tr-

govac. U Italiji je kuća Burbona stajala barem na istoj visini sa Habzburško-lorenskom kućom, a u Nemачkoj ju je i nadmašivala.

Politički i verski protestantizam održavao se ovde odavna pomoću Francuske, a kada nije uspeo pokušaj Francuske da razbije Austriju pomoću nemačkih kneževa za vreme rata 1741—1748 godine, ona je ipak stvorila Austriji novog smrtnog neprijatelja — novu veliku silu Prusku, koja je držala bečki dvor u stalnom strahu i nemiru. Kralj Fridrik uspeo je da osvoji Šlesku samo pomoću Francuske, oduzevši tako Austriji najbogatiju oblast; sam Fridrik smatrao je svoj savez sa Francuskom neraskidivim do te mere da je Alzas-Loren i Šlesku uporedivao sa dve sestre, od kojih se jedna udala za francuskog, a druga za pruskog kralja. Takvi su bili savezi koji su se suprotstavljeni jedan drugome: trojni — Engleska, Austrija i Rusija, i dvojni — Francuska i Pruska.

Otkakao je osvojila Šlesku, Pruska se smatrala petom velikom silom, i to ne zbog toga što bi mogla da se meri sa drugim velikim silama po broju svog stanovništva ili po veličini svoje teritorije, naročito s obzirom na pocepanost svojih granica; svaka od tih sila prevazilazila je u ovom pogledu Prusku najmanje tri puta. Međutim, ako se obrati pažnja na broj stanovnika Pruske, koji je u ono doba zaista bio malen, 4,200.000, onda pada u oči da je ona držala stajaču vojsku od 150.000 ljudi, dok se tada kao krajnja granica vojnih mogućnosti smatralo držanje samo 10.000 vojnika na jedan milion stanovnika. Prema tome, Pruska je izdržavala četiri puta veću vojsku od onog broja koji se smatrao kao dopušten s obzirom na mogućnosti opstanka i sposobnosti stanovništva.

Ova vojska je bila za rat pripremljena više nego ma koja druga. Kada je otpočeo Sedmogodišnji rat, pruska vojna blagajna imala je gotovine više od 16.000.000 talira, što je, prema mišljenju kralja, bilo dovoljno, za tri ratna pohoda. Za svakog pešaka bio je u rezervi jedan komplet odela; artiljeriske municije bilo je pripremljeno za dva pohoda. U magacinima su bile smeštene velike količine pšenice i brašna, koje su se stalno zamjenjivale, a sa njima se moglo hraniti 100.000 ljudi za vreme od 18 meseci, što je bilo važno s obzirom na odlučujući značaj koji je u ono doba imao magacinski način snabdevanja. Magaci su bili raspoređeni na velikim rečkama i u tvrđavama, tako da su se ove rezerve mogle upotrebiti brzo i bez teškoća. Tvrđave su, pri tadašnjem načinu vođenja rata, imale neuporedivo veći značaj nego što ga imaju u savremenom ratu. Fridrik ih je upoređivao sa velikim ekserima, kojima su se provincije pričvršćivale za državu. On je naročito Šlesku obezbedio tvrđavama: Kozel, Najse, Glac i Švajdnic u prvoj liniji, a Brig, Breslava i Glogau — u drugoj. Šleske tvrđave štitile su novoosvojenu oblast od neprijateljskih napada; one su, pored toga, pretstavljale jake oslonce za vlastiti napad na Češku i Moravsku.

Na taj način, najmlađa i najmanja od velikih sila mogla je u roku od šest dana, — pruska mobilizacija nije trajala duže, — da digne na noge takvu vojsku, kojoj sličnu nije mogla da suprotstavi

nijedna starija i neuporedivo jača država u takvom roku i u takvoj bojnoj gotovosti. Kralj nije preterivao kada je rekao svojim generalima: »Ono što general radi u drugim zemljama iz smelosti, kod nas radi zato što je tako predviđeno obaveznim pravilima. On ume sve ono za šta je sposoban čovek. Naše su trupe u tako odličnom stanju i tako pokretljive da mogu da se dovedu za tren oka u stanje bojne gotovosti; neprijatelj gotovo nije u mogućnosti da ih iznenadi napadom, pošto su njihovi pokreti vrlo brzi i vešti. Ako hoćete da pomenemo naše puške — koja vojska može da otvoriti tako jaku vatru kao što to može naša? Neprijatelj kaže da je boravak pod vratom naše pešadije isto što i boravak u vatri pakla. Ako zaželite da naša pešadija podne na juriš sa bajonetima — koja pešadija može bolje od naše, bez kolebanja, da krene na juriš čvrstim korakom?« I tako dalje. Ali, ma koliko se opravdano kralj ponosio svojom vojskom, ovaj vojni logor, koji se nalazio usred Evrope i bio spreman svakog trenutka za rat, delovao je na svoje susede, potpuno razumljivo, sasvim drugačije. Za njih je on bio stalni izvor uznemirenosti.

Getingenski istoričar Maks Leman, temeljiti poznavalac pruske vojne istorije, kaže povodom toga: »Da li se možemo čuditi što su susedi imali tako čudnovato izmešano osećanje poštovanja, straha i ogorčenja?« Ovo osećanje prelazilo je čak i u samoj Nemačkoj u otvorenu odvratnost. Sam Trajčke ogradićao se od ulepšavanja da »duboka mržnja naroda« protiv pruskog militarizma, kao bajagi nije ništa drugo nego skrivena ljubav. »Iz podmukle tišine velike tamnice odjekivali su kroz nemačke zemlje jedino tutanj koraka potsdamske džinovske garde, grube komande oficira i jauci dezterera, koje teraju kroz stroj. Baš naši klasici pretstavljuju klasične svedoke protiv ovog sistema: Herder i Klopštak su bili pruski vojni deztereri; poznato je šta je Lesing imao da kaže o »najropskijoj državi« u Evropi, a pogotovo Vinkelmann³⁾ o »pruskom despotizmu« pred kojim je bojažljivo drhtao od glave do pete.

Stvarno, pruska vojska toga doba bila je osnovana na takvom unižavanju i porobljenosti naroda, kakvi više nisu bili mogući ni u jednoj zemlji Evrope, ako izuzmemu poluvarvarsку Rusiju. Najočigledniji primer za ovo je Austrija, a istorija njene vojske od 1746 do 1756 godine je izuzetno interesantna sa ove tačke gledišta. Pošto je srećno preživela rat 1746/48 godine, koji je pretio njenom opstanku, Austrija je nastojala svim svojim snagama da povrati jedini gubitak koji je pretrpela — Šlesku. Ona je usmerila sav napor na to da, podražavajući pruskom obrascu, podigne austrijsku vojsku na istu visinu tehničkog savršenstva, a saobrazno pojmovima i mogućnostima onog doba. Ali, ova nastojanja naišla su na nesavladljiv otpor; pokazalo se, na prvom mestu, da je nemoguće sprovesti pruski kantonski sistem, koji je seljačko stanovništvo podvrgavao bespravljku i nevoljništvu okrutne vlasti knute i šiba.

Otpor carice Marije Terezije već je bio značajan pri tome, mada ni u kom slučaju nije bio odlučujući. Ma koliko da je vatreno

³⁾ Vinkelmann (1838—1896) — nemački istoričar. — Prim. red.

želeta vraćanje Šleske, ona se, ipak, nije mogla odlučiti da, pored teških novčanih opterećenja, uvede još i ovaj krvavi danak; ona je predaju života i zdravlja svojih podanika samovolji kapetana i puškovnika smatrala za neku vrstu ropstva. Ova srećna majka 16 dece, naročito se nije slagala sa obaveznom neženjenješću kantonskih obveznika, koja se predviđala, jer je smatrala da je brak »svakako jedino, u čemu običan čovek nalazi radost i utehu«. Carica je ipak morala da popusti pred zahtevima »državne mudrosti«, ali se ova razbila prilikom prvog pokušaja da se sprovede. Za austrijsku vojsku preostalo je samo vrbovanje u inostranstvu, koje je bilo isto toliko skupo koliko i nesigurno. Nabavka opreme i oružja preko najnužnijih potreba, popuna vojnog fonda i građenje tvrđava i magacina, — sve je to bilo potpuno neizvodljivo u uslovima finansiskog siromaštva države, koje ju je pritiskivalo. Tako Austrija nije mogla ni pomišljati da na svoju ruku stupi u oružani sukob sa Pruskom, te je morala da traži saveznike.

Austrija je postigla brz uspeh u Rusiji, koja je gledala u Pruskoj najopasniju suparnicu u poljskom i švedskom nasledstvu. Obe države zaključile su već 1746 godine odbranbeni savez; one su trebale da se međusobno potpomognu armijom od 60.000 ljudi u slučaju da pruski kralj napadne jednu od njih ili Poljsku. Otada su se u Petrogradu sve više uz nemiravali usled porasta pruske moći; došlo je do prekida diplomatskih odnosa, a u maju 1753 godine ruski Senat je, posle dvodnevног savetovanja, doneo odluku da je »stalna potreba države« da »ne samo pruži otpor svakom daljem porastu snaga pruske države, već i da se iskoristi prva pogodna prilika za ugušenje Brandenburgske kuće⁴⁾ nadmoćnim snagama i da se ona svede opet na ranije stanje osrednje države«. Austrija je, dakle, mogla da računa na Rusiju, ali za nju je to bilo malo, pošto u ono vreme snaga Rusije još nije mnogo vredela. Centar ovog carstva bio je znatno udaljen od političke pozornice zapadnih država, a putevi, koji su tamo vodili, bili su u vrlo rđavom stanju; činovništvo je bilo podmitljivo i lenjo, vojska spora i neokretna, a uz to je bila paralisana reorganizacijom koja se baš tada izvodila. A što je glavno, državni prihodi su bili tako neznačni i nesigurni, da se nije moglo misliti ni na kakav rat bez tuđe novčane pomoći. Međutim, i samoj Austriji bila je potrebna novčana pomoć, te je pogotovo ona nije mogla dati Rusiji.

Engleska je, naravno, mogla da pomogne otstranjivanju ovog glavnog nedostatka. Međutim, ma koliko da su odnosi Engleske i Pruske bili neprijateljski, Engleska je gledala svog glavnog neprijatelja u Francuskoj, te je imala dovoljno razloga da se ne složi sa gledištem Austrije, koja je videla spas u neposrednom napadu na Prusku; ovo utoliko pre što je Austrija izjavila da ne može da potpomaže Englesku u ratu protiv Francuske, dok iza leđa ima pruskog suseda. »Dok ne bude zazvonilo veliko zvono — engleski novac«, sve

⁴⁾ Misli se na dinastiju Hoencolerna. — Prim. red.

dotle se pruski kralj smatrao sigurnim od svih austro-ruskih zlobnih pokušaja i nije trebao ničega da se boji.

Situacija bi postala ozbiljna tek kada bi buknuo rat između Engleske i Francuske. Ali se i ova opasnost mogla savladati ako bi to bio samo kolonijalni i pomorski rat. Dalje se i nije morao proširiti ovaj rat koji je pretio da izbjije zbog američkih kolonija obeju sila. Engleska je u Evropi imala samo jedno jedino osetljivo mesto: izbornu kneževinu Hanover, koja je sa njom bila vezana personalnom unijom i koja je pretstavljala vrata kroz koja je engleska roba dolazila na evropski kontinent. Ako bi Francuska zauzela iznenadnim napadom ovaj isturen položaj Engleske, a ona je to mogla da učini lako i bez svake opasnosti po sebe, moglo bi se potpuno sigurno očekivati da će Engleska baciti sve svoje snage u rat na moru u kolonijama.

Ovo i objašnjava to što je pruski kralj pozvao svoga francuskog saveznika da posedne ovu nemačku oblast. On je to učinio zato da bi obezbedio mir u Evropi i ta namera pokazuje da je bio razuman političar, dok Ranke i Ziber prave od njega sanjalicu usijane glave. Izopačavanje istorije povlači zaslужenu kaznu koja najjače pogarda baš onoga koga su hteli uzdići.

III

Francuska je prihvatile predlog Fridriha samo utoliko što je uputila kralja da sam zauzme Hanover. Ona je smatrala pruskog kralja za neku vrstu svog vazala i zahtevala je sada od njega da joj uzvrati za ono što mu je pomogla da dobije Šlesku. Kad bi kod Fridriha i njegovih savremenika čak i postojao pojам zahvalnosti u politici, on ipak ne bi nipošto mogao da pristane na to. Čim bi zauzeo Hanover, učinio bi verovatnom englesku novčanu pomoć Austriji i Rusiji; on bi time natovario na svoj vrat tri velike države, a iz svog sopstvenog iskustva znao je dobro da će Francuska misliti u prvom redu na sebe čim nesreća dođe pred vrata, a tež u drugom redu voditi računa o njemu, što je uostalom isto tako važilo i za njega.

Za vreme ovih kolebanja povoljan momenat za zauzimanje Hanovera bio je propušten. Ako bi se Engleska verovatno i pomirila s tim da joj Hanover bude iznenadno otet, ona nije ni u kom slučaju pristajala da ga se odrekne, čim bi joj bilo dato vreme za uređenje njegove zaštite. Neke pokušaje Engleske da sa pruskim kraljem sklopi sporazum o neutralnosti, ovaj je odbio sa živim negodovanjem, jer nije htio ni u kom slučaju da nanese takav udarac Francuskoj. Međutim, engleska vlada je umela da natera kralja da bude popustljiviji. Engleski poslanik u Petrogradu iznajmio je, sporazumom od 30 septembra, rusku pomoćnu vojsku od 55.000 ljudi za 500.000 funti sterlinga godišnje za vreme službe, odnosno 100.000 funti sterlinga za vreme prekida ratnih operacija. Posle nekoliko dana doneo je ruski Državni savet ukaz o ratnoj pripravnosti, kako bi se moglo

poći na marš bez odlaganja, bilo da Pruska bude htela da napadne jednog od saveznika Rusije, bilo da jedan od njenih saveznika pripremi napad na Prusku.

Čim je engleski državni sekretar zvanično saopštio pruskom poslaniku u Londonu da je zaključen sporazum sa Rusijom, i pri tome izjavio ponovo spremnost da zaključi sporazum o neutralnosti sa Pruskom, — Fridrih je popustio. On je 15. januara zaključio Vestminstersku konvenciju, po kojoj su se obe strane obavezale da zajedničkim snagama spreče svakoj inostranoj državi, koja bi želela pod bilo kakvim izgovorom da uđe u Nemačku, da naruši postojeći mir. Na taj način, Hanover je bio zatvoren za Ruse, ali i za Francuze.

Fridrih, međutim, nije uspeo da ovu konvenciju učini Francuzima prijatnom, a ni Engleska Rusima. Austriski državni kancelar Kaunic iskoristio je ovaj povoljan momenat, da bi na obema stranama kovao gvožđe dok je još bilo vruće. On je 13. marta 1756. godine naredio da se u Petrogradu upita da li bi carica Jelisaveta potpomođla austrijski napad na Prusku, kada bi mogla da pokrene svoje trupe i može li da otpočne operacije još u ovoj godini. Kaunic je dobio »njapovoljniji odgovor, koji je prevazilazio sva očekivanja«. Carica je odmah naredila pokret i izjavila da je spremna za ofanzivni savez; ona je nameravala da uputi u rat 80.000 ljudi i da ne odloži oružje sve dok Šleska ne bude ponovo pripojena Austriji; kao naknadu, ona je tražila Kurlandiju i Zemgaliju⁵⁾, a za to bi se Poljskoj dala Istočna Pruska kao otsteta. Ona je, međutim, bila neprijatno iznenadlena kada joj je Kaunic saopštio, kao odgovor, da zasad zadrži upućivanje trupa; da situacija u pogledu Francuske nije još rasvetljena, za što će, izgleda, trebati još nekoliko meseci; da početak rata treba odložiti do idućeg proleća, i da dotle treba »da se igra dobro pokriva«, kako se ne bi pobudila sumnja kod Engleske i Pruske.

Stvar sa Francuskom uistinu je stvarala ozbiljne teškoće. Ma koliko da su Francuzi bili uvređeni zbog zaključenja Vestminsterske konvencije, oni ipak, nisu mogli lako da se reše na prekid svoje dvestagodišnje politike, čija je lozinka bila: nepomirljiva borba protiv Habzburškog doma. Oni bi sami trebali sada da oslobođe ovaj dom onih teških lanaca, koje su na njega stavili u obliku nove velike sile — Pruske. Francuske diplomate, kao i najbliži kraljevi savetnici, uplašili su se od ovog »potpunog preokreta starog sistema«. »Mi ne možemo da dozvolimo suzbijanje moći pruskog kralja, pošto strah, koji njegova snaga uliva austrijskoj carici, predstavlja naše najsigurnije obezbeđenje«, — tako se kaže u jednom od memoranduma, koji je poticao iz okoline prestolonaslednika.

Definitivnu prevagu u korist saveza sa Austrijom trebalo bi da je, tobože, dala ženska sujet markize Pompadur, tadašnje favoritkinje francuskog kralja, koja je, navodno, bila nastrojena protiv Pruske zbog toga što ju je pruski kralj prezirao, a naklonjena Austriji

⁵⁾ Kurlandija i Zemgalija su oblasti u Latviji. — Prim. red.

zbog toga što joj je Marija Terezija laskala. Skoro je neverovatno da je čak i pronicljivi genije Karlajla mogao preko svake mere naširoko da raspravlja o ovoj gluposti. Ako se zaustavimo jedan trenutak na njoj, — mada to ne zasljužuje, — naći ćemo da su i pruski i austrijski poslanik imali podjednake instrukcije da ukazuju pažnju Pompaduri i da joj Marija Terezija nije nikada ništa pisala, dok je Fridrik bio čak spremjan da joj ustupi svoj suverenitet nad kneževinom Nešatel samo da bi je privukao na svoju stranu. Rđava reputacija markize Pompadur, koja je postala uzrečicom, dugovala je svoje postojanje dvema, inače potpuno izvinjavajućim okolnostima. Prvo, ona nije bila plemićkog, već građanskog porekla, a plemstvo nijedne zemlje nije moglo da bude ravnodušno prema kršenju svoje privilegije da ono isporučuje vladarima ljubimice, pa joj se svetilo krvavim splet-kama samo da bi je osramotilo. Drugo, ona se interesovala za duhovne i političke stvari, što se nikad nije moglo reći za ostale, plemićke milosnice francuskih kraljeva. Zato što je, ukoliko je imala uticaja, pomagala francuske prosvetitelje, ona je bila, kad god se izjašnjavala za savez sa Austrijom, samo glasnogovornik one političke stranke, koja je i inače bila jako zastupljena u Francuskoj.

Ova stranka polazila je od toga da nije više Austrija, već Engleska, najopasnija suparnica Francuske. Zbog toga je za nju bilo vrlo primamljivo kada joj je Austrija ponudila, kao naknadu za savez protiv Pruske, svoje posede u Južnoj Nizozemskoj, tj. približno današnju Belgiju, zemlju radi koje je Francuska vodila toliko neuspešnih krvavih ratova sa Engleskom i Austrijom. Za takav dobitak već bi se isplatio napustiti pruskog »filigranskog« kralja, koji je izvlačio dobre koristi od Francuske, a nije joj ništa pružao u zamenu. Nizozemskom Francuska bi dobila više nego Austrija Šleskom. Napuštena od svoje »stare saveznice«, Engleska bi mogla biti još i pre razbijena, ako bi se Francuska svim svojim snagama bacila na tog najopasnijeg neprijatelja. Ipak ovaj se račun na kraju pokazao kao netačan, pre svega zbog toga što su se vladajuće klase Francuske već pokazale nesposobne da uspešno vode ma kakvu doslednu politiku. Ali, i pored toga, ova politika nije nikad bila samo glupa intriga.

Otpor, na koji je ova politika naišla, bio je u početku tako jak, da je ona imala samo skroman uspeh. Francuska i Austrija su, Versajskim ugovorom od 1. maja 1756. godine, jedna drugoj uzajamno priznale njihove evropske posede i obećale su da, ako budu napadnute, potpomognu jedna drugu snagama od 24.000 ljudi. Više se nije moglo postići; čak je i Pompadur priznala da bi bilo nemoguće naterati kralja da dâ pristanak za napad na Prusku. Na to je Kaunic javio u Petrograd da ruske trupe obustave marš te je sredinom juna 1756. godine izgledalo kao da je evropski mir obezbeđen bar za godinu dana.

Pruski kralj je bio uglavnom dobro obavešten o planovima svojih neprijatelja, ako ne odmah, a ono, u svakom slučaju, vrlo brzo. On je izdržavao, kao uostalom sve ostale države, vrlo razgranatu špijunsku mrežu; tako su, neki činovnik ministarstva spoljnih

poslova u Drezdenu i jedan sekretar austrijskog poslanstva u Berlinu bili od njega potplaćivani, te su ga obaveštavali o svemu onome što se dešavalo. Baš sredinom juna, kada je izgledalo da se uzburkano more umirilo, Fridrik je otpočeo svoje pripreme za rat; naredio je da se kupuju konji, da se u pukove pozove ljudstvo sa otsustva, da se topovi postave na bedeme tvrđava, itd. Saznavši o tome, Austrija je takođe preduzela neke mere, mada sa sporošću i neokretnošću uobičajenom u njenom vojnom sistemu. Međutim, ovo je ipak bilo potpuno dovoljno da pruski kralj postavi pitanje u Beču da li Marija Terezija namerava da ga napadne. Ovo je napola već bila objava rata, pošto bečki dvor, da se ne bi ponizio, nije mogao jednostavno da odgovori sa »ne«.

Carica je, 26. jula, primila pruskog poslanika u Šenbrunu⁶⁾ i na pitanje odgovorila kratko i hladno da mere koje je preduzela imaju za cilj njenu sopstvenu sigurnost i zaštitu njenih saveznika, a ne nanošenje štete ma kome. Engleski i francuski poslanici pri pruskom dvoru pojavili su se slučajno istog dana u dvorcu San Susi: prvi — da po nalogu svoje vlade, odvrati od ma kakvog neprijateljskog istupanja protiv Austrije, jer bi to moglo da povuče za sobom zauzimanje Hanovera od strane Francuza, a drugi — da izjavi kako njegov dvor neće ostati miran u slučaju napada na savezničku Austriju, na koji Engleska, izgleda, potstrekava Prusku.

Fridrik nije dozvolio da ga ovo omete, već je produžio svoju igru i u Beč uputio drugo pitanje u kome izjavljuje da su mu poznate austrijsko-ruske namere da ga napadnu sledećeg proleća, te zahteva usmeno ili pismeno obećanje carice da od nje ne treba da se pribojava ničeg rđavog ni u ovoj, ni u sledećoj godini. Kao što je trebalo očekivati, on je na ovo dobio otsudno negativan odgovor. Tada je krenuo, ali svoju, u međuvremenu potpuno opremljenu armiju nije uputio ni u Češku ni u Moravsku, već je bez objave rata upao u izbornu kneževinu Saksonsku za koju je tačno znao da ne pripada austro-ruskoj koaliciji. »Ne postoji još nikakav ugovor između bečkog i drezdenskog dvora«, — izvestio ga je njegov poslanik iz Drezdена nekoliko dana pre nego što su pruske trupe prešle granicu Saksonske.

Ovo je bilo grubo kršenje međunarodnog prava, koje je čak i u ono surovo doba bilo oglašeno kao »strašan zločin« i dovelo do najvišeg stepena opšte mržnje prema pruskom sistemu. Ono što nas u toj stvari naročito interesuje, to je činjenica da se vodi žučan spor, — ali ne između ruskih, austrijskih i francuskih istoričara, s jedne strane, i pruskih s druge, — već između samih pruskih istoričara o tome da li je Fridrik vodio napadački ili odbranbeni rat. Poreklo Sedmogodišnjeg rata pretstavlja klasičan primer za ovo važno pitanje.

⁶⁾ Carski dvorac kod Beča. — Prim. red.

IV

Invazija pruskog kralja u Saksonsku, u avgustu 1756 godine, dobija naročito obeležje zbog toga što Fridrih nije mogao da izda čak ni ratni manifest, u kome bi bio učinjen pokušaj da se opravda ovaj upad. Istina, Fridrih je bio pripremio koncept proglaša, ali otkrivanje austro-ruskih ratnih namera mogao je zasnivati samo na kopijama depeša koje je primio iz drezdanske arhive od svog špijuna. Fridrih je pretpostavljaо, verovatno sa pravom, da će saksinski ministar Bril uništiti originalna dokumenta čim proglaš bude obnarodovan.

Na taj način, invazija u Saksonsku izgledala je čitav niz nedelja kao najgrublje kršenje međunarodnog prava, za koje nema nikakvih olakšavajućih okolnosti. Pruske trupe ušle su u Saksonsku 29 avgusta, a vrata kancelarije drezdanske vlade bila su razbijena tek 10 septembra od strane nekoliko bataljona, uz skoro fizički otpor kraljice Marije Jozefine iz habzburške loze. Saksonski izborni knez bio je ujedno i kralj Poljske. On je htio u početku da se skloni u Varšavu, ali kako putevi koji tamo vode nisu bili sigurni, pobegao je u Kenigštajn, u stenoviti logor kod Pirne, gde su uspele u poslednjem trenutku da se prikupe saksonske trupe. Provala u arhive i njihova pljačka bez prethodne objave rata, to je savremenicima izgledalo kao vrhunac nasilja i podmuklosti. Ali je Fridrih našao dokumenta koja je tražio; ona su bila poslata u Berlin i savetnik poslanstva Hercog je za 8 dana sastavio konačni pruski ratni manifest — *Memoire raisonné* ili »Motivisanu objavu« — u kome je izneto zbog čega je pruski kralj bio primoran da preduhitri napad austrijskog dvora.

Na osnovu austrijsko-ruskih postupaka u proglašu se izjavljuje da kralj ne vodi napadački, već odbranbeni rat. »Pod napadom se podrazumeva svaka akcija, koja je u dijametalnoj suprotnosti sa smisлом mirovnog ugovora. Ofanzivni savez, potsticanje i nagovaranje na rat protiv druge države, planovi za nasilan prolaz kroz drugu zemlju, iznenadan upad, — sve takve akcije potpuno pretstavljaju napad, iako samo iznenadna invazija pretstavlja slučaj otvorenog neprijateljstva. Onaj ko želi da preduhitri sve ovakve napade, može da otpočne otvoreno neprijateljstvo, ali da pri tome ne pretstavlja napadača«. Međutim, pre nego što se pojavi ovaj proglaš, sa suprotne strane već se čuo mnogo snažniji glas: nemački car je obnarodovao 13 septembra »dehortatorium«⁷⁾, kojim je očinski savetovao kralja »da prekine svoj nečuveni, skroz zločinački i kažnjivi postupak, da nadoknadi svu štetu koju je naneo poljskom kralju i da se vrati tiho i mirno kući«; obnarodovao je takođe »advokatorium«⁸⁾, kojim je naređivao svim pruskim generalima i pukovnicima da na-

⁷⁾ Opomena i poziv. — Prim. red.

⁸⁾ Poziv i naređenje. — Prim. red.

puste svog »bezbožnog gospodara« i da ne učestvuju u njegovom »strašnom zločinu«.

Fridrik nije sasvim prezirao rat pismenim sastavima, koji obično prati oružani rat, i u slobodnim časovima uzimao je učešća u njemu, naprimer, oko papske povelje kojom je austrijskom maršalu Daunu, tobože, trebalo biti poklonjen osvećeni mač za borbu protiv jeretika, a i povodom sličnih gluposti. Međutim, on je ovo koristio samo kao sredstvo za bacanje prašine u oči onima kojima je to trebalo. Naročito ozbiljno on to nije shvatao. On se smejavao proglasima »dehortatorium«-a i »advokatorium«-a dobrog cara Franje, jer je znao da je ovaj samo lutka u rukama svoje supruge carice Marije Terezije; ali je isto tako olako shvatio i svoj ratni proglaš. »Kada monarsi žele da udare«, — izjavljivao je hladnokrvno, — »pitanje manifesta neće ih zadržati; oni ulaze u igru i počinju rat, ostavljajući njegovo opravdanje nekom marljivom pravniku«. Ovo je politički veoma realno, a sigurno nije ni netačno shvatanje raznih manifesta, koji nikad ne mogu da budu, prema svojoj nameni, istoriski izvori.

U ovom posebnom slučaju priznao je čak i sam sastavljač ratnog proglaša od 1756 godine, istina, tek 30 godina docnije, posle kraljeve smrti, da se vrteo oko odlučujuće tačke kao mačak oko vrućeg lonca. Potonji državni ministar Hercberg pisao je 1786 godine: »Utvrđeno je da su ovi planovi — zaratiti sa kraljem i podeliti njegovu zemlju, stvarno postojali. Ali, pošto su bili samo pogodbeni, predviđali su akciju tek pod uslovom da pruski kralj pruži povod za rat; tako će zauvek ostati nerešeno pitanje da li bi se ovi planovi ikad ostvarili i da li bi bilo opasnije čekati njihovo ostvarenje ili ih preduhitriti«. Ovakvo mišljenje, do koga je Hercberg došao tek 1786 godine, imali su već 1756 godine njegov pretpostavljeni ministar spoljnih poslova fon Podevils, većina pruskih generala, pa čak i pruski prinčevi, kraljeva rođena braća.

Oni su, u svakom slučaju, bili bliži istoriskoj istini nego Fridrik, koji je u *Istoriji Sedmogodišnjeg rata* pisao da je zavera evropskih sila protiv Pruske bila potpuno spremljena; austrijska carica i kraljica, ruska carica, kraljevi Francuske i Poljske, svi su bili, tobože, složni i baš spremni da ga napadnu, i kada je pruski kralj odlučio da ih preduhitri, on time nije mogao steći nijednog neprijatelja manje i nijednog neprijatelja više. Kralj je vrlo dobro znao da je u početku bio zaključen samo odbranbeni savez između Austrije i Francuske, kao i između Austrije i Rusije, i da je on imao najmanje 10 meseci vremena za to da spreči njegovo pretvaranje u ofanzivni savez, ako ne i da dovede do njegovog raskida. Čak i kod Rusije, tako ratoborne do tog vremena, počela je da se zapaža promena raspoloženja. Ovo je bila posledica napora Engleske, čiji je uticaj u Petrogradu bio uvek vrlo jak i delovao od doba Vestminsterske konvencije potpuno u pruskom duhu; Kaunic je 29. juna izrazio u svojoj depeši austrijskom poslaniku u Parizu zabrinutost »da ruskom dvoru ne dosadi odlaganje operacija, što bi moglo, na kraju krajeva,

da ga navede, zbog težnje za novcem, na prihvatanje engleskih namera i time ne samo da izneveri tajno pripremano delo, već i da davanjem većeg broja trupa dovede u dosta težak položaj francusku krunu». U svakom slučaju, Petrograd je, sa svojom uvek pijanom caricom i podmitljivim državnim kancelarom, ostao nesiguran, a ni Pariz se nije još ni izdaleka »konačno« dogovorio sa Austrijom i Rusijom, te nije imao nameru da u svakom slučaju napadne Prusku.

Ovo je bilo potpuno jasno i Fridrihu; on je čak isuviše verovao u to da se Francuska neće ozbiljno pozabaviti njime. Docnije, kada je osetio potrebu da odbije od sebe tajne i javne prekore svoje okoline posle strašnog poraza kod Kolina, on je pisao, — u punoj protivrečnosti sa docnjom svojom udešenom *Istorijom Sedmogodišnjeg rata*, — da je smatrao postojanje opšte zavere protiv Pruske kao nemoguće, a naročito je govorio za Francusku: »Kako sam mogao da pomišljam da će Francuska uputiti u Nemačku 150.000 ljudi? Kako sam mogao da predvidim da će suze prestolonaslednikovice (saksonske princeze), klevete poljske kraljice i laži bečkog dvora uvući Francusku u rat, koji je u oštrot suprotnosti sa njenim političkim interesima?« Ako se i ne zadržavamo na tome što kralj svodi velike posledice na sitne uzroke, potpuno u duhu svoga doba, ipak se vidi da on u žestokom razočaranju priznaje gorku istinu da nije računao na stvarnu opasnost od strane Francuske. On je smatrao da će imati posla uglavnom samo sa Austrijom i Rusijom i najviše još sa 24.000 ljudi francuskih pomoćnih trupa, koje je Francuska, po obavezi, trebala da izvede kao pomoć austrijskom dvoru u slučaju napada. Fridrih je mislio da će sa tim snagama već izaći na kraj, tim pre, što je tada Francuska bila zauzeta protiv Engleske.

U početku je u pruskoj istoriografiji Hercbergovo priznanje imalo malo odjeka i ona se zasnivala na onome što je kralj naknadno i udešeno izneo o nastanku toga rata. Ali, ukoliko su se više otvarale arhive, i to ne samo pruske već i austrijske, francuske i ruske, utoliko je bivalo sve očiglednije da kralj još nije bio ozbiljno ugrožen u onom trenutku kada je upao u Saksonsku i da ovom invazijom ne samo da nije raskinuo koaliciju neprijatelja, već ju je tek tada učvrstio. Politička greška u kraljevom računu bila je očigledna, ali u vojnem pogledu njegovo ovlađivanje Saksonskom trebalo je da pretstavlja, u najmanju ruku, majstorski potez. Pre ili posle trebalo se obračunati sa protivnicima, i u tom smislu je Saksonska pretstavljava vrlo pogodno vojnište, jer je ona »Duboko istaknut zatvoreni bastijon, između Šleske i Brandenburga, koji je pretstavljaо u neprijateljskim rukama veliku pretnju za Prusku, ali preotet odlično ju je štitio i podjednako odgovarao napadu i odbrani«. Ovo zauzimanje Saksonske opravdavalо se time što je ona udarila u leđa Fridrihu II kada je 1746 godine krenuo u Češku poštujući neutralnost Saksonske.

Fridrih je stvarno tada poštedeo Saksonsku, i pored svojih pobeda kod Katoliš-Henersdorfa i u bici kod Keselsdorfa, pri čemu je potpuno neosporno da se Saksonska nije bila formalno priključila ratnim austro-ruskim planovima samo zato što je bić ležao suviše

blizu psa. Fridrih je još 1753 godine iz depeša, koje mu je izdao njegov dredzinski špijun, video koliko je saksonski poslanik u Petrogradu energično insistirao na tome da njegovoj vlasti treba dopustiti da ne ulazi u ovu veliku i opasnu igru i ne napadne tako moćnog suseda sve dotle, dok ne bude toliko oslabljen da neće moći smrviti Saksonsku jednim udarcem. Ruski kancelar se rado složio sa tim da Saksonska ne uđe u arenu u samom početku, već da pričeka dok se riter ne zaljulja u sedlu. Ministar Bril već onda nije ni za trenutak krio neprijateljski stav prema Pruskoj, pa je, dakle, Fridrih samo preduhitrio podmukle planove opravdanom samoodbranom, »smrvivši« Saksonsku odmah, čim je počeo svoju borbu protiv Austrije. Stoga je Fridrih prilikom ovog upada u Saksonsku izjavio da tako dejstvuje samo zbog sticaja nužnih okolnosti i želi da što pre dođe srećan trenutak kada će ove okolnosti biti otstranjene i kada će moći »njegovom veličanstvu poljskom monarhu da vrati izbornu kneževinu kao osveštan posed«; ako se pak, njegovu veličanstvo priključi njemu, neće biti samo bogato obeštećeno za sve, već će se kralj brunuti o njegovim interesima kao o svojim sopstvenim.

Takvo mišljenje još i sada zastupa većina pruskih istoričara. Ali manjina, kojoj ne pripadaju najgori u svojoj struci, vidi »strašno gubljenje dostojanstva« ovog »velikog kralja« u tome što se, navodno, kao nervozan slabici bacio u uništavajući rat iz straha pred opasnostima, koje su se mogle još otkloniti, te je zapravo išao na ruku igri svojih neprijatelja. Ovi istoričari jednostavno okreću oštricu na drugu stranu i kažu: »Naravno, Fridrih je odlično znao da mu nikako još ne preti ozbiljna opasnost, ali mu se prilika činila pogodnom za izvršenje plana koji je on octao u svom političkom testamentu od 1752 godine: u određenim uslovima evropske politike osvojiti Saksonsku, a kao naknadu dati izbornom knezu Češku, koju treba ratom oduzeti od Habzburške kuće«. Oni kažu da je osvajanje Saksonske bio cilj kome je kralj težio tokom cele svoje vladavine. »Granica izborne kneževine Saksonske prolazila je svega 6 milja daleko od Berlina; široki zemljistični pojas sa gradovima: Gerlic, Lauban, Zorau, Guben, Liben, Barut, Jiterbok, Belcig, Vitenberg i Torgau još nije pripadao Pruskoj. Ma koji pruski kralj, koji ne bi svom snagom svoje duše težio pripajaju toga pojasa, morao bi, odričući se svih državnih planova, da se bavi samozadovoljnim razmišljanjima o dinastičkim imanjima. Pa zar o tome da razmišlja veliki Fridrih?« Napadajući Saksonsku, Fridrih po tome mišljenju, dakle, nije imao nameru da preduhitri opasnost koja mu je pretila, već je počeo napadački rat u najneprikrivenijem i najočiglednijem smislu te reči. On, dakle, nije ni mislio da vraća izbornu kneževinu »njegovom veličanstvu poljskom monarhu kao osveštan posed«; ali ovo ne treba shvatiti suviše doslovno, pošto je nameravao »bogato da obešteti« saksonskog izbornog kneza time što bi ga učinio kraljem Češke.

Ovaj spor između pruskih istoričara vodi se već dve decenije i povremeno se zaoštrava do takve mere, da je, izgleda, to bio uzrok prevremene smrti jednog od ovih boraca. Ali, ipak, nije doveo do

određenog nedvosmislenog zaključka. Svaka od te dve strane mogla je da navede značajne razloge za svoje mišljenje, ali nijedna nije iznela uverljiv dokaz. Manjina je izgubila bitku samo utoliko, ukoliko je počela da se bavi demantovanjem strašnog »gubitka dostojanstva velikog kralja«; svojim mišljenjima i pretpostavkama ona je umanjila »dostojanstvo kralja« još »strašnije« nego protivnička strana. Ono što je Fridrik napisao u svom političkom testamentu 1752 godine o zauzimanju Saksonske i razmeni za osvojenu Češku, — pod naslovom »Sanjarenja«, — Ministarstvo spoljnih poslova dosada još nije objavilo. U svakom slučaju, kralj koji je osvojio pokrajinu Šlesku jedino pomoću Francuske, ako bi uobrazio da može sopstvenim sнагама osvojiti kraljevinu Češku protiv francusko-austro-ruske koalicije (Engleska, prema Vestminsterskoj konvenciji, nije bila u obavezi da mu pruži oružanu pomoć), pokazao bi se stvarno kao politička sanjalica.

Međutim, same činjenice govore u korist većine pruskih istoričara kada ovi kažu da je pri osvajanju Saksonske pogrešan politički račun bio popravljen vojnim uspehom. Ako je ova invazija ujedinila neprijateljsku koaliciju, ona je sa druge strane obezbedila kralju mogućnost da izdrži rat; bez pomoćnih izvora Saksonske on to ne bi mogao. On je od samog početka smatrao ovu zemlju samo kao vojni položaj. Istina, on bi je rado zadržao, kad je već došla u njegove ruke; on je vrlo često davao na znanje da bi vrlo rado progutao ovaj ukusni komadić. Međutim, da je htio ovu zemlju da osvoji 1756 godine, on bi postupao drugačije. Osvajači su u svom odnosu prema pobedenima obično navlačili svilene rukavice na gvozdene pesnice i, u najmanju ruku, prema izrazu koji je rado upotrebljavao Bizmark, izbegavali da razaraju osvojene zemlje. Onaj, koji želi da dobije dragocenu vaznu, ne počinje time što je razbija.

Fridrik je pak počeo time što je u Saksonskoj zaveo strašno nasilje, pre svega u obliku omrznutog kantonskog sistema. Pošto je saksonske trupe, koje su se nalazile u planinskom logoru kod Pirne, primorao glađu na predaju, on je ne samo naterao 17.000 ovih vojnika da mu polože zakletvu i stupe u njegovu vojsku, već je zemlji odmah nametnuo da mu dâ još 9.075 regruta »isključivo zdravih i snažnih ljudi od 18 do 30 godina, i to da ne budu manji od 5 stopa i 3 palca«. Kako je bilo primljeno ovo nasilje pokazuje činjenica da su saksonski vojnici i regruti, bez obzira na streljanja, batine i šibe, u masama bežali preko poljske granice, i to u sve većem broju ukoliko se ovaj krvavi namet povećavao.

Novčani danak se takođe povećavao iz godine u godinu: u 1757 godini je iznosio 3.000.000 talira, 1758 godine — 5.000.000, 1759 godine — 6.000.000, a zatim, do kraja rata, najmanje 12.500.000 talira godišnje. Do kakve je mere zemlja iscrpljivana vidi se iz toga što se dobijanje ovih svota nije moglo postići čak ni najsurovijim prinudnim merama. Tako su Gradski savet i najbogatiji trgovci Lajpciga jednom bili zatvoreni u Plajsenburg, i to bez postelja, ogreva i svetlosti, sve dotle dok nije bila predata polovina od 8 tona zlata, koliko

je morao dati grad. Preko 70 trgovaca koji su pobegli iz grada bilo je poterama husara pohvatano i vraćeno ili im je, ako nisu pronađeni, oduzeta imovina i zapečaćena skladišta i sl. Seme mržnje, koje je tada posejano u Saksonskoj, bilo je u punom procvatu još i sto godina posle toga, kako je to pokazala 1866 godina.

Sada se govori kako je u prilikama Sedmogodišnjeg rata bilo malo važno šta su govorili zemlja i njeni stanovnici o sudbini koja ih je snašla. Ipak, oni su već i tada bili komadić ustava, kako se izražava Lasal. Istočna Pruska pretstavljala je suprotnu sliku Saksonske u Sedmogodišnjem ratu. Svuda, gde su Rusi upali u druge kraljeve oblasti, u Nojmark ili Donju Pomeraniju, oni su pustošili i razarali koliko god je to bilo moguće. Ali sa Istočnom Pruskom koju su držali tokom mnogih godina i smatrali je kao svoj posed, postupali su kao sa živim jajetom. Jedino što su od nje zahtevali, to je bio, izgleda, neznatan porez na imovinu, no zato su oslobodili stanovništvo surovog kantonskog sistema. Dobri tamošnji Prusi podnosili su sa velikom bezbrižnošću ovu tuđinsku vlast tako, da na teritoriju ove nezahvalne oblasti njihov rođeni monarh nije kročio nijedanput u toku čitavih 20 godina, koliko je proživeo posle Sedmogodišnjeg rata. Čak i najmudriji od njenih stanovnika, Emanuel Kant, zamolio je »presvetlu i svemoćnu caricu, samodržicu sverusku, najmilostiviju imperatoricu i veliku ženu Jelisavetu« da ga imenuje profesorom na Kenigsberškom univerzitetu.

Ako je kralj zaista htio da prisvoji Saksonsku, carica je bolje od njega znala kako se to radi i baš u tome je stvarno bio »strašan gubitak dostojanstva« pruskog kralja.

V

Jedini zaključak koji se može izvući o nastajanju Sedmogodišnjeg rata, kako je ovde opisan u opštim crtama, — to je činjenica da se ne može određeno reći da li je taj rat bio za Prusku odbranbeni ili napadački. Iz ovoga izlazi da ovo pitanje ostaje isto tako nerešivo ako se posmatra sa engleske, francuske, austrijske ili ruske strane.

Ali se dolazi do isto tako negativnog zaključka ako se ma koji drugi rat razmatra sa tačke gledišta njegovog nastajanja. Uvek će se naići na takav, više ili manje zamršen sklop uslova, koji imaju više ili manje dubok koren u prošlosti, a koji ne može nikada da se svede na prostu alternativu: ovde su napadači, tamo su branioci, makar i u smislu dobrog Šilera:

Ne može ni najmirniji da živi u miru.
Ako se to zlom susedu ne sviđa.

Stvari se odigravaju u istoriji drugačije nego u dečjim bukvama i rđavim romanima, koji poznaju jedino svetle heroje i crne zlikovce. Ako klasno društvo, sa druge strane, pretstavlja sistem,

koji je, tobože, tu po božjoj volji, kako to kažu visoki autoriteti, to je Moltke pogodio stvar potpuno drugačije nego Šiler kad kaže da je rat elemenat božanskog reda, a da je većiti mir samo san, koji nije ni lep.

U klasnom društvu rat u poslednjoj instanci reguliše sukobe interesa pojedinih naroda ili država; u poslednjoj instanci — to znači onda kada su se sukobi zaoštřili u tolikoj meri, da je nemoguć ma kakav mirni sporazum. Da ratovi počinju tek tako i da se vode zbog ništavnih uzroka i za ništavne ciljeve, — zbog »kaprisa kurtizane«, kako je to nekad nepromišljeno rekao Lasal, ili zbog sličnih gluposti, — to je rasudivanje koje pripada samo dečjim pričama. Nezasitljivi osvajači, koji bez kraja gutaju zemlje i narode, isto tako su istiniti kao i ljudožderi iz bajke. Da je Napoleon mogao postupati po svojoj volji, on ne bi ratovao 1805 protiv Austrije, 1806 protiv Pruske i Rusije, 1809 protiv Austrije, a 1812 godine protiv Rusije. Ovo sada priznaju čak i iole ozbiljniji nemački istoričari.

Kapitalističko društvo je, pored svih svojih nedostataka i mana, proizvod istorije, te, ako među ovim nedostacima i manama na jednom od prvih mesta стоји potreba da se vode ratovi ako ono hoće da se razvija, onda su i njegovi ratovi podvrgnuti istoriskim zakonima. Ne vode se oni tek radi zabave. Ono što je navodilo na ovakav pogrešan zaključak, to je okolnost što ratovi izbijaju naizgled usled ništavnih razloga, kao naprimjer, Sedmogodišnji rat radi nekoliko pucnjeva, koji su odjeknuli u posedima severoameričkih Indijanaca. Zar je skok divokoze uzrok da se lavina uz grmljavinu sručuje u dolinu? Snežne mase moraju da se nagomilaju na padini stene pre nego što se od najmanjeg potiska sruše. Varnica, da bi izazvala požar, mora da padne na visoko nagomilan zapaljivi materijal. Ili pak, da upotrebimo slikovit izraz, koji je Gete jednom upotrebio u odnosu na svoje pesničko stvaranje, »voda koja se u sudu nalazi na tački smrzavanja, pretvara se u čvrst led od najmanjeg potresa«.

Ako se posmatra sa ove tačke gledišta, odmah se može uvideti i teškoća suštinskog razlikovanja između napadačkih i odbranbenih ratova. Pri ovome, svakako, treba uvek odvajati vojnu tačku gledišta od političke. Napad i odbrana pretstavljuju sa vojne tačke gledišta jasne, precizne i za vojnička rasuđivanja neophodne pojmove; ali se ovi pojmovi i ovde međusobno ne isključuju, već prelaze stalno jedan u drugi, odnosno prema poznatom Hegelovom izrazu pretvaraju se jedan u drugi. Pri tome odbrana pretstavlja ili najjači ili najslabiji način vođenja rata; najslabiji, ako se ograničava samo na odbranu i u takvom slučaju dovodi skoro uvek do poraza; najjači, ako ume u povoljnem trenutku da pređe u napad. Klauzevic posvećuje veliki deo svoga dela o ratu dijalektičkoj isprepletanosti napada i odbrane.

Napad i odbrana sa političke tačke gledišta pretstavljuju potpuno zamagljene pojmove. Ako su ratovi sukobi različitih interesa, koji ne mogu više da budu izravnati mirnim putem, njihova istorijska ocena zasniva se na tome, da li je pobeda ovih ili onih interesa za istoriski napredak povoljnija, a ne na oceni slučajnih okolnosti, slič-

nih onima da li će skok divokoze pokrenuti lavinu na ovom ili onom kraju, ili na onoj veoma sporednoj činjenici da li će ova ili ona diplomacija umeti još u poslednjem trenutku da bolje izmeša karte. Svaka od zaraćenih strana tvrdi u svom ratnom manifestu da ona brani svoja najsvetija dobra i proglašuje težnje druge zaraćene strane za ovim dobrima zločinačkim napadom; svaka to radi uz potpunu ubeđenost u svoja prava. Ova čvrsta ubedenost može da se zasniva na pogrešnim prepostavkama, i zbog toga je zadatak rata da pogrešne prepostavke ispravi i utvrdi pravo stanje stvari. Bilo bi besmisленo i nemoguće deliti ratove površno, prema sasvim spoljnim i slučajnim merilima, na pravedne odbranbene i nepravedne napadačke ratove.

Ako ovo gledište nije potpuno iskorenjeno čak ni među socijalistima, objašnjenje se mora tražiti u tome što još nismo potpuno uspeli da se po pitanjima rata oslobođimo mreža buržoaskih shvatanja. Sam Marks govori u proglašu, koji je Internacionala objavila 29. jula 1870. godine povodom Francusko-pruskog rata, o »odbranbenom ratu«, koji vode Nemci. Istina, neposredno iza toga, on dodaje niz činjenica koje bacaju na ovaj »odbranbeni rat« nešto čudnovatu svetlost, ali zatim ponovo govori u istom dokumentu ipak o »simpatijama« na koje mogu »sa pravom« računati Nemci u »odbranbenom ratu protiv bonapartističkih prepada«. Danas znamo da su stvari tada bile potpuno drugačije nego što je prepostavlja i što je morao da prepostavlja Marks, prema onome što je tada bilo poznato. Posle svega što mi sada znamo, Bebel je smatrao, neposredno pred svoju smrt, ovaj rat do takve mere napadačkim, da je u svojim uspomenama izrazio žaljenje što se uzdržao od glasanja za vojne kredite 1870. godine i što nije glasao protiv. Mi ćemo se morati još osvrnuti na tadašnju situaciju; ovde ćemo jedino reći da su se 1870. godine sukobile dve ofanzive, tako da je rat 1870. godine, ako se uopšte žele upotrebiti pojmovi o napadu i odbrani, bio i sa nemačke i sa francuske strane i odbranbeni i napadački rat.

Socijaldemokratska štampa Nemačke slavila je pre dve godine landver iz 1813. godine povodom stogodišnjice njegovih borbi. Ipak je rat u kojem je landver uzeo učešće bio, u doslovnom smislu te reči, napadački rat. Optočeo je izdajom francuskih saveznika Taurogenskom konvencijom, koju su, sa svoje tačke gledišta, Francuzi smatrali, i to ne bez prava, najvećom izdajom, kojoj nema primera; potom se nastavio čitav niz podmuklih i zavaravajućih pregovora i najzad je došla objava rata Francuskoj. Merilo napadačkog i odbranbenog rata pokazuje se i ovde isto tako neupotrebljivo kao i svuda gde se radi o istoriskoj oceni rata.

Zbog toga je Bebel učinio veliku grešku kada je 1907. godine, na Esenskom partiskom kongresu izjavio da radnička klasa treba uvek da sarađuje u odbranbenom ratu, i obrazložio to svoje mišljenje time što će radnici u svakom posebnom slučaju sigurno umeti da procene da li se radi o odbranbenom ili o napadačkom ratu. Međutim, radnici to ne mogu, ni oni kao ni ostali ljudi, jednostavno zbog toga što ne postoji sigurni znaci po kojima bi se mogao razlikovati

napadački rat od odbranbenog. Bebelovo mišljenje bilo je odmah napadnuto i od strane pisca ovih redova kako u lajpciškom »Folks-cajtungu« tako i u *Neue-Zeit-u*, ali je Bebelov autoritet, — ovog puta treba reći nažalost, — bio dovoljno jak, te je njegovo mišljenje u izvesnom smislu postalo lozinka za vojnu taktiku partije, što je stvorilo veliku zbrku, kako je to sasvim jasno pokazalo iskustvo iz poslednje godine. Ma kakvo se mišljenje imalo o učešću radničke klase u ratovima, ovakvo protivstavljanje odbranbenih i napadačkih ratova u vezi sa ovim učešćem mora se jednom za uvek izostaviti. Ono ništa ne objašnjava, i ne samo da ne baca pouzdanu svetlost, već je samo nestalan varljivi plamičak.

Sa osvajačkim ratom stvar stoji unekoliko drugačije nego sa odbranbenim i napadačkim ratom. Određivanje ovoga pojma podjednako je i nužno i moguće. Svaki rat je prema svojoj težnji osvajački, pošto svaka zaraćena strana teži da proširi svoje posede na račun neprijatelja, tj. da osvoji nešto što dosada nije posedovala; to se ne mora uvek izraziti u formi priključenja neprijateljskih teritorija i podanika, ali se obično ispoljava u toj formi.

Na taj način, kada je rat po svojim težnjama za obe strane osvajački rat, onda se u stvarnosti događa da u takvom ratu samo tada ne dolazi do osvajanja ako obe strane iscrpe jedna drugu u tolikoj meri, da nijedna od njih ne može u potpunosti da potčini svojoj volji drugu stranu, kao što je to bio slučaj u Sedmogodišnjem ratu, ukoliko se ovaj posmatra na evropskom kontinentu. Ako pak jedna strana pobedi tako odlučno da je u mogućnosti da diktira svom neprijatelju uslove za mir, onda će se u uslovima za mir uvek nalaziti osvajanja u korist pobjednika. Omiljena pretstava da će se država, koja je bila izložena verolomnom napadu i pošto je pobjednički odbila napad, zadovoljiti time da stavi mač u korice u radosnom saznanju da je ispunila svoju dužnost, — takođe spada u oblast bajki. Takav rat nije se nikad vodio, niti će se voditi, u najmanju ruku sve dотле dok postoji klasno društvo.

Iz pisanih radova starog Frica može se sastaviti kratka, ali iscrpna zbirka misli o osvajačkim ratovima. On kaže na jednom mestu: »Nova osvajanja nekog monarha ne obogaćuju državu u kojoj on već vlada, njegovi narodi nemaju od toga nikakvu korist, a sam monarh greši ako misli da će posle toga biti srećniji«. Ovo je filozofska strana pitanja. No drugi put, kada razmatra njegovu političku stranu kralj kaže: »Lako je hvalisati se uzvišenim osećanjima (on a beau étaler de grands sentiments). Svaki onaj rat koji ne vodi osvajanjima, slabi pobjedoca i lišava državu snage. Nikada ne treba počinjati neprijateljstvo ako nema sigurnih izgleda na osvajanja«. U svom političkom testamentu od 1752 godine kralj u neku ruku ujedinjuje političku i praktičnu tačku gledišta. On izjavljuje: »Makijaveli piše da nekoristoljubiva država, koja se nalazi između koristoljubivih država, mora neminovno da propadne. To me strašno ljuti,

ali moram da priznam da je Makijaveli*) u pravu«. Uzalud su tražili ovu rečenicu kod Makijavelija, ali ona, u svakom slučaju, u potpunosti odgovara njegovom duhu i duhu one državne mudrosti, koja je zavladala jednovremeno sa kapitalističkim načinom proizvodnje.

Neki publicista iz Rišeljeove škole, sto godina posle Makijavelija, razmišljao je ovako: »Pravila Makijavelija su isto toliko stara koliko su stari vreme i država. On ne uči ništa što bi bilo čudovišno, i nezapamćeno; on govori samo što su radili oni koji su živeli pre nas i ono što rade ljudi sada radi svoje koristi i neizbežne potrebe«. A jedan publicista Fridrihove škole pisao je sto godina kasnije: »U politici se treba odreći spekulativnih ideja, kakve sebi stvaraju široke mase o pravičnosti, dozvoljenom, umerenosti, iskrenosti i njima sličnim vrlinama naroda i njihovih rukovodilaca; na kraju, ipak sve zavisi od snage«. Ljudi su u prošlosti govorili mnogo otvorenije nego danas.

Danas se u svima ratnim manifestima zaraćenih strana može naći, pored uveravanja da one vode isključivo odbranbeni rat, i poricanje ma kakvih zavojevačkih namera. Međutim, ovo je samo »način izražavanja« (façon de parler), kako je rekao Lametri kada mu se u samrtnom ropcu oteo uzvik »Jezus-Marija« pa mu je prisutni sveštenik čestitao jer se, tobože, njime vratio u hrišćansku veru. U krunskoj besedi, kojom je, jula 1870 godine, otvoren severonemački parlament, nalazilo se doslovce ovo: »Nemački kao i francuski narod, koji podjednako uživaju darove hrišćanskog morala i rastućeg blagostanja i koji ka njima podjednako teže, pozvani su da vode spasonosniju utakmicu nego što su krvave bitke sa oružjem u ruci. Međutim, gospodari Francuske su za zadovoljenje svojih ličnih interesa i požuda, svojom proračunato naopakom upravom, vešto i opravdano iskoristili vrlo lako razdražljivo osećanje sopstvenog dostanstva velikog nama susednog naroda«. Prema tome, krunská beseda nije objavila rat francuskom narodu, već »vladi francuskog cara«.

Zatim, kada su nemačke trupe prešle francusku granicu, pruski kralj je izdao »proglaš francuskom narodu« u kome je stajalo: »Pošto je car Napoleon napao na suvu i na moru nemački narod, koji je želeo i sada želi da živi u miru sa francuskim narodom, preuzeo sam vrhovno komandovanje nemačkim armijama da bih odbio ovaj napad. Prema razvoju vojnih događaja primoran sam da pređem granice Francuske. Ja vodim rat protiv francuskih vojnika, a ne i protiv građana Francuske. Oni mogu, dakle, i dalje da uživaju potpunu bezbednost svoje ličnosti i imovine«.

Međutim, pošto je »vlada francuskog cara« bila oborenata i »građani Francuske« se izjasnili spremnim da izađu u susret težnjama nemačkog naroda ka miru, i to na taj način da čak najdarežljivije nadoknade ratne troškove, pruska vlada je odbila ovaj predlog (vidi poluzvaničnu »Provincijalnu korespondenciju« od 14 septembra 1870

*) Detaljnije o Makijaveliju vidi u delu *Tvorci moderne strategije* od Erla, str. 9—33, izdanje „Vojnog dela“, 1952, Beograd. — Prim. red.

godine) kao »jednostrano shvatanje« i pokušavala je, putem stvarno vratolomne sofistike, da dokaže da tu skoro date izjave pruskog kralja nipošto nisu sadržavale ono što je dотле čitao u njima ceo svet, naime odricanje od osvajanja.

Međutim, u ovome se nikako ne može gledati prevara izvršena sa predumišljajem od strane pojedinih lica. Bizmark nije bio kolonijalni političar, a isto tako ni osvajački političar, u najmanju ruku ne u tom smislu da bi osvajanja sama po sebi bila njegov cilj. Najviše ako su mu ova osvajanja bila sredstvo za ostvarenje njegovih političkih ciljeva i on se ogorčeno borio i 1866 i 1871 godine protiv vojničke stranke da bi, po mogućству, bar što više ograničio aneksije. Zbog toga je nastalo nepomirljivo neprijateljstvo između njega i Moltkea. I kao što Moltke u *Istoriji Nemačko-francuskog rata* nijednom ne pominje Bizmarkovo ime, tako Bizmarkove uspomene obiluju neljubaznim izjavama o »vojnicima«. Do kakve je oštine došla ova borba, može se zaključiti prema njenim tako dugotrajnim odjecima. Pa ipak, bez obzira na svu njegovu vlast, koju pruski ministri nisu imali nikad, ni pre Bizmarka ni posle njega, on nije mogao da prodre sa svojom voljom. Prilikom aneksije Alzas-Lorena granice su bile proširene mnogo dublje u Francusku nego što je to Bizmark htEO.

Ako pretpostavimo da rukovodeći ministar neke zaraćene države zaista ne bi htEO da pravi nikakva osvajanja i da je neka stranka dala svoj pristanak na vojne kredite uz uslov da neće biti nikakvih osvajanja, onda bi on kao pošten čovek morao, da odgovori: ako rat bude ostao nerešen, mi nećemo da pravimo nikakva osvajanja, a još manje ćemo to ako nas pobede; ali u slučaju da mi pobedimo, ne mogu da dam željenu obavezu. Vojska, koja je pobedila, neće nikad dozvoliti da joj se zabrane osvajanja. Ovo je možda neprijatna činjenica, ali rat misli uvek radikalno, i pored svih svojih užasa, i ko hoće da mu pruži — ne ruku, već samo mali prst, doživeće uvek neprijatna iskustva.

Kako su stvari uzele potpuno drugačiji obrt nego što smo verovali, žeeli i nadali se, to ćemo jednog lepog jutra ili stati sa obe noge na tlo buržoaskog društva, ili ćemo biti primorani da zapevamo žalopijke, što zaista ne priliči političkom radniku.

VI

U buržoaskim istoriskim delima već se odavno vodi spor oko toga da li spoljna politika jedne države određuje njenu unutrašnju politiku ili obratno. Majstor Ranke i njegova škola tvrde da je spoljna politika stvarno vodeći motiv u istoriskom razvoju; oni crpu ovu svoju mudrost u prvom redu iz diplomatskih izveštaja.

Oni buržoaski istoričari koji su saglasni sa mišljenjem staroga Frica da diplomatski pregovori koji nisu podržani oružjem znače isto tako malo kao muzičke note bez instrumenata, gledaju na ovu stvar unekoliko drugačije. Spoljna politika se ne može voditi bez

vojske, a vojna organizacija ovog ili onog naroda zasniva se u potpunosti na njenim unutrašnjim prilikama. Od njih zavisi, u poslednjoj instanci, i njena spoljna politika.

Ova zavisnost ne ograničava se samo na sredstva, već se proširuje i na ciljeve spoljne politike ili, što je tačnije, na njene puteve, pošto učvršćenje i proširenje svoje snage pretstavlja cilj svake države. Tako je došlo, prema opšte upotrebljavanom, iako suviše uopštenom izražavanju, do toga da se razlikuju kabinetски ratovi XVIII veka od narodnih ratova XIX veka. Ako je jedne i druge uslovjavala unutrašnja politika država koje su ih vodile, onda su i ratovi sa svoje strane uticali, razume se, na unutrašnju politiku. Uzajaman uticaj spoljne i unutrašnje politike je isto tako neosporan kao što je netačna pretstava da odlučujući potsticaj daje spoljna politika.

Sedmogodišnji rat bio je poslednji kabinetski rat. Klauzevic objašnjava ovaj izraz na sledeći način: »Kabinet je sebe smatrao posednikom i upravnikom velikih imanja, koja je stalno težio da poveća, ali podanici u tome povećavanju imanja nisu mogli imati nikakvog naročitog interesa. U istoj meri u kojoj se vlada odvajala od naroda i sebe samu smatrala za državu, i rat je postao samo posao vlade, koji je ona svršavala pomoću talira iz svojih kovčega i besposlenih skitnica iz svojih i susednih oblasti«. Ovo naročito odgovara pruskoj državi, u kojoj se odvajanje vojske od naroda sprovodilo tako oštro da je vlada pod pretnjom stroge kazne zabranjivala građanima opsadenih gradova da uzimaju oružje radi odbrane svojih zidina i smatrala seljake za pobunjenike ako su se hvatali vila i batina radi odbrane svojih kuća od pljačke, a kćeri od silovanja neprijatelja koji je upao.

Ma kako Klauzevic sjajno karakterisao kabinetске ratove, on vidi samo njihove spoljne znake, a ne i njihove istoriske uzroke. To su bili ratovi određenog perioda u istoriji kapitala, — perioda kada je kapitalistički način proizvodnje stvorio sebi savremeni apsolutizam kao najefikasnije oruđe za ispunjenje svojih potreba za proširenjem. Sve države koje su učestvovalle u Sedmogodišnjem ratu bile su apsolutne monarhije, mada je engleski apsolutizam pri tome bio ograničen korumpiranim parlamentom, a austrijski staležima pojedinih krunskih zemalja. Zadatak vlada svodio se tada u suštini na to da odgovore težnjama kapitala za proširenjem.

Ratovi vlada su potom, prema Klauzevicu, ustupili mesto narodnim ratovima, čije poreklo on vidi u Francuskoj revoluciji 1789 godine. Ako su ratovi vlada pretstavljali »ograničen, skučen oblik rata«, rat je zatim »sasvim iznenada opet postao narodna stvar i to naroda od 30.000.000 stanovnika, koji su sebe smatrali građanima svoje države«. »Ovim učešćem naroda u ratu ušao je u akciju svojom prirodnom snagom, umesto kabineta i vojske, ceo narod«. Klauzevic je imao isuviše dobar istoriski smisao da ne bi uvideo »da se ovaj izvanredni preokret u ratnoj veštini Evrope«, »da se ogromna dejstva Francuske revolucije na okolinu« nisu toliko zasnivala na novim francuskim gledištima o vođenju rata koliko na unutrašnjem pre-

kretu francuske države, »na potpuno izmenjenom načinu državne uprave, na karakteru vlade, stanju naroda itd.« Međutim, »bliže okolnosti« ostale su za njega nejasne. On je više voleo »da se u njih ne upušta« i da se zadržava na njihovim »rezultatima«.

Ove »bliže okolnosti« danas su potpuno jasne. Mada je ondašnji apsolutizam bio prva državna forma kapitalističkog razvoja, on je u sebi imao još hiljadu feudalnih sastojaka, koji su morali da budu otstranjeni čim su kapitalističke proizvodne snage toliko sazrele da su počele u njima osećati nesnosnu smetnju za svoj razvoj. Zaoštrenost ovih suprotnosti nije bila nigde tako jaka kao u Francuskoj. U Engleskoj nije postojao toliki pritisak feudalnih zaostataka, a u kontinentalnim državama nisu se bile još toliko snažno razvile proizvodne snage kapitala kao u Francuskoj. Istoriski smisao Francuske revolucije sastojao se u tome, što je »treći stalež« ili buržoazija, kako mi sada kažemo, koja je bila nosilac snage kapitala, odbacila za nju nepodnošljivo tutorstvo apsolutizma i počela da preobražava svet prema svom liku. Njeno uobraženje da je ona ceo narod spada u one iluzije koje su neodvojive od svake revolucionarne borbe, pa čak i nužne u izvesnom smislu za njen pobednički završetak. I stvarno, potpuno je logično što najnoviji istoričari-filozofi, koji gledaju najviši cilj čovečanstva u oslobođenju od svih iluzija, preporučuju odričanje od svake revolucionarne borbe kao najradikalnije sredstvo za njegovo ozdravljenje. Čovek, koji se nalazi u vlasti zabluda, najkorenitije bi se mogao osloboditi te nevolje ako mu se otseče glava u kojoj bujaju te zablude.

Potpuni preokret, koji je revolucija izvršila u francuskoj državi, izmenio je i njenu vojnu organizaciju. Nas interesuju, baš suprotno Klauzevicu, ne »rezultati«, već »bliže okolnosti« pod kojima su iz revolucije mogli nastati revolucionarni ratovi 1792—1815 godine. O ovome postoji nepregledna literatura u kojoj se na dugačko i široko posebno raspravlja pitanje o odbranbenim i napadačkim ratovima. Međutim, ovo merilo, kao svuda, otkazuje i ovde.

Revolucija je otpočela, u odnosu na inostranstvo, potpuno mirno, i to ne samo zbog svojih iluzija da otvara svetu hiljadugodišnje doba opšte sreće, već i zbog potpuno praktičnih razloga, jer bi spoljni rat samo mogao ponovo da učvrsti poljuljanu kraljevsku vlast pre nego što bi revolucija imala potpuno čvrsto tlo pod nogama. Kada se 1790 godine zbog nekog američkog kolonijalnog sukoba — spora Engleske i Španije oko Nutkasunda — ponovo pojavila opasnost od evropskog rata, i kada je francuska monarhija počela da raspiruje ovu vatru da bi na njoj skuvala svoju supu, Nacionalna skupština ju je lišila prava da rešava pitanja rata i mira, kako bi je sprecila da otpočne rat. Nacionalna skupština je to učinila na vatrene zahtev jakobinaca: Barnava, Petiona i Robespjera, ne obzirući se na uporan otpor Miraboa koga je dvor baš tada podmitio. S druge strane, evropski monarsi su gledali na revoluciju sa kratkovide i sebične tačke gledišta kao da ona slabi moć njihovog najopasnijeg suparnika, francuskog kralja. Nemački car je ostao gluvin na sve molbe za pomoć francuskoj kraljici,

svojoj rođenoj sestri, a pruski poslanik u Parizu dobio je uputstvo od svoje vlade da održava prijateljske odnose sa jakobincima; Petion je od njega dobio zvaničan materijal da bi ga iskoristio na sednici Nacionalne skupštine koja je oduzela francuskoj monarchiji pravo da rešava pitanje mira i rata.

Razne zađevice su se postepenojavljale, pri čemu je, krivica bila većinom na nemačkoj strani. Francuska je prilikom osvajanja Alzasa priznala feudalna prava nemačkim crkvenim i svetovnim feudalcima, koji su imali stalna sedišta u ovoj oblasti. Ali kada su oni, ne obazirući se na bogatu naknadu koja im se nudila, zatražili da im se zaštite ova prava, čak i pošto je francuska Nacionalna skupština u celoj zemlji zbrisala ovo feudalno ruglo, onda je to bio samo pokvarenjački otpor varvarstva protiv civilizacije. To se može reći i za podršku koju su crkveni kneževi Rajne pružali francuskom emigrantskom šljamu u njegovim izdajničkim intrigama. No razmatranje ovih detalja odvelo bi nas suviše daleko; odlučujući značaj imale su najzad one velike suprotnosti, koje su se i sa jedne i sa druge strane međusobno sukobljavale i koje nisu mogle da budu rešene mirnim putem.

Oslobodilačko zakonodavstvo Francuske revolucije delovalo je uzbudjujući i probudjujući na iscrpljene i potlačene zemlje koje su okružavale Francusku. Njihove vlade dolazile su postepeno do »mudrosti«, koju je Meternih dočnije primenjivao do iznemoglosti: ako hoćeš svoju kuću da spaseš od vatre, treba da gasiš požar u kući tvoga suseda. Izdajničke spletke francuskog kraljevskog para sticale su sve veću i veću blagonaklonost kod nemačkog cara, a naročito kod pruskog kralja, ukoliko je kraljevski par više zasluzivao poniženja kojima ga je izložila revolucija baš zbog ovih spletki.

S druge strane, revolucija je istupala sve odlučnije ukoliko je dublje puštala korene u francusko tlo, i isto toliko se sve više ispoljavala kao buržoaska revolucija. Prilikom novih izbora u septembru 1791 godine krmilo vlasti u Nacionalnoj skupštini prešlo je u ruke žirondista, koji su otvoreno na svojim zastavama ispisali lozinku rata protiv inostranstva. Prikazivanje žirondista kao najzagriženijih doktrinara, koji su zapalili svet sa sve četiri strane radi utvrđenja republikanskog načina vladavine, ili pak kao sanjalačkih idealista, koji su lebdeli u »plavim nebeskim sferama« i umeli još ponajviše da »bacaju povremeno u uzavrelu bujicu revolucije mirišljave vence rečitosti koji su blistali svima duginim bojama«, pretstavlja — ili je bar doskora pretstavljalo — najgluplju izmišljotinu buržoaske istorije. Žirondisti su pre bili čvrsta, prekaljena buržoaska partija koja je težila ratu zbog kapitalističke potrebe za proširenjem; oni su za ovaj »uzvišeni« cilj vezivali drugi, još »uzvišeniji«, naime da se u ratu oslobođe plebejskih masa koje su im pomogle da dodu na vlast, ali su već postale nezgodne, i to na taj način što bi ih upotrebili kao topovsko meso. Oni su iskoristili drskost tuđih vladara, koja je stalno rasla, za raspirivanje nacionalnih osećanja i uspeli su da u proleće 1792 godine potstaknu Zakonodavnu skupštinu na objavu rata nemačkom

caru. Ako bi se na osnovu toga tvrdilo, makar i samo formalno, da je Nemačka vodila odbranbeni rat, to bi bilo najodlučnije opovrgnuto proglašom sa kojim je pruska vojska upala u Francusku, onim čuvenim proglašom njenog glavnokomandujućeg, vojvode od Braunsavjga, u kome je objavlјivao napadački, osvajački i opustošavajući rat sa takvom otvorenom bestidnošću, kakva nije zapažena u istoriji ni pre ni posle toga.

Ratovi revolucije od 1792 do 1815 godine bili su zbog toga revolucionarni ratovi i ostali su takvi čak i onda kada je revolucija u Napoleonovoj vojnoj diktaturi stvorila sebi nepobedivo oružje protiv celog sveta neprijatelja. No, revolucija koja se iživljavala u ovim ratovima, bila je buržoaska revolucija. Ratovi su pretstavljali u istoj meri i borbu protiv Engleske za prevlast na svetskom tržištu, kao i borbu protiv feudalnog varvarstva za buržoasku civilizaciju. Ovaj cilj bio je, uglavnom, postignut tokom Napoleonove diktature. Otada Francuska nije više morala da se boji kontinentalnih država i mogla je da koncentriše svoje ratove na borbu protiv Engleske, koja je pomoću zlata vrbovala kontinentalne države kao pomoćne vojske za borbu protiv Francuske.

Francuska nije odnela pobedu u kapitalističkom ratu protiv Engleske, ali je pobedila u civilizatorskom ratu protiv feudalnih kontinentalnih sila. U pogledu ovoga, ne treba da nas vara ni pad Napoleona, ni 15 godina burbonske restauracije, koja je došla posle njega. Napoleon je pao isključivo zato što je to htela francuska buržoazija, kojoj je postala suvišna njegova vojna diktatura, a koja je pretstavljala samo sredstvo za njene ciljeve. Njeno protivljenje je paraliso njegovu snagu u odlučujućem zimskom pohodu 1813/14 godine. Uz jednako naprezanje snaga, kakvo je u to vreme izvršila Pruska, Francuska bi mogla da izvede još milion boraca, a bilo bi dovoljno 1/10 ili najviše 1/5 ovih snaga da bi se pobeda Napoleona obezbedila; Francuska bi tada sa granicom na Rajni bila još uvek moćnija nego što je bila pre revolucije i ostala bi najjača država na kontinentu. Ali, vojni genije bio je za francusku buržoaziju suviše nesigurno mesto za plasiranje kapitala; ona je radije pristala da dozvoli povratak šupljoglavih Bourbona, sa kojima se kasnije lako obračunala u Julskoj revoluciji 1830 godine.

Ratovi revolucije stvorili su ipak novu Evropu. Ako se ranije smatralo da je to koštalo suviše skupo, danas se misli drugačije. Više od 10,000.000 ljudskih žrtava, koliko su oni prema proračunima Ernsta Morica Arnta, tobože, stajali, spalo je prilikom detaljnijih razmatranja samo na oko 2,000.000, od kojih na Francusku otpada oko 1/4, a tačnija statistika dala bi možda još daleko manji broj. Ratovi revolucije za čitave 23 godine nisu ni izdaleka doneli takva pustoshenja i razaranja kakva je donela samo jedna godina sadašnjeg rata*).

Njihova istoriska nužnost podvučena je izvanredno oštro sramotom koja tereti mir zaključen između Francuske Republike i Pru-

*) Misli se na Prvi svetski rat. — Prim. red.

ske u Bazelu 1795 godine. U istoriji revolucionih ratova teško se može naći neka druga epizoda o kojoj bi istoričari, od Rankea do Engelsa, imali tako jednoglasno prezriivo mišljenje kakvo imaju o Bazelskom miru i desetogodišnjem zatišju, koje je on stvorio u Severnoj Nemačkoj. Okolnost što je Pruska ovim mirom izdala svoje saveznike i napustila levu obalu Rajne, ima samo sporedan značaj. Tek znatno kasnije došlo se do nacionalnog saznanja da je Rajna »nemačka reka, a ne nemačka granica«. No, pošto se u nuždi ne bira, Pruska je morala da zaključi Bazelski mir, jer su tri ratna pohoda u toj meri iscrpla njene snage i sredstva da više nije mogla da produžava rat. Ona je morala da napusti svoje saveznike shodno uputstvima pruske državne mudrosti, koju je Fridrik tumačio tako kao da su čast privatnoga lica i čast vladara dve različite stvari. Privatno lice mora bez kolebanja da žrtvuje svoje dobro u korist celoga društva, dok vladar, koji mora uvek imati u vidu dobro velikog naroda, mora da žrtvuje sebe i svoje obaveze čim su one u suprotnosti sa dobrom naroda. »Mi zavisimo od naših sredstava i mogućnosti. Ako se naši interesi menjaju, moraju se promeniti i naši savezi. Naš poziv je da bdimo nad dobrima naših podanika; prema tome, ukoliko uočimo u nekom savezu opasnost ili rizik za njih, moramo radije da raskinemo savez, nego da dovedemo u pitanje dobro naroda. Vladar žrtvuje ovde sebe za dobro svojih podanika«. Prema ovom gledištu svog čuvenog strica, pruski kralj Fridrik Viljem II mogao je čak da se sunča u punom sjaju mučeništva, pošto je zaključio mir u Bazelu.

Ali ono što pokriva ovaj mir neizbrisivom sramotom, i što čini ovaj uništavajući poraz kod Jene pravednom kaznom, to je odricanje od rata u ono vreme kada je bila u pitanju borba »za velike vrednosti čovečanstva«. Ovo je bila kukavička i egoistička politika neutralnosti, kojom se htelo isključiti sebe iz borbe velikih istoriskih suprotnosti, u kojoj se moglo stati samo na jednu ili na drugu stranu. Ako u uslovima klasne vlasti treba mir da pretstavlja uvek i u svim uslovima najveće dobro, onda pruske diplomatе, koje su zaključile Bazelski mir, treba slaviti u istoj meri u kojoj ih preziru, i to utoliko više što 10 godina mira, koje je ovaj mir dao Severnoj Nemačkoj, pretstavljaju prilično slavan period nemačke istorije.

Godine 1785—1805 bile su godine procvata naše klasične literature i filozofije. Gete i Šiler stvorili su u tesnoj saradnji svoja besmrtna dela; Fihte, Šeling i Hegel predavali su istovremeno na jenskom univerzitetu. Bazelski mir je čak stvorio potsticaj za najčuveniju buržoasku deklaraciju protiv rata, za Kantov »Večiti mir«.

VII

Kant nije bio prvi koji je zahtevao »večiti mir«; imao je pretchodnika u licu Francuza Sen-Pijera i Engleza Huma, i dobio je potsticaj od obojice. Hum je objavio rat ratu koliko jednostavno toliko i temeljito kada je napisao: »Kada gledam danas narode, zauzete

ratom jednih protiv drugih, meni se čini da gledam dva pijana momka, koji se tuku tojagama u porculanskoj radnji. Oni će ne samo dugo patiti od čvoruga koje će jedan drugome napraviti, već će morati da nadoknade i svu štetu koju su učinili«. Kant je izabrao ovu rečenicu kao epigraf za svoj spis u kome se izražava, svakako, mnogo obazrivije i opširnije.

Mada je potpuno neosporno da mu je Bazelski mīr dao potsticaj za njegovo delo, u njemu se ipak ovaj mir ne spominje, bar ne neposredno. Istina, već prva rečenica kojom Kant počinje delo može posredno da se shvati kao kritika Bazelskog mira. Kant piše: »Nijedno zaključenje mira ne može da se smatra kao takvo, ako sadrži prikrivene podloge za novi rat«. Bazelski mir je sadržao ovu »prikrivenu podlogu«, jer je pruska vlada ugovorila, kao naknadu za svoje odricanje od poseda na levoj obali Rajne, posede na njenoj desnoj obali, koje je, prirodno, prvo trebalo oduzeti od dotadašnjih vlasnika. I zahtev Kanta: »Nijedna država ne treba nasilno da se meša u ustavno uređenje i upravu druge države« može da se smatra kao osuda pruske invazije u Francusku. Međutim, ovi i drugi kategorički imperativi, koje Kant stavlja na čelo svog dela, — stajaće vojske »mora« da se ukinu tokom vremena, nikakvi državni dugovi ne »smeju« da se dopuštaju u vezi sa spoljnim sukobima, — predstavljaju samo drugostepene stvari. Težište dela nalazi se u »prvom definitivnom članu o večnom miru«, u kome se iznosi da »gradanski ustav svake države mora da bude republikanski, ako se želi stvoriti mogućnost večnoga mira«.

Ovaj zahtev je isto tako malo odgovarao ondašnjem stanju kao što pesnica malo liči na oko, pošto je Francuska Republika očigledno pokazala da joj njen ustav nikako nije smetao da vodi ratove. Međutim, Kant razlikuje demokratski državni ustav i republikanski. Demokratski državni ustav je prema njegovom mišljenju baš najgora forma despotizma, još nepodnošljivija nego što je »vrhovna vlast pojedinca«, »jer on uspostavlja izvršnu vlast gde većina, ne obzirući se na pojedinca, pa čak i protiv njega (koji se ne slaže), donosi zaključke; sledstveno tome odlučuju svi koji ipak ne predstavljaju sve, što predstavlja protivrečnost zajedničke volje u odnosu na nju samu i na slobodu«. Suprotno tome, republikanski državni ustav odvaja izvršnu vlast od zakonodavne; on dopušta predstavnici oblik vladavine, koji je moguć kod monarhije i aristokratije, a ne može da se zamisli kod demokratije, »jer tu svi hoće da budu gospodari«.

Na koji bi način tako opisani republikanski ustav mogao da ostrani ratove i da dovede do večitog mira — Kant objašnjava ovako: »Ako je potreban pristanak građana (dručije ne može biti kod ovog ustava) kada se rešava da li rat treba da se vodi ili ne, onda će oni morati da reše da njih same zadese sve teškoće rata (kao što su: da se sami lično biju, da sve ratne troškove plaćaju od svoje imovine, da sami mučno popravljaju sve što bude ratom razoren i, najzad, da prime na sebe, kao vrhunac svih nezgoda, svu težinu ratnih dugova koji se nikada ne mogu otplatiti jer jedan rat povlači za sobom novi

rat te će tako sebi zagorčati i sam mir). Sasvim je prirodno da će oni tada dobro promisliti da li treba počinjati ovu rđavu igru. Naprotiv, kod takvog državnog uredenja, gde podanici nisu punopravni građani, odluke o otpočinjanju račova su najprostija stvar na svetu, jer poglavari nisu građani države, već njeni vlasnici; oni ni najmanje ne pate zbog rata: oni se ne lišavaju ni svojih ručkova, ni lovova, ni dvorova za razonodu, ni dvorskih svetkovina i sličnog, zbog čega se odlučuju na rat kao na neku vrstu razonode, radi potpuno neznačnih uzroka, i ravnodušno ostavljaju diplomatskom koru, koji je uvek spreman na usluge takve vrste, da nađe opravdanje za rat». U ovoj poslednjoj rečenici, iako ni u jednoj drugoj, Kant se potpuno slaže sa kraljem Fridrihom. Jer, ma šta se govorilo o ovom kralju, on ipak nije nikad počinjao rat zbog »neznačnih uzroka, kao neku vrstu razonode« i nije sebe štedeo u ratu ni u kom pogledu; istina, on nije, takođe, nikad ni dopustio svojim građanima da glasaju za rat ili mir, čime bi po Kantu bio otvoren put za večiti mir.

Ne može se govoriti o pitanjima rata i mira detinjastije nego što to čini Kant u svojoj raspravi. Međutim, ovaj prekor se ne odnosi lično na Kanta, već na celokupan buržoaski pogled na svet, čiji je on istaknuti pretstavnik. Dvostruko je značajno to da je jedini naš klasičar, koji se razumeva u ondašnjim državnim poslovima, Viljem fon Humbolt, vrlo olako i neozbiljno uzimao dela Kanta; jedino mu je »demokratizam u njima, koji je ponegde isuviše jarko izbijao«, prouzrokovao izvesnu zabrinutost. Kant bi mogao u svom predgovoru mirno da izostavi »klauzula salvatoria«, to jest »obazrivu primedbu«, jer praktični političar gleda, uz veliko samozadovoljstvo, na političara-teoretičara kao na školskog mudraca, koji ne nanosi državi никакvu štetu svojim praznim idejama, pošto mora da postupa po iskuštenim načelima; iskusan državnik ne bi u izlaganjima Kanta, na koja se ovaj rešio u optimizmu i javno ih izložio, nalazio nikakvu opasnost po državu. U godini pre štampanja ovog dela Kant je bio uzet na odgovornost za »iskriviljavanje i unižavanje mnogih osnovnih i glavnih učenja Svetog pisma i hrišćanstva«, ali za njegovu propagandu »večitog mira« i »republikansko državno uredenje« nije ga dirao nijedan »iskusan državnik«, bez obzira na vatreno odobravanje, na koje je njegova propaganda naišla u krugovima građanskog prosvetiteljstva.

U izvesnom smislu bilo je građansko prosvetiteljstvo velika iluzija, usled čega ipak nije, uprkos savremenih iskorenjivača iluzija, prestalo da bude svetskoistoriska pojava. Ono nije bilo nigde u većoj meri iluzija nego u njegovoj borbi protiv rata. Ono se borilo protiv rata svim sredstvima koja su mu stajala na raspoloženju: poražavajućom logikom, žarkom duhovitošću, zajedljivim potsmehom, plamenim gnevom, — ali nije moglo da metne ni jednu slamku na put sprečavanja rata. Naprotiv, rat u buržoaskom društvu postao je još moćnija poluga istoriskog razvoja nego što je to bilo u feudalnom društvu. Buržoasko prosvetiteljstvo bombardovalo je rat svetlećim raketama, koje su ga manje ili više jako osvetlile, što nije ni za-

trenutak zbumjivalo ovog grubog momka, ali ga nikad nije gađalo zrnima, koja bi ga ranila akamoli pogodila u srce. Ono mu nije moglo biti opasno već i zbog toga što je rat ostajao za njega nevidljivi protivnik i pored sveg užasnog pritiska, kojim je odavao svoju prisutnost; ono nije ništa znalo o njegovom poreklu i o njegovoj suštini, zbog čega je tapkalo u potpunom mraku kada se postavljalo pitanje o tome kako da se rat otstrani.

Ako je Kant svojim »praznim« traktatom o »večitom miru« samo podelio sudbinu buržoaskog prosvetiteljstva, to ni ono ne može da se okriviljuje za to što nije moglo da preskoči svoju sopstvenu senku. To je bila ideologija određene klase, čija je pobeda pretstavljalala krupan napredak u ljudskom razvoju, mada, naravno, nije njegov poslednji cilj, kako je ta klasa sama uobražavala. Da bi se ona izlečila od ove zablude, najbolje sredstvo je bilo produženje rata. Ali bi se buržoasko prosvetiteljstvo moralno odvojiti od onog tla u kome su bili njegovi korenji, moralno bi da prestane da bude ono što jeste, ako bi došlo do saznanja da je rat nerazdvojni sastavni deo buržoaskog društva, a naročito ako bi trebalo da shvati da rat mora da se razvija u tom društvu utoliko više, ukoliko ono samo bude stajalo više iznad ranijih društvenih formacija. Zato je svima sredstvima ljudske rečitosti pokušavalо da istera nezvanog gosta iz svoje kuće i mora mu se priznati bar to da je izvršilo ovaj posao temeljito; poslednjih sto godina nije bila izrečena ni jedna jedina misao o potrebi mira i štetnosti rata, koja se već ne bi nalazila u delima Monteskije, Voltera, Rusoa, Kanta, Fihtea i Herdera.

Savremeni socijalizam i savremeni radnički pokret su od ovog sjajnog, ali besplodnog nasleđa usvojili isuviše mnogo; najmanje su se oslobodili baš od najslabijih strana buržoaskog prosvetiteljstva. Ako se buržoaska kritika rata ograničila na prokletstva ili molitve, slično onome čime se borio srednjovekovni kaluder protiv kuge i drugih harajućih bolesti, to proleterska kritika treba da prouči rat kao lekar, koji pre svega utvrđuje stvarne uzroke bolesti i prema tome određuje potreban lek. Istina, radilo se i na tome, ali se ipak isuviše velika pažnja posvećivala moralnom negodovanju protiv rata, a suviše mala stvarnom njegovom proučavanju.

Jeste, užasi rata su tako strašni da u svakom biću koje čovečanski oseća moraju da probude najpre užas i ogorčenje. Tako isto kod svake epidemije koja pustoši, bolesnik budi mnogo veće saosećanje prema sebi nego lekar koji prividno bez osećanja vrši svoju dužnost. Pa ipak, i sasvim bezosećajan lekar više koristi bolesniku nego naše najtoplije saosećanje. Tako i najmanji doprinos stvarnom upoznavanju rata ima mnogo veću vrednost nego najsajnije reči negodovanja protiv rata. Ono što je za nas važno nije da dokažemo moralnu besmislicu rata, — o ovome će se pobrinuti sam rat, — već da shvatimo istoriski smisao koji ima rat u klasnom društvu. Ako u tome uspemo, imaćemo čvrstu osnovu za pravilno prosudjivanje rata, pa ma kakav opšti utisak u nama izazvalo njegovo izbijanje, dok ni najvatrenije ogorčenje protiv njega ne daje ni najmanju garantiju

da se ono neće pretvoriti u isto tako plameno oduševljenje njime čim svet zadrhti od njegovog koraka.

Posebna teškoća zadatka koju treba ovde da rešimo leži u tome što moramo da dodemo do *saznanja* stvari onakvih kakve one jesu, ne dozvoljavajući da to saznanje stvari ikad pređe granicu, iza koje bi se pretvorilo u *odobravanje*. Na to smo u pogledu drugih pojava u klasnom društvu sasvim naučili, ali nismo u odnosu na rat, koji uzbuduje strasti do njihove najveće dubine kao nijedna druga istoriska pojava. Pri svakom proučavanju ratova i njihovih uzroka, koje se vrši bez predubeđenja preti, s jedne strane, opasnost da izgledamo kao pristalice militarizma, kao i, s druge strane, da učinimo militarizmu suviše velike ustupke.

Ovo može da se uoči kod istaknutih socijalista, koji su se dublje bavili pitanjima rata. Stari Birkli bio je proglašen jeretikom zbog toga što je jednom za svagda izbacio iz švajcarske istorije »dobri narod pastira« i na njihovo mesto stavio grube ratne delije, koji kao ljudi nisu bili baš tako ljubazni likovi, ali kojima pripadaju njegove očigledne simpatije. Što se tiče Engelsa, tako značajan vojni pisac kao što je Ristov prebacio mu je težnju da dobije prusko odlikovanje kada je u svome majstorskom delu osvetlio prusku vojnu reformu šezdesetih godina u njenim istoriskim odnosima; ali je potpuno neosporno da se Engels u svom vojno-naučnom izlaganju ponekad približava tonu bitačnih relacija. Čak i takav izvanredan um kao što je Engels, teško je izbegavao uokviravajuće dejstvo istoriskog materijala koji je naučno obradivao. Tako ga je, naprimjer, čvrsto vođenje operacije od strane južnjačkih država u Američkom građanskom ratu 1861/65 godine ponekad zavelo da veruje u njihovu pobedu, dok je Marks, koji je sam sebe uvek smatrao za nestručnog u vojnim pitanjima, nepokolebljivo verovao da će pobediti severne države.

Međutim, treba pokušati da se prode između Scile i Haribde, pošto samim proklinjanjem rata neće biti urađeno ništa korisno niti će nas spasti od onoga što je štetno.

VIII

Iako je Francuska revolucija 1830 godine ispoljila izvestan uticaj na pojedine zemlje, ipak je evropska revolucija ponova bila izazvana tek ustankom francuskog naroda, koji je u februaru 1848 godine oborio onu istu proslavljenu buržoasku kraljevinu, koja je bila uspostavljena 1830 godine. Iako je ova revolucija uvukla u svoju bujicu evropski kontinent sve do ruskih granica, — revolucionarni rat, koji su tako vatreno zahtevali Marks i Engels, ona nije zapalila.

»Nove rajske novine« pozivale su neprestano na rat protiv Rusije: »Jedino rat protiv Rusije pretstavlja rat revolucionarne Nemačke, — rat u kome će ona oprati grehe prošlosti, u kome će očvrsnuti, u kome će pobediti svoje sopstvene autokrate, u kome će poneti propagandu civilizacije po cenu žrtvovanja svojih sinova kako je to

dostojno naroda koji zbacuje lance dugog i učmalog ropstva i oslobođice se unutra oslobađajući se spolja«. A kada je ujesen pretio da izbije evropski rat povodom pitanja Šlezvig — Holštajna, ove su novine pisale: »Ovaj rat biće rat Nemačke protiv Pruske, Engleske i Rusije. Baš takav je rat potreban nemačkom pokretu koji je zadremao, — rat protiv tri velike kontrarevolucionarne države, rat u kome će se Pruska utopiti u Nemačku, rat koji je uperen baš protiv tri stare kontrarevolucionarne saveznice Nemačke iz godina 1792—1815, rat koji dovodi otadžbinu u opasnost i spasava je baš time što čini pobedu Nemačke zavisnom od pobeđe demokratije«. Nije došlo ni do prvog ni do drugog rata, i to ne krivicom onog pokreta čiji su nosioci bili Marks i Engels.

Oni su, besumnje, bili u pravu i istoriski razvoj dao je njima za pravo kada su zahtevali rat protiv kontrarevolucionarnih sila radi spasavanja revolucije. Zbilo se stvarno ono čega su se oni plašili ako se ne povede rat protiv kontrarevolucionarnih sila, — gvozdena nogu Rusije zgazila je, na kraju, revolucionarni požar. Ali, ako rat predstavlja poslednje sredstvo i lek kako klasnog društva, tako i buržoaske revolucije, ova ima ipak svoje sopstvene zakone. Ona nije proizvod društvene nevolje kao što je proleterska revolucija, već obratno, proizvod društvenog blagostanja. Buržoazija već vlada društvenim bogatstvima pre nego što istupa sa zahtevom po političkoj vlasti; međutim, ako su za osvajanje vlasti potrebni krv i novac, buržoaziji su sopstvena krv i novac bili suviše skupi da bi ih trošila na barikadama i u bitkama. To je ostavljala uvek drugima, a najradije proletarijatu, koji, prema njenom mišljenju, postoji na svetu samo zbog nje. I donde, dok je sama radnička klasa gajila ovo naivno verovanje i uobražavala da će otstraniti svoju društvenu nevolju time što će povećavati blagostanje buržoazije, stvar je išla vrlo dobro, kao što je to dokazala revolucija 1789 godine i revolucionarni ratovi koji su joj sledovali.

Međutim, u revoluciji 1848 godine ubrzo se pokazalo da proletariat jednostavno neće više da dozvoli buržoaziji da ga koristi kao topovsku hranu. Pariska junska bitka 1848 godine predstavlja snažan svetionik koji je svedočio celom svetu o buđenju svesti radničke klase. Buržoazija je od onog doba izgubila volju za revolucionarnim ratovima. Ona je svoje ranije ideološke zahteve zapisala u odžak i počela da misli jedino na što je moguće veće zgrtanje profita. A za to, na kraju, njoj samoj nije bilo potrebno da poseduje političku vlast. Još 1848 i 1849 godine buržoazija dva velika kulturna naroda, čija je politička pocepanost predstavljala najjače smetnje kapitalističkoj mašini za stvaranje profita, počela je da baca svoje molećive poglede na one zasebne države, čije su se vlade ustvari nalazile daleko od njenih ideoloških gledišta, ali su raspolagale najsposobnijim armijama: nemačka buržoazija je bacala takve poglede na Prusku, a italijanska na Pijemont. Međutim, one nisu uspele da sklope savez tako brzo kako su se nadale; obe strane još nisu shvatale jedna drugu u

potpunosti i zaprošene vlade gledale su sa nešto nepoverenja na lepotane koji su im se udvarali.

Tek posle desetak godina došlo je kroz muke i nevolje do užajamnog razumevanja, iza čega su sledovali ratovi 1859, 1866 i 1870/71 godine. Već u ovim ratovima su se tako čudnovato izmešali još uvek revolucionarni elementi sa reakcionarnim, da su mogli izazvati, i izazivali su, mnogobrojna razmimoilaženja među poštenim i doslednim revolucionarima.

IX

U ratovima za italijansko i nemačko ujedinjenje izmešali su se revolucionarni i reakcionarni elementi, ali ne u podjednakoj meri u jednom i drugom. Vrlo je sumnjiva pohvala Trajčkea i njegovih drugova da je 1866 i 1870/71 godine vođena »uređena politička akcija«, a da se 1859 i 1860 godine islo »grubim i neuređenim putem«. Ovo može da znači jedino da su srednjeitalijanske i južnoitalijanske države same zbacile svoje ugnjetače i da je revolucionarni pokret bio dovoljno jak da od ustanika Garibaldija stvari nacionalnog heroja.

Pravi mač Italije pretstavljala je ustvari ova »vojno-jezuitska« država, koja je upola izrasla iz italijanskih prilika, a k tome bila prisiljena da po cenu žrtvovanja nekih oblasti kupi pomoć stranog despota da bi stvorila ujedinjenu Italiju, pošto Pijemont nije smeо, posle svog žalosnog iskustva od 1848/49 godine, da preduzme sam na svoju ruku borbu protiv austrijske sile, te je time bio sprečen da stavi svoj pečat na italijanski pokret za ujedinjenje. Njegov vodeći ministar Kavur, koji je po uobičajenom shvataju »stvorio« jedinstvo Italije, pripadao je, doduše, bigotnoj i reakcionarnoj plemićkoj porodici, ali je, ipak, kao italijanski patriota, umeo da se otarasi predanja svoje klase i činio je sve što zahteva, ili barem što je zahtevala, buržoazija od »savremenog državnika«. Teško da bi se danas buržoazija u Italiji, ili ma gde, potpisala ispod Kavurove krilatice o opsadnom stanju, koju je izrekao na samrtnoj postelji.

Uz sve to, italijanski pokret za ujedinjenje, uperen protiv strane, austrijske vlasti, pozvao je u pomoć za borbu protiv nje podmuklog Bonapartu, koji je obećao svoju pomoć samo da bi podržao svoju pokolebanu despotiju, čime je stavio evropsku, a naročito nemačku revoluciju u vrlo težak položaj. Nije se moglo reći jednostavno »ne« ili »da«, ako se nije htela potpomoći nelegitimna ili legitimna kontrarevolucija. Koliko je bilo teško odlučiti u čemu je zadatak demokratije u ovoj situaciji pokazuje živ spor, koji je izbio između Lasala, s jedne strane, i Marksа i Engelsа, s druge.

Dosad je, takoreći, samo Lasal imao reč o tome, i to u svojoj brošuri o italijanskom ratu i zadatku Pruske, kao i u svojim pismima Engelsu i Marksу. Sada je dobio pravo da govori i Engels, kada je Bernštajn ponovo izdao Engelsove prigodne spise, koje je ovaj na-

pisao 1859 i 1860 godine: *Po i Rajna i Savoja, Nica i Rajna**). Ipak ne postoje pisma koja je Engels pisao Lasalu povodom ovog pitanja, što pretstavlja osetnu prazninu; ako se tek iz Lasalovih pisama mogu prvi put da vide »podzemni argumenti«, koji su uslovili njegovu taktiku 1859 godine, moglo bi isto to da se vidi i iz Engelsovih pisama. Jer, i ovaj je imao svoje »podzemne argumente«. Ako se koriste jedino njegovi spisi, oni dopuštaju isto toliko velike nesporazume kao i Lasalova brošura ako se čita sama. Pojedine partiske novine su ustvari već nepravilno protumačile ove brošure na način koji bi bilo jedva moguće shvatiti u drugim okolnostima.

Razume se, Engels je podjednako malo mario kako za legitimnu tako i za nelegitimnu kontrarevoluciju. Glavna oštrica u prvoj njegovoj brošuri *Po i Rajna*, bila je uperena protiv legitimne kontrarevolucije. Kada je u proleće 1859 godine zapretilo da će zbog austrijskih poseda u Severnoj Italiji izbiti rat Pijemonta i njegovog francuskog saveznika protiv Austrije, bečki dvor je bacio lozinku da se na reci Po mora braniti Rajna, drugim rečima, tražio je da dobije oružanu pomoć Nemačkog saveza radi odbrane svojih italijskih poseda. Engels je istupio protiv ovog pokušaja da se brani održavanje austrijske vlasti u Italiji u ime nemačkih interesa; on je oštrosudio ovu vlast i u prvoj brošuri dokazao je, kako on to kaže u drugoj brošuri, »na vojno-naučni način da Nemačkoj nije potreban radi njene odbrane ni najmanji komadić Italije i da Francuska, ukoliko treba da važe samo vojni razlozi, ima još mnogo više prava da pretenduje na Rajnu nego Nemačka na Minčio«. Na taj način, Engels je težio da Nemcima omogući stupanje u nameravanu borbu sa čistim rukama.

Dovde je sve u redu. Ali je Engels izjavio da je, makoliko bila nepravilna lozinka da Rajnu treba braniti na Pou, ona ipak potpuno opravdانا s obzirom na pretnje i naoružavanje od strane Bonaparte. U Nemačkoj je čisto instinkтивno bilo shvaćeno da Po pretstavlja za Napoleona samo izgovor, dok njegov glavni cilj pretstavlja, u svakom slučaju Rajna. Jedino rat za granice na Rajni može da skrene munje koje prete njegovoj vladavini. Njemu nije potrebna reka Po, već Rajna; on udara po džaku, a misli na magarca. Ali, ako Italija smatra da treba da igra ulogu džaka, Nemačka nema volje da bude magarac. Držanje Poa imalo bi u ovom slučaju taj značaj da Nemačka, nalazeći se pod pretnjom napada pri kome se na kraju postavlja pitanje osvajanja jedne od njenih najboljih oblasti (Rajnske), ne može ni da pomisli na to da se odrekne svojih najjačih vojnih položaja, zapravo najjačeg (Lombardije i Venecije), a da ne pruži vojni otpor. U tom smislu Nemačka je bila svakako zainteresovana u odbrani Poa. Uoči i za vreme samog rata treba da se poseda svaki koristan položaj, sa koga se može ugrožavati i oštetiti neprijatelj, i to bez mnogo razmi-

*) Vidi Izabrana vojna dela od Engelsa, I knjiga, str. 391—456, izdanje „Vojnog dela“ 1953, Beograd.

šljanja da li to odgovara večitoj pravdi i nacionalnom principu; ovde se mora misliti na to da se čuva sopstvena koža.

Ovo zvuči vrlo ubedljivo, ali ako se pogledaju posledice ove politike, koju je predložio Engels, postaje odmah jasno da on ovde nije u potpunosti izrazio sve svoje misli. Ako bi Austrija, oslanjajući se na svoje italijanske oblasti i podržana od strane Nemačkog saveza, uspešno odbranila svoju kožu, ona bi trajno zadržala svoj »najjači vojni položaj« i niko je ne bi mogao u tome da omete. Drugim rečima, sačuvala bi se austrijska vlast u Italiji, koju je Engels na naj-odlučniji način osudio. Austrija bi, dalje, sačuvala svoju hegemoniju nad Nemačkom, a jedni njen savezni ustav bio bi skroz uzdrman. Najzad, ako bi pobednička Austrija oborila bonapartistički režim u Francuskoj, ona bi dovela na njegovo mesto vladu Bourbona, tj. zamjenila bi đavola, ako ne Velzevulom, ono, u svakom slučaju, drugim nekim đavolom.

Da bi se shvatilo šta je zapravo htio Engels, treba sebi predstaviti opštu evropsku situaciju, kakva je ona izgledala onda u njegovim i Marksovim očima. Oni su polagali velike nade u krizu od 1857 godine u smislu početka nove revolucionarne ere; ove nade su se ispunile u pogledu Francuske, među čijim je proletarijatom počelo da vri, dok je buržoazija počela da biva nezadovoljna bonapartizmom, koji joj nije više obezbeđivao dobre prihode. Da bi stišao ovo preteće nezadovoljstvo, Bonaparta je preduzeo vojnu avanturu protiv Austrije, najveće sile Nemačkog saveza, što je sada, po mišljenju Engelsa i Marks-a, oslobodilo revolucionarni pokret i u Nemačkoj.

Engels kaže o tome u svojoj drugoj brošuri: »Prvobitni pokret bio je stvarno nacionalan, mnogo nacionalniji od svih slavljenja Šilera koja su vršena od Arhangelska do San Franciska; on je nikao spontano, prirodno i neposredno. Pitanje da li je Austrija u pravu ili ne, nije imalo u početku neki značaj. Jedan od nas bio je napadnut, i to od strane trećeg koji nema šta da traži u Italiji, ali koji je utoliko više zainteresovan u osvajanju leve obale Rajne, i protiv njega — protiv Luka Napoleona i tradicija starog francuskog carstva — moramo svi da se ujedinimo. Tako je osećao narodni instinkt i on je bio u pravu«. Postavlja se pitanje da li je stvarno postojao ovaj »narodni instinkt« i ovaj »prirodni pokret«. Lasal ovo najodlučnije osporava na osnovu tačnijeg poznavanja nemačkih prilika; on nije gledao u anti-francuskom raspoloženju, koje se ispoljavalo u Južnoj Nemačkoj, revolucionarno ogorčenje protiv otrova i blata bonapartizma, već jedino novo izdanje stare reakcionarne mržnje prema Francuzima, koju nije trebalo podržavati, već iskoreniti; ogorčeni nacionalni rat između Francuske i Nemačke bio je za Lasala strašan poraz evropske kulture.

Druga prepostavka, od koje su polazili Engels i Marks, bila je prepostavka o mogućnosti zaključenja francusko-ruskog saveza, koji je pretio da zapali svetski rat. Marks je dokazao u »Njujorškoj tribuni« da oslobođenje Italije od strane Bonaparte pretstavlja samo

izgovor za to da se održi porobljenost Francuske, da se izvrši državni udar u Italiji, prenesu »prirodne granice« Francuske dublje u Nemačku, pretvoriti Austrija u rusko oruđe i uvuku narodi u rat legitimne kontrarevolucije protiv nelegitimne. Prema mišljenju Engelsa pak, podrška Austrije od strane Nemačkog saveza bila bi odlučujući momenat zbog koga bi Rusija aktivno stupila u borbu u cilju da dobavi Francuskoj levu obalu Rajne a sebi slobodu akcije u Turskoj. Sta je Engels očekivao u ovom slučaju izrazio je u svom pismu Lasalu, koji citira doslovce to mesto u svom odgovoru: »Vive la guerre (živeo rat), ako nas zajednički napadnu Francuzi i Rusi, ako smo blizu propasti, jer u tako krajnje očajnoj situaciji moraće sve vladajuće partie da se istroše i upropaste do kraja, a narod će morati da se obrati, radi svog spasa, na najenergičniju partiju«. Engels je, dakle, video u francusko-ruskom savezu najveću opasnost za Nemačku, pa je sasvim iskreno i poštено postavljao zahtev da ona mora zasad da drži u rukama svaki pogodan vojni položaj; ali, pri ovome nije očekivao pobedu Nemačke od strane nemačkih vlada, već od nemačke revolucije, čime bi potom bili podjednako temeljito otstranjeni nemački savezni ustav, austrijska vlast u Italiji i bonapartističko carstvo.

Lasal sa svoje strane, istina, nije osporavao francusko-ruski savez, ukoliko je on stvarno postojao, ali nije verovao u evropski rat kojim kao da je ovaj savez bio bremenit. On je naročito dokazivao da francuski car, koji se popeo na presto državnim udarom, nije mogao prema celokupnoj svojoj situaciji da pomišlja na svetski rat, bez koga se nije mogla dobiti leva obala Rajne. Ustvari, bila je dovoljna sama mobilizacija pruske vojske, koja onda nije pretstavljala nekog naročitog opasnog protivnika, da bi se isterala ratobornost kako iz prevrtljivog Bonaparte, tako i iz cara. Prvi je žurno zaključio mir u Vila Franki sa Austrijom, po kome je Venecija ostala pod vlašću Austrije, a drugi je, bez potrebe, uputio svoga general-adutanta u francuski Glavni štab da bi zahtevao sklapanje mira. Engels i sam pominje ovu činjenicu u svojoj drugoj brošuri i navodi vrlo ozbiljne uzroke koji su naterali cara da se uplaši od rata: nemiri u Poljskoj, teškoće sa oslobođenjem seljaka i iscrpenost zemlje, izazvane Krimskim ratom, koje još nisu bile savladane.

Ako se razmotri sav dokumentarni materijal, koji sada postoji, može se reći da se Lasalovo gledište nije tako jako razlikovalo od gledišta njegovih londonskih jednomišljenika kako su to oni sami mislili. Za svu trojicu je oslobođenje radničke klase stajalo iznad svih ostalih obzira i za svu trojicu je nacionalni preporod Nemačke pretstavljao neizbežnu prethodnu stepenicu pri ostvarenju ovog cilja. Ma kako da su oni bili nacionalno raspoloženi, oni su, bez obzira na to, ili tačnije baš zbog toga, razlikovali nemački narod od nemačkih vlada, čiji bi pad za njih označavao nacionalni preporod. Engels i Marks su hteli da nemačke vlade budu uvučene u rat onom revolucionarnom strujom koja je prema njihovom mišljenju postojala u masama nemačkog naroda, dok je Lasal osporavao postojanje revolucionarne struje i smatrao da ona žudnja za ratom, koju je on prepostavljao kod ne-

mačkih vlada, mora da bude prikazana masama kao reakcionarna i protivnarodna da bi se time izazvalo revolucionarno raspoloženje u tim masama.

Brzo zaključenje mira omelo je da se izvrši eksperimenat na jednoj ili drugoj strani. Nesigurnost obe ove pretpostavke, koja je bila posledica isuviše zamršene situacije, jasna je danas sama po sebi. Marks i Engels grešili su, pretpostavljajući da u Nemačkoj postoji revolucionarni pokret, kao i da francusko-ruski savez pretstavlja neposrednu pretnju za Nemačku. Mišljenje Lasala bilo je u oba slučaja tačnije, ali se njegov zaključak zasnivao ipak na veoma sumnjivoj pretpostavci, naime na pretstavi da se revolucionarni pokret može razviti iz teškog poraza.

Ovo gledište je i inače vrlo rašireno, ali je već često dovodilo do teških razočarenja. I sam Lasal napisao je jednom za vreme svojih razmimoilaženja sa Marksom i Engelsom: »Naša kraljevska vlast nije bila nikad popularnija nego 1807 godine, i nešto slično može da se ponovi«. On je htio ovim da kaže: ako mi ovaj rat koji preti, ne učinimo narodu mrskim, onda će poraz baš upravo ujediniti narod sa vladama. Ali pruska monarchija 1807 godine nije bila ni izdaleka »popularna«; mržnja protiv »perjanica« bila je, naprotiv, onda vrlo jaka; a svaki težak poraz oduzima snage pre svega masama, a neposredni pritisak bede, koju izaziva spoljni neprijatelj, deluje suviše kako da bi izazvaо svest, — koja se uvek javlja tek posredno, — da je baš drugarica u nesreći, tj. sopstvena vlast — zapravo krivac za ovu nesreću.

1807 godina ili, obuhvatajući pitanje šire, Pruska posle Jene i do izvesne mere posle Olomouca, Rusija posle Sevastopolja, Austrija posle Sadove, dokazuju činjenicu da teški porazi neke države mogu dovesti do unutrašnjih reformi, koje daju izvesna poboljšanja masama, ali koje imaju svoj cilj u tome da ponovo učvrste klasnu vlast uzdrmanu porazom. Pruska plemička vlast je 1815 godine bila mnogo čvršća nego 1807. Rat ne misli samo veoma radikalno, već i vrlo dosledno; on zna da je njegov postanak i nestanak vezan za klasno društvo; on uvek brine o tome da se izleče rane toga društva koje sam zadaje, dok rado pravi šalu sa onima koji se zauvek odriču klasnog društva a time ujedno i rata.

Igra na rat i na dobitak u ratu pretstavlja za radničku klasu uvek igru sa dve oštice, koju su Engels, Marks i Lasal uvek izbegavali, svakako i zbog toga što ih je sukob između legitimne i nelegitimne kontrarevolucije stavljao u težak položaj i ograničavao im slobodu njihovih odluka.

X

U ratu 1866 godine primesak revolucionarnih elemenata bio je mnogo manji nego u ratu 1859 godine. Nemačka se buržoazija, dođuše, znatno razvila od doba Olomouca i težila je jedinstvu Nemačke,

ali samo u smislu najneprikrivenijih i najogavnijih interesa za profitom. Nacionalno-privredni kongres, koji je htio da se otstrane feudalno-esnafiske ograde, jer su ometale poduhvate kapitalističke mašine, postao je neka vrsta javne vlasti i zadobio izvestan uticaj na vlade; na mesto Rohova, koji nisu hteli dozvoliti da »ograničena pamet podanika« uopšte ima reč, došli su Delbrici, koji su barem otkrili »tajnu našeg doba« u tome da se »ne izgube nikakve kamate«. Nemačko Nacionalno udruženje, koje je trebalo da ostvaruje političke ideale nemačke buržoazije, dotalo je, međutim, samo do zaostalog patvorenog lika svog italijaskog obrasca.

Dok je italijansko Nacionalno udruženje guralo Kavura napred, nemačko se čak odupiralo pokretanju Bizmarka. Kada je Bizmark u početku rata 1866 godine predložio fon Benigsenu, »Mirabou iz Lineburger Hajde«-a i pretsedniku Nacionalnog udruženja da primi privremenu vladu kraljevine Hanovera, ovaj liberalni državnik je ustuknuo pred ovakvim izdajničkim poduhvatom. Nemačka buržoazija, čak i kada joj je sam Bizmark pridržavao uzengiju, plašila se da uzjaše konja, koji je mogao i da pobegne. Benigsen je čak posle 20 godina optužio za klevetu jedan velfski organ, jer mu je prebacio — svakako potpuno neopravdano — da nije pokazao dovoljno dužnog poštovanja i vernosti prema legitimnom velfskom kralju. Dok je italijanska buržoazija kratkim postupkom ukinula sve srednje i male države, nemačka buržoazija je pokušavala da ih sve redom sačuva ali ju je u ispunjenju ovog patriotskog programa omelo jedino to što je Bizmark sam neke od njih likvidirao.

Bizmark je bio velikoprus, ali, ako se i inače ni od koga ne može tražiti da izade iz sopstvene kože, to je on mnogo manje kriv nego nemačka buržoazija za to što se nemačko jedinstvo ostvarivalo mnogo sporije i nepotpuniye nego italijansko. Rat 1866 godine doveo je jedino do još potpuno neoformljenog Severnonemačkog saveza; iz njega nisu bili isključeni samo austrijski Nemci, već i svi južni Nemci, a francuski pučistički car je zabranio da se sagradi most preko Majne. Bizmark je isto toliko malo kao i Kavur mogao da prođe bez strane pomoći, mada nije morao da je traži u tako ponižavajućoj formi, pošto je bio ministar velike države. Njegov savez sa Italijom zasnivao se na potpuno prirodnim zajedničkim interesima; on se držao po strani od spasioca naroda na Seni, koliko god je mogao, time što ga je umirivao iako nije mogao da spreči da njegov protest omete pobednički polet pruskog oružja.

Rat 1866 godine ima još jednu interesantnost posmatran kao napadački, odnosno odbranbeni rat. Bizmarka smatraju za njegovog, bilo slavljenog bilo prokljinjanog, inspiratora i ne može se poreći da je on svima snagama pripremao ovaj rat, skoro bi se reklo sa sigurnošću mesečara, izazivajući bes i užas onih koji su se nalazili blizu njega. Pre nego što je postao ministar, još kao poslanik rekao je svom pretpostavljenom ministru fon Bernstorfu: »Postavite me za svog državnog potsekretara i ja se obavezujem da Vam pripremim građanski rat najboljeg kvaliteta u roku od 4 nedelje«. Kada je zatim bio od-

ređen za ministra pretsednika, po preporuci vojnog ministra Rona, on je počeo da ubediće budžetsku komisiju neprijateljski raspoložene pretstavničke skupštine da se nemačko pitanje može rešiti jedino krvlju i gvožđem, našta je Ron, vraćajući se kući, gundao kako bi Bizmark trebao da se uzdrži od takvih šala, koje mogu jedino da nanesu štetu stvari konzervativaca. Još je značajniji ovaj treći slučaj. Na sednici vlade, koja se održavala pod pretdsedništvom kralja, bilo je stavljeno na diskusiju pitanje Šlezvig — Holštajna. Bizmark se izjasnio za izvršenje aneksije elpskih vojvodstava na isti način na koji je docnije ova aneksija postala sredstvo za istiskivanje Austrije iz Nemačke. Kralj je pak naredio zapisnicaru da ne unosi ove Bizmarkove reči u zapisnik, jer su one očigledno izrečene pod uticajem suviše obilnog doručka, te bi njihovo dokumentarno ovekovečenje teško bilo priyatno i samom govorniku.

Pruski istoričari hteli su da oslobode Bizmarka optužbi za napadački rat, ukazujući na to da bi se on najradije prijateljski sporazumeo sa Austrijom, bilo predlogom zajedničke vlasti nad Nemačkom, bilo putem podele Nemačke između Pruske i Austrije na liniji reke Majne. Time je Bizmark dokazao kako se starao da, po mogućству, izbegne rat protiv Austrije. Tačno je da je Bizmark učestvovao u takvim pokušajima, poslednji put još u maju 1886 godine, kada je rat već neposredno pretio. Bila bi, međutim, teška i nezaslužena uvreda uspomene na Bizmarka kada bi se mislilo da je on ikad imao u planu takvu besmislicu kao što je zajednička vlast Pruske i Austrije nad Nemačkom ili čak trajno cepanje Nemačke na liniji reke Majne, što se — već kao uzrečica — smatralo najopasnijom izdajom nemačkog naroda. On je uzimao učešća u ovim pokušajima samo zato da bi moćnim protivnicima svoje ratne politike, na čijem su se čelu nalazili kralj i prestolonaslednik, praktično dokazao nemogućnost takve politike, a ujedno i da bi diplomatskim iskorisćavanjem tih pokušaja stvari doterao dotele da se nađu na oštrotici mača.

Bizmark je 1866 godine zbacio »bednu masku pretvaranja« i vrlo malo se brinuo o tome da li će ga smatrati prouzrokovачem rata. On je prepustio, kao starí Fric, pitanje odbranbenog ili napadačkog rata vojnim proglašima, u kojima se na ovo, naravno, obratila odgovarajuća pažnja; Moltke je sa svoje strane uradio isto tako. Bizmark nije bio ratoboran čovek i nekoliko puta je, kao naprimjer 1875 godine, omeo vojnu partiju u preventivnom ratu. On je smatrao boga rata veoma nesigurnim kantonistom, koga ne treba izazivati i sa kojim se može vezivati samo u slučaju kada preti opasnost životnim interesima države. Kao pruski ministar on je uvideo smrtnu opasnost koja preti budućnosti pruske države ako ne bude pošlo za rukom da se namesti nesalomljiva brana stalnim pokušajima Austrije da se Pruska pomoći raščerupanog nemačkog saveznog ustava »prvo unizi, a zatim uništi« — prema poznatim rečima austrijskog ministra Švarcenberga, — čega se Austrija stalno pridržavala od vremena Olomouca do dana Frankfurtskog kongresa 1863 godine.

Samo se po sebi razume da životni interesi pruske države nipošto nisu imali u Bizmarkovoj politici manji značaj od životnih interesa nemačkog naroda i da je položaj socijalista 1866 godine bio veoma uprošćen, pošto je nemačka buržoazija pokazala smešno malo revolucionarnih težnji. Ukoliko je u to vreme kod socijalista bila manja snaga za suprotstavljanje velikopruskoj politici, utoliko je trebala da bude jača volja za to. Ako je revolucija bila nemoguća, preostajao je samo gorak izbor između austrijske ili pruske pobeđe.

Lasal se već odavno odrekao nade na nemačku revoluciju; njegovi sledbenici gledali su u pruskoj pobedi doduše veliko zlo, ali ipak manje u poređenju sa pobedom Austrije.

Marks i Engels ipak još nisu smatrali nemačku revoluciju nemogućom i žeeli su Pruskoj »dobre batine«. Engels je računao još tri nedelje pre Sadove na pobunu pruskog landvera. Ali je rešenje palo kod Sadove i oni su se pomirili sa tim kao sa neizmenljivom činjenicom.

Bebel i Lipkneht su uviđali nemogućnost revolucije, ali su ipak žeeli pobedu Austrije kao preduslov za revoluciju. Bebel kaže u svojim *Uspomenama* o tome: »Vrlo je moguće da bi austrijska vlada pokušala posle pobeđe da u Nemačkoj provodi reakcionarnu upravu. No, ovo bi protiv nje podiglo ne samo celokupan pruski narod, već i ostali najveći deo nacije, uključujući tu i dobar deo Austrijanaca. Ako je revolucija bila nesumnjiva i imala izgleda na uspeh, to bi bila samo u slučaju revolucije protiv Austrije. Njena posledica bila bi demokratsko ujedinjenje Rajha. Pobeda Pruske ovo bi isključivala«. Ovo zbog toga, kaže Bebel, što je Austrija po celoj svojoj strukturi bila unutrašnje slaba, a Pruska unutrašnje jaka.

Ova njegova računica je toliko zamršena da se mora ostaviti kao otvoreno pitanje da li ga u ovome ne varaju njegova sećanja. On je u svakom slučaju produžio, kao i Lipkneht, da se bori za to da se obesnaži istoriska odluka koja je pala kod Sadove.

XI

Bizmarkova politika nije bila tako jednostavna 1870 kao što je bila 1866 godine. On je tada mogao da se sunča u sjaju opravdanog odbranbenog rata od zločinačkog napada i ovu je priliku bogato iskoristio. Međutim, otada je dobro osetio prevrtljivost subbine i sada ga čak tereti sumnja da je 1870 godine počeo rat bez preke potrebe, jer je, navodno, postojala mogućnost da ga izbegne.

Ovo je tačno utoliko što je on stvarno imao mogućnosti da izbegne rat, naime tako da je sačekao slom pariskog carstva, koje je već pucalo na svima šavovima, a zatim pristupio izvršenju ujedinjenja južnonemačkih država sa Severonemačkim savezom. To, međutim, nije odgovaralo interesima velikopruske politike, jer ne bi moglo da se prode bez znatnih ustupaka u korist većih sloboda koje su vladale u Južnoj Nemačkoj. Bizmark je docnije više puta govorio da su južni

Nemci mogli da se pridobiju samo »ako im pokažemo da možemo da tučemo Francuze«, dakle, putem straha, što samo po sebi nije bilo tačno, ali je potpuno odgovaralo duhu velikopruske politike. Ovom istom duhu odgovaralo je u potpunosti i to što je Bizmark otklonio dobrovoljno punuđeno pristupanje Badena Severnonemačkom savezu da ne bi dražio francuskog cara, pa je ovome radije »podmetnuo klopu«, kako se izrazio Lotar Buher, i to u obliku kandidature jednog princa iz kuće Hoencolerna za španski presto.

Buher je mogao to da zna bolje nego drugi, pošto ga je Bizmark uputio u Španiju radi »proučavanja« toga pitanja i na osnovu njegovog povoljnog izveštaja radio na kandidaturi Hoencolerna, bez obzira što su se kralj i sam kandidat dugo odupirali. Bizmark je uvek odričao, kao što je poznato, ovaj svoj postupak, i treba priznati da ovaj sigurno ne pretstavlja neko majstorsko delo njegove diplomatske veštine. Španska kandidatura princa iz kuće Hoencolerna mogla je da se završi, pri normalnom toku stvari, diplomatskim porazom za Bizmarka, i on ga je ustvari već i doživeo kada su mu besni nastupi francuskog ministra Gramona ponovo dali prevagu. No, ovo se nije moglo unapred predvideti, tim pre što Gramon nije još ni bio ministar u ono vreme kada je Bizmark otpočeo špansku intrigu.

Otkako se ispostavilo da Bizmark nije bio tako nevino jagnješće kakvim je izgledao 1870 godine, stavljeno mu je isuviše na teret, usled razumljive, mada preterane, reminiscencije, da je on jedini krivac za tadašnji rat. Međutim, u isto vreme dok je Buher vršio »proučavanja« u Španiji, vodili su nadvojvoda Albreht u Parizu, a francuski generalstabni oficir Lebren u Beču pregovore o zaključenju francusko-austrijskog vojnog saveza protiv Severnonemačkog saveza; italijanski kralj je bio veoma sklon, prema njegovom sopstvenom priznanju, da kao treći stupi u ovaj savez. Stvar je otišla već vrlo daleko, iako još ne toliko da bi sporazum bio potpisani i zapečaćen, što, uostalom, nije bilo važno. Prvi nemački poraz odmah bi doveo do potpisivanja i udaranja pečata, dok bi brza nemačka pobeda pocepala trojni savez čak i u slučaju da je bio overen potpisima i pečatima.

Nas u ovom ratu naročito interesuje stav, koji je zauzela nemačka socijaldemokratija, koja je prvi put imala mogućnosti da svojim parlamentarnim prestatvništvom takoreći zvanično uzme učešća u vođenju rata. Povodom toga stvorila se tokom decenija legenda, čije nam kritičko razmatranje nije toliko potrebno u istoriskom pogledu, jer bi za to bilo vremena i posle sadašnjeg rata, tim pre što se radi o pravoj legendi koja epigramatski sažima pravi sadržaj određene istorijske situacije baš time što svojevoljno menja mesta i vreme. Ova su nam razmatranja, naprotiv, potrebna zbog onih političkih zaključaka koji mogu da se izvuku iz nje s obzirom na sadašnju taktiku partije.

Socijaldemokratija je 1870 godine bila zastupljena u Rajhstagu ajzenahovcima (Bebel, Lipkneht) i lasalovcima (Švajcer, Hazenklever, Friče, Mende). Obe frakcije zauzele su, kao što je već pomenuto, različit stav u pogledu događaja 1866 godine. Lasalovci su stajali na

poziciji Severnonemačkog saveza, dok su se ajzenahovci borili i pre i posle protiv ovog Saveza. Svaka frakcija je radila saobrazno svom stavu, kada je u julu bio postavljen zahtev severnonemačkom Rajhstagu da izglosa vojne kredite u visini od 120 miliona talira.

Pošto rat sa francuske strane ustvari nije imao nikakav drugi cilj do uništenje novoobrazovane države iz 1866 godine, lasalovci su glasali za kredite; oni nisu ni mogli da postupe drukčije, ako nisu hteli da poreknu svoju dotadašnju politiku. Ajzenahovci ili, tačnije, Bebel i Lipkneht, — jer je znatan deo ove frakcije delio poglede lasalovaca — postupili bi isto tako dosledno da su odbili da glasaju za kredite, pošto je za njih Severnonemački savez značio propast ne-mačkog naroda. Lipkneht je u početku stvarno hteo da glasa protiv kredita. Ali, najzad su i ajzenahovci morali da plate danak onoj mučnoj situaciji u kojoj se nalazila radnička klasa u svima ratovima od 1859 do 1871 godine, pa su se samo uzdržali od glasanja.

Tako je svaka strana, radila, izgleda, dosledno i logično, ali uza sve to situacija nije bila tako jednostavna. Postojale su još finije razlike. Da bi se pravilno shvatilo stanje stvari, potrebno je ovde navesti doslovce »obrazloženu izjavu«, koju su dali Bebel i Lipkneht u severnonemačkom Rajhstagu 21. jula 1870 godine. Ona je glasila:

»Sadašnji rat je dinastički rat, koji je preduzet u interesu dinastije Bonaparte, kao što je rat 1866 godine bio preduzet za interes dinastije Hoencolerna. Mi ne možemo da odobrimo sredstva koja se zahtevaju od Rajhstaga za vodjenje rata, pošto bi to bilo izglasavanje poverenja pruskoj vlasti, koja je svojim postupcima 1866 godine pri-premila ovaj rat. Isto tako, mi ne možemo da glasamo protiv davanja traženih sredstava, pošto bi to moglo da se smatra kao odobrenje zločinačke i nasilničke politike Bonaparte.«

Kao principijelni protivnici svakog dinastičkog rata, kao socijalisti-republikanci i članovi Međunarodne radničke asocijacije, koja se, bez obzira na nacionalnosti, bori protiv ugnjetača i stara da ujedini sve potlačene u opšti bratski savez, — mi ne možemo ni neposredno ni posredno da se izjasnimo za ovaj rat i zbog toga se uzdržavamo od glasanja, izražavajući svoju potpunu uverenost da će narodi Evrope, poučeni sadašnjim teškim dogadjajima, preduzeti sve napore da sebi osvoje pravo na samoopredeljenje i da uklone sadašnju militarističku i klasnu vlast kao prauzrok svih državnih i društvenih nesreća.«

Na prvi pogled se vidi da ovaj dokument sadrži dve potpuno različite tačke gledišta: konkretno obrazloženje uzdržavanja od glasanja i principijelni protest protiv rata. Taj protest bio je potreban sa socijalističkog stanovišta, a bio je propušten od strane lasalovaca. Ovo je pričinilo veliko zadovoljstvo Karlu Marksu; prvi put je bila smelo i slobodno razvijena zastava Međunarodne radničke asocijacije u zvaničnom pretstavništvu, i to po pitanju svetskog značaja. U ovom »trenutku«, — pisao je Marks mesec dana docnije Engelsu, — i »usko naglašavanje principijelnosti« pretstavlja »smeli čin« (*acte de courage*), i odobrio je ovo Lipknehtu u jednom od svojih pisama.

Već izbor reči dokazuje da je Marks imao pri odobravanju u vidu samo principijelu stranu »obrazložene izjave«, a ne konkretno obrazloženje uzdržavanja od glasa, koje, prvo, nije prestatljalo »usku principijelost«, već je pre bilo protivno, drugo, nije stanovište potpisnika vezalo samo za »trenutak« i, treće, nije prestatljalo »smeli čin« u tom smislu da bi u sebi sadržalo svoje opravdanje. Ako bi Marks shvatio svoj »smeli čin« u ovom smislu, on bi još više morao da pohvali hrabroga Tjera, koji je smelo govorio u francuskom prestatničkom domu protiv rata, uprkos toga što su ga mame luci carstva opkoljavali uz divlje pretnje, ili građanske demokrate, vrste Favra i Grevija, koji se nisu samo uzdržali od glasanja za vojne kredite, već su jednostavno glasali protiv, mada patriotska galama u Parizu nije bila manje opasna nego u Berlinu.

Uzdržavanje Bebela i Lipknehta od glasanja u julu 1870 godine stvarno nigde nije ostavilo naročiti utisak, kako se danas može zaključiti prema ondašnjim novinama. Građanska štampa se bunila u najmanju ruku isto toliko i protiv odavno zaboravljene činjenice da su lasalovci Fricë i Hazenklever, zajedno sa građanskim demokratom Vigardom, ostali da sede prilikom čitanja projekta adrese, kojom je Rajhstag odgovorio na krunsku besedu, jer nisu hteli da »ustajanjem slave sopstveni rad prestatničkog doma«, kako je Hazenklever izjavio nekom građanskom listu. Hazenklever je, dabome, potom opet bio taj koji je, kod ondašnje zavađenosti socijaldemokratskih frakcija, najvrednije iskoristio Bebelovo i Lipknehtovo uzdržavanje od glasanja, i to protiv njih samih, i zato se 26. jula na radničkom skupu u Lajpcigu žestoko sukobio sa njima.

Mnogo je važnije da uzdržavanje od glasanja stvarno nije bilo praktična politika, već samo moralna demonstracija, koja, svakako, nije dovoljna s obzirom na političke potrebe situacije, ma kako da je sama po sebi bila opravdana. Dok je u privatnom životu moguće i prema prilikama dovoljno da se kaže dvojici koji se svađaju: obojica niste u pravu i ja se ne mešam u vašu svađu, — dotele to ne važi u državnom životu, gde narodi moraju da plaćaju za svađe svojih kraljeva. Praktične posledice nemoguće neutralnosti ispoljile su se najoštije u stavu koji je zauzeo list »Folkštat« u prvim nedeljama rata, a koji nije bio ni najmanje jasan niti dosledan. Ta neutralnost je kod Engelsa i Marks-a pobudila veliko nezadovoljstvo. Engels se rugao »šaljivom tvrdjenju« da je glavni razlog da se ostane neutralan taj, što je Bizmark raniji saučesnik Bonapartin. Ako bi to bilo opšte mišljenje u Nemačkoj, mi bismo uskoro ponovo imali Rajnski Savez. Iserpno Engelsovo izlaganje — u pismu Marks-u od 15. avgusta 1870 godine — zašto radnička klasa mora da radi za poraz bonapartizma i za pobedu Nemačke, izlaganje sa kojim je Marks bio potpuno saglasan, štampalo se često u poslednje vreme, tako da ovde, zbog nedostatka prostora, može da izostane*).

Greška uzdržavanja od glasanja bila je u tome što su Lipkneht i Bebel razmatrali rat poglavito sa moralne tačke gledišta. Ovo je bilo

*.) Vidi Izabrana vojna dela od Engelsa, II knjiga.

njihovo iskreno ubedenje, koga su se oni i docnije pridržavali. Treba samo pogledati Lipknehtove članke povodom emske depeše ili Bebelove uspomene, pa bismo se u to uverili. Svakako, ono što je bilo u prvoj polovini rata njihova slabost, postalo je u drugoj polovini rata njihova snaga. Na dan Sedana završile su se »revolucije odozgo«, kako bi se mogli nazvati ratovi 1859, 1866 i 1870 godine; sve što se dešavalo posle toga ne samo da nije imalo u sebi ni trunke revolucije, već je istoriski pretstavljalo najčistiju reakciju i omogućilo je socijaldemokratskoj partiji isto toliko praktičnu koliko i principijelu politiku. Sve socijaldemokratske frakcije iskoristile su odmah ovu slobodu; i lasalovci su se borili protiv aneksije Alzas-Lorena i radosno pozdravili Parisku komunu; ali su Lipkneht i Bebel vodili borbu sa takvim žarkim zanosom, sa tako izazivačkom smelošću, ukratko sa tako iscrpnim zalaganjem najviših moralnih kvaliteta, da je slava ovih dana sa potpunim pravom vezana u prvom redu za njihova imena. Jedino što legenda, koja je u toku godina i decenija postepeno nicala, greši kada u najslabijoj tački Bebelove i Lipknehtove situacije, koju su oni tada tako slavno branili, vidi njihovu najjaču tačku.

Ako se u prošlosti traže presedani, na osnovu kojih bi se mogla odrediti politika sadašnjeg vremena, jasno je da glasanje 21. jula 1870 godine ne može da posluži za ovu svrhu kao ni Bebelovo i Lipknehtovo uzdržavanje od glasanja, a ni glasanje za kredite od strane lasalovaca. Ovo se glasanje odigralo u mučnoj situaciji, koja se stvorila kao posledica »revolucije odozgo«, i koja je još 1859 godine naterala Engelsa i Lasala da upotrebljavaju »podzemne argumente«.

Kao primer za sadašnje vreme mogla bi da posluži jedino takтика cele partie u danima posle Sedana.

XII

Mnogo je pametnije, međutim, da se ne postupa po presedanima, već po načelima, pošto se istorija nikad ne ponavlja, ma kako često pokazivala da slični preduslovi izazivaju slične posledice. Savremeni rat nema ničeg zajedničkog ni sa ratnom erom od 1792—1815 godine, kada je revolucija odozdo bila pokretačka snaga, ni sa ratnom erom 1859—1870 godine kada je to bila revolucija odozgo.

Unekoliko pak, on liči, zbog toga što je kapitalistički kolonijalni i svetski rat, — samo na mnogo višem stepenu, — na Sedmogodišnji rat. Sa tim ratom ima zajedničku strategiju za iznuravanje i puno isključenje ma kakvog uticaja naroda na ratno upravljanje. Međutim, i u ovome postoji korenita razlika. U Sedmogodišnjem ratu ni na jednoj od zaraćenih strana nije postojala revolucionarna klasa, dok sada u svakoj od njih one postoje, samo što se skoro svuda dobrovoljno zadovoljavaju onim što je već bilo udeljeno građanima i seljacima Evrope u XVIII veku.

Ipak, nije moguće osvetliti ovu razliku u toku rata, a posle rata ovo neće biti potrebno, pošto će tada njegove posledice i same govoriti dovoljno jasno.

HRANA ZA MOLOHA

Mi se podjednako borimo kako protiv kapitalizma, tako i protiv militarizma, čija je unutrašnja međusobna veza za nas potpuno jasna, ali je naše oružje protiv kapitalizma neuporedivo oštije od oružja koje upotrebljavamo protiv militarizma. Mi u njemu ne vidimo tako jasno kao u kapitalizmu, neizbežan produkt istoriskog razvoja; mi potcenjujemo snage militarizma i ovaj zna da iskoristi to na najbolji način.

Nama treba da posluži kao opomena sudska one napredne partije koja je, istina, ne sada već odavno, vodila borbu protiv militarizma. Ona je izgubila svoju parnicu za vreme pruskog sukoba u znatnoj meri zbog toga što nije bila dorasla do shvatanja specifično tehničkih pitanja militarizma. Mobilizacije 1850 i 1858 godine pokazale su pred celim svetom opadanje pruske vojne organizacije i vlada je težila da to opadanje zaustavi pomoći takve vojne reforme, koja bi tehnički bila u najvećoj meri pogodna da podigne borbenu sposobnost armije, makar i po cenu izbacivanja poslednjih elemenata demokratije iz nje. Napredna većina pruske Skupštine narodnih pretstavnika odgovorila je na ove projekte vlade veoma diletantskim predlozima, koji su bili ukratko izloženi u brošuri generala Vilizena, a koji nisu mogli da izdrže nikakvu kritiku. Uzalud je Engels tada opominjao da se ne potcenjuje vladin projekt; svršilo se time da su ga čak i takvi radikalni demokrati kao što su Herveg i Ristov osumnjičili da se udvara Bizmarku.

Da bi se stvorio pojam o ondašnjoj zaslepljenosti naprednjaka, dovoljno je ukazati na jednu tačku. Vlada je htela da ukine organizaciju landvera, koja je dotle postojala, pošto je tobože u revolucionarno doba landver pružao otpor kada su ga hteli iskoristiti prilikom reakcionarnih prevrata. Vlada nije ni tajila ove svoje razloge, tako da je napredna partija trebala da izjavi da ne pristaje na promenu uređenja landvera, pošto u njemu vidi oslonac protiv pokušaja državnih prevrata. Umesto toga, ona je izjavila u izveštaju Komisije, koja je sazvana povodom vladinog projekta, da je »čak i u tim danima landver pružio, uopšte i u celini, nesumnjive dokaze svoje vernosti, discipline i poslušnosti, bez obzira na sve moguće pokušaje da ga odvoje od njegove vojne dužnosti. Baš propast svih ovih pokušaja pret-

stavlja najčasniji dokaz kako u korist naroda, tako, i naročito, u korist landvera«.

Napredna partija starala se na taj način da učini za vladu prihvatljivim očuvanje landvera, dokazujući da se landver može upotrebiti i za reakcionarne ciljeve! Moloh, naravno, nije dozvolio da ga prevare takvim jadnim smicalicama; on se nasmejao u sebi i uradio kako je želeo.

Nisu potrebne nikakve potvrde da nemačka socijaldemokratija neće nikad dozvoliti da je gurnu na ovaj put. Međutim, u zahtevu njenog programa, — da se stalna vojska zameni narodnom milicijom, ma koliko da je ovaj zahtev pravilan, ma koliko da ne može da postoji sumnja u njegovu pravičnost, — ukazuje se ipak samo na opšti cilj, koji ostavlja otvorenim čitav niz komplikovanih pitanja. Može se časno voditi borba za ovaj cilj, ali i da se pri tome zaluta na stranputicu, pružajući samim tim zadovoljstvo baš militarizmu. Kao primer može da posluži delo *Vojska*, koje je stampao Karl Blajbtroj u književnom izdavačkom preduzeću u Frankfurtu na Majni. Blajbtroj se temeljno bavio vojnim pitanjima i vodio je kao »građanski strateg« polemiku sa zvaničnim vojnim publicistom povodom svih projekata, pri čemu ponekad i sa izvesnim uspehom; on je bio ujedno i pesnik, te je pisao dosta zabavno, tako da njegova knjižica može da pretenuje na široku prođu. Njoj je glavni cilj da dokaže neosporno preim秉stvo narodne milicije nad stajaćom vojskom, tj. da propagira postavke koje odgovaraju pomenutoj tački socijaldemokratskog programa. Biće vrlo korisno da se nešto detaljnije zaustavimo na ovom delu.

Blajbtroj posvećuje antičkoj i srednjovekovnoj vojnoj istoriji približno 20 strana i pokušava da šarolikom mešavinom svih mogućih tvrđenja dokaže da je najamnička vojska u Starom i Srednjem veku bila u najvećoj meri prezirana; smatralo se tobože da je »vojni stalež sam po sebi neprijatelj kulture, prava i slobode«. Pošto je Blajbtroju potpuno tuđe shvatanje istoriskog razvoja, a naročito odnos između organizacije vojske i organizacije države, mi nećemo ni u kom slučaju da pratimo njegove divlje skokove kroz Stari i Srednji vek. Njegovo izlaganje postaje unekoliko doslednije kada prelazi na epohu Renesanse. Najamne trupe, i vojnici i oficiri, patile su tada, prema njegovom tvrđenju, od preziranja društva. Ovo je jednostavno neistina. U ono vreme profesija »soldat de fortune«¹⁾, »landskehta«, »kavalerista« nije bila samo dobro plaćena, već i uvažavana; velik broj niskog plemstva, koje je bilo široko rasprostranjeno u evropskim zemljama, smatrao je kao potpuno prirodno da počne svoju karijeru u ulozi običnog konjanika. Najamništvo je bilo prema Blajbtroju naročito prezirano u Mlecima, a sa time se ne slaže činjenica da je 1481 godine, ispred grobnice duždeva, bio podignut spomenik vođi najamničkih trupa Koleoniju, koji je Burkhard nazvao najveličanstvenijim spomenikom riterstva u celom svetu.

¹⁾ Vojnik od zanata. — Prim. red.

Tek u XVII i XVIII veku postalo je nesreća i sramota da čovek bude vojnik. Ali treba zapaziti da je to važilo samo za obične najamnike; oficiri najamničke vojske ostali su povlašćena klasa. Ali Blajbtroj osporava čak i to; pri tom je toliko ljubazan da nas ne primorava da dugo razbijamo glavu o tome zašto on odriče ovu očiglednu činjenicu. On nas upoznaje pri kraju prve glave sa jednim od dvojice najvećih antimilitarista, koje je on otkrio u toku svetske istorije: to je visoka osoba pruskog kralja Fridriha, koji je, tobože, od junkera pravio oficire isključivo zbog toga što su građani pristajali da se odaju malo poštovanom zvanju oficira samo u vrlo retkim slučajevima, pa je on junkerske oficire obasipao mnogim privilegijama samo radi toga da bi stvorio veći prestiž ovome, tako malo poštovanom staležu. Istina, Blajbtroj tvrdi, dve stranice dalje, da je u Fridrihovoj armiji »znatan deo oficira bio građanskog porekla« samo da bi sa pruskim junkera skinuo odgovornost za Jenu, ali takve male protivrečnosti ne zbunjuju ovog antimilitaričkog mislioca.

Njegova himna kralju Fridrihu spada u one zlobne šale, koje mogu, prema Lesingovim rečima, da obliju čitaoca hladnim znojem. Ovaj je demokratski primerni kralj tobože »ugušio na najsuroviji način svako ispoljavanje militarizma i stavljao uvek građansku vlast iznad vojnih organa«. »Seljak i građanin bili su uvek na prvom mestu prilikom lečenja ekonomskih bolesti«, dok je »razoren plemstvo dobijalo od države samo najoskudniju podršku« itd. Fridrihov oficirski kor odnosio se prema svom dičnom kralju sa »nibelunškom vernošću«; ova elita imala je po piscu samo jedan nedostatak: ona je imala suviše visoko obrazovanje, što se ispoljilo baš u jenskoj vojsci, čiji su oficiri prezirali neobrazovane buržuje zbog njihovog niskog kulturnog nivoa. Ovi hrabri, gvozdeni borci nisu tobože nikad uprljali svoje zastave nečovečnim postupcima, kao što su to učinili Austrijanci spaljivanjem grada Citau i bombardovanjem Drezdena. Istina, spaljivanje Citaua pada isključivo na teret Austrijanaca, ali bombardovanje Drezdena, koje nimalo ne izostaje po svojoj nečovečnosti iza ovoga, mora u potpunosti da bude stavljeno na račun »hrabrih, gvozdenih boraca« i »krunisanog idealiste« Fridriha, a ne poštovanje njega, pretstavlja, tobože, »kolosalnu grešku« socijal-demokratije.

Period »narodne vojske« počinje, prema mišljenju Blajbtroja, od velike Francuske revolucije i završava se Francusko-pruskim ratom 1870/71 godine. On kaže, — u punoj saglasnosti sa istoriskom istinom, — da su se francuski dobrovoljci u početku borili rđavo, ali zaboravlja da doda kako je preokret na bolje nastupio kod njih tek onda kada ih je Karno spojio sa liniskim trupama, koje su još postojale. U osobine Blajbtroja spada takođe i to da jednostavno prečutkuje činjenice koje govore protiv sistema milicije, umesto da iznese njihovu kritičku ocenu. Pokazujući potpuni nedostatak istoriskog shvatanja, on naziva činjenicu koja je priznata od strane celog sveta, — da je ekonomski preokret izazvan Francuskom revolucijom stvorio novu stra-

tegiju i taktiku, — jednostavno »savremenom vojnom legendom koja ne može da se iskorenii«. Pobede francuske vojske on pripisuje »demonskoj nadmoćnosti Napoleonovog genija, ratnom iskustvu njegovih, u većini slučajeva strahovito neobrazovanih, maršala i oduševljenju njegovih vojnika, izišlih iz naroda, a koje je stvoreno neprekidnim pobedama. Ovo oduševljenje navelo je svakog građanina i svakog člana velike nacije da smatra sebe višim od svih koji nisu Francuzi«. On govori na drugom mestu da su iz »raspoloženja« ove »narodne vojske«, a ne »po volji Napoleona«, iznikli osvajački planovi Korzikanca.

Blajbtroj pretstavlja svojim čitaocima baš u licu Napoleona drugog velikog antimilitaristu. Ovo tvrđenje nije ipak toliko besmisleno koliko je besmisleno u odnosu na kralja Fridriha; međutim, način na koji on pokušava da to dokaže nije ni u kom slučaju ubedljiviji nego ranije. Da bi dokazao da je Napoleon uveo u Francuskoj buržoasko-blagu vlast, Blajbtroj priča da je on, kao kukavica jaja, smeštao svoje »okupatorske korpuše« u tuđa gnezda i hranio svoju vojsku kontribucijama iz tuđih zemalja. Pošto se ovo nikako ne počlapa sa Napoleonovim »antimilitarizmom«, Blajbtroj dodaje u svojoj primedbi da je takav način snabdevanja vojske Napoleon dobio u amanet od revolucije, jedino s tom razlikom što revolucija nije nikad plaćala za oduzeto, dok je Napoleon to radio dosta »često«. Odakle je on uzimao novac za ova plaćanja, radoznali čitalac, nažalost, ne može da sazna. Napoleonovi maršali, kao komandanti narodne vojske, bili su, po njemu, potpuno idealne ličnosti; Nej je uporno molio, 1812 godine, da ga oslobođe Virtenberžana koji su opljačkali Insterburg i ovim osramotili svoju francusku sabraću po oružju, pa je čak uhapsio dva nemačka generala; maršali Sult i Siše održavali su »zadivljujuću disciplinu« čak i u doba španskog gerilskog rata. Tako стоји на strani 51-oj; a na strani 148-oj ovaj slavni komplikator hoće da dokaže da su oficiri-plemići bili kud i kamo bolji momci nego oficiri buržoaskog porekla, dok na drugim mestima, prirodno, tvrdi obrnuto; on stare plemiće, Napoleonove oficire čiju nekoristoljubivost slavi, suprotstavlja »nezajažljivoj pohlepi i pljački« Neja, kao i »nesavesnoj trgovini« merino ovcama, koju je vrsio Siše i sistematskoj krađi španskih umetničkih vrednosti, kojim se bavio Sult. Usput se ponovo oživjava bajka o tome kako se maršal Bazen od običnog vojnika uspeo do svog položaja. Bazen je bio poreklom iz bogate porodice; njegov je otac bio uvaženi pravnik, a brat general-lajtnant ruske vojske; on je stupio kao dobrovoljac u francusku vojsku zato da bi napravio karijeru i bez Sen-Sirske vojne škole. On može u najboljem slučaju da posluži kao primer za to da dete vladajuće klase nosi u svom rancu maršalsku palicu čak i pored nedostatka vojnog obrazovanja.

Blajbtroj oživjava i bajku o krojačkom šegrtu Derflingeru, pri čemu se prikazivanje pruskih generala nalazi uopšte na istom nivou sa prikazivanjem francuskih maršala. On se zaustavlja vrlo malo na stvarnim reformatorima pruske ratne organizacije posle Jene, na

Šarnhorstu, Gnajzenau, Grolmanu i Bojenu; on, naprotiv, slavi Miflinga kao »tip vojnog naučnika slobodnog po svome duhu«. On kaže da je Mifling bio ranije teolog i Bliherov savetnik, i da se naročito istakao u ovoj ulozi 1815 godine. Pošto je Mifling od 12 godina stupio u vojsku, prema običaju ondašnjeg junkerstva, on je, očigledno, svoje učenje teologije završio još u kolevci. On, takođe, nije bio Bliherov savetnik već je to bio Gnajzenau, a Mifling je stvarno pripadao Glavnom štabu 1813 i 1814 godine. U 1815 godini, kada je Mifling, tobože, bio Bliherov savetnik, on uopšte nije pripadao Bliherovom štabu, već je kao pruski vojni izaslanik bio prikomandovan Wellingtonovom štabu. Njegovo izvanredno rukovodstvo u ovoj godini sastojalo se u tome što je snosio bitni deo krivice za poraz kod Linjija zbog svog nepravilnog i nepomišljenog izveštaja pruskom Glavnom štabu. Blajbtroj ovom »slobodnom duhu« stavљa oštro nasuprot »feudalca« Jorka, koji je tobože bio »običan megdandžija«. Jork je bio stvarno pravi junker, i nije mogao da bude »običan megdandžija« već i zbog toga što ga je, bez obzira na njegovu hladnokrvnost, energiju i obazrivost koju je ispoljavao u borbi, bilo veoma teško naterati da uđe u borbu, što je opet Blihera i Gnajzenaua dovodilo do najvećeg očajanja.

Blajbtroj kaže za Blihera da je imao u sebi nešto »demonsko«, no gde se baš nalazilo ovo »demonsko«, kod husara koji je voleo život, koji je bio na svoj način dobar general, a van ratne situacije bio landskneht starog kova sa neiscrpnom ljubavlju prema vinu, ženama i kartama, — ovo ostaje Blajbtrojeva tajna. Šta će reći današnji pruski oficiri povodom njegovog oštrog pisma kralju 1809 godine: »Molim da mi se uvaži ostavka, pošto ja nisam pruski oficir, već i nemački plemić«. Savremeni pruski oficiri naći će na ovo, prema našem mišljenju, iscrpan odgovor: da ovakvo Bliherovo pismo postoji samo u Blajbtrojevoj mašti.

Isto takav proizvod čiste fantazije pretstavlja, na što se već više puta ukazivalo, i naredba Fridriha Viljema III od 1803 godine, u kojoj se oficirima naređivalo da ne brbljaju o sebi kao o »prvom staležu«, pošto se svi oni, koji su obučeni u kraljevski mundir, izdržavaju od poreze koju plaćaju građani. Blajbtroj plete ovom Hoencolernu raskošne vence. On ga naziva — ovog junaka demagoške hajke i prekršioca ustavnih obećanja — plemenitim u najvećoj meri i najpametnijim čovekom, antifeudalcem po prirodi, potpuno liberalnim prema svom shvatanju i pomazanim demokratskim uljem. Sve ove izuzetne vrline crpe Blajbtroj iz već spomenute mitske naredbe iz 1803 godine i iz patriotskih priča napabirčenih iz zbornika anegdota o Hoencolernima. Tako je za vreme boravka savezničkih trupa na Rajni, posle bitke kod Lajpciga, bio priređen bal u Visbadenu. Kralj Fridrih Viljem III blagoizvoleo je milostivo da kaže nekoliko reči saučešća jednom mlađom oficiru koji je u ratu izgubio svoja tri brata; kralj je ovom oficiru, koji je izjavio da su njegova braća rado poginula za njegovo veličanstvo, kao odgovor rekao: »Ne za mene, već za otadžbinu«. Blajbtroj prenosi akciju, radi uvećanja svečanosti, iz visba-

denske balske dvorane na bojno polje kod Lajpciga, a mладог oficira, koji je izgubio tri brata pretvara u stariјeg majora kome su izginuli svi sinovi, pa povodom toga lije čitavu reku suza ganutosti pred »krunisanim Hoencolernom« koji je stavljao otadžbinu iznad kralja. Zatim, opalivši usput šamar Trajčkeu za nedovoljno poštovanje Fridriha Viljema IV, Blajbtroj štimuje svoju harfu za Viljema I koji je »u najvećoj meri idealistička priroda, puna najplemenitijeg nemačkog duha«. Baš ovaj pruski kralj ukinuo je organizaciju landvera od 1813 godine, koju toliko uzdiže Blajbtroj, te se zbog toga moglo očekivati da će na njegov račun biti izrečena makar jedna reč kritike, ali je nebo sačuvalo Blajbtroja od nepristojnog ponašanja prema »krunisanom Hoencolernu«.

Naprotiv, po piscu je ukidanje organizacije landvera iz 1813 godine od strane Viljema I bilo »istoriski veliko delo«, jer se pređašnji landver pokazao nedovoljno politički pouzdan u revolucionarnim godinama. Koliko »se sjajno pokazala« u Danskom ratu 1864 godine »nova armija« vidi se čak i iz suprotnih činjenica, koje je izneo u svom delu pruski Generalstab. Tako je prvi deo rata protiv Danske bio potpuno neuspšan. Blajbtroj osuđuje »sitničarsko gundanje« za vreme »bratskog rata« 1866 godine. Njemu se svida da ovaj rat za podelu Nemačke naziva »ratom za ujedinjenje«, »poBEDOM demokratije«, — tvrđenje koje se nalazi na istoj visini kao i njegovo uveravanje da je Bizmark bio primoran da izdejstvuje za Viljema I titulu cara, između ostalog i zbog »težnji kralja Bavarske«.

Blajbtroj stavlja pojavu sistema militarizma u 1871 godinu. Potpuno bez objašnjenja ostavlja pitanje: na koji se način ovaj sistem pojavio odjednom, kao grom iz vedra neba. On sa iskrenim ogorčenjem napada samo neke njegove mračne strane, poglavito vizantiski duh koji vlada u oficirskom kadru; međutim, i ova se bura gasi bez grada, a Blajbtroj neposredno iza toga naziva rat »velikim kulturnim faktorom«, izjavljuje da je ratna flota neophodno potrebna, iako, prema njegovim rečima, onaj koji osporava da ta flota samo povećava ratnu opasnost laže na najnesavesniji način. Posle toga, Blajbtroj brani dvoboj kao isključivo pravo oficira. Koliko malo može da objasni Blajbtroj način pojave militarizma koji osuđuje, isto toliko malo ume da kaže kojim putem može da bude otstranjena taj militarizam. Može se čak posumnjati da on sanja kako će naći anđela spasioca u jednom od »Krunisanih Hoencolerna«. Poslednje poglavlje o »neophodnosti sistema milicije« sadrži u suštini samo izvesna ukazivanja na to da se Gambetina milicija borila bolje nego nemačka vojska, što ponovo ukazuje na zbrku kod Blajbtroja, pošto je nemačka vojska bila, prema njegovim rečima, isto tako narodna vojska, čije stvaranje on smatra »istoriskim podvigom« Viljema I, — i tako se Blajbtroj opet obrukao.

Prezire primeđbe, koje Blajbtroj baca povodom antimilitarističke propagande socijaldemokratije, izazvane su time što socijaldemokratija potkopava militarizam u njegovom korenu, kao sastavni

deo celokupne kapitalističke privrede. Kao što su Karnoovi dobrovoljci i Šarnhorstov landver postali mogući samo posle ekonomskog preokreta u unutrašnjosti starog, skroz istrošenog društva, tako će se i o uvođenju milicije u smislu našeg programa moći misliti tek onda kada kandže kapitalizma budu konačno potkresane. Međutim, ma kako da je jasna i neosporna ova osnovna postavka našeg programa borbe protiv militarizma, bilo bi ipak vrlo poželjno da se ona prodiskutuje pažljivije u raznim pojedinostima. Kakva šarena reakcionarna glupost može da se stvori, čak sa relativnim uspehom, pridržavajući se samo reči našeg antimilitarističkog programa, pokazuje Blajbtrojevo delo.

Ovo je njegova jedina zasluga i samo radi nje mi smo tako pažljivo razmotrili njegovo delo. Ono pretstavlja u svoj svojoj besmislenoj zbrci istinsku apoteozu Moloha militarizma, koji će sigurno naći da je ova hrana dovoljno ukusna.

NEŠTO O MOLTKEU¹⁾

Nemački glavni grad postao je za poslednjih nekoliko godina grad spomenika, tačnije rečeno neukusnih spomenika. Neukusnost se ne odnosi samo na tehničku obradu spomenika, već i na izbor ličnosti koje su se želele ovekovečiti. Mnoge ličnosti nisu, a trebale su da budu zastupljene, s obzirom na njihove zasluge za narodni kulturni razvoj, ako je ovekovečavanje u bronzi i kamenu uopšte celishodno. A naročito je mnogo među njima takvih ličnosti čija bi imena bilo najbolje da se sakriju u najdublji mrak zaborava, kako zbog njih samih, tako i zbog čovečanstva kome su nanosile samo štetu i sramotu.

Ovaj sport zvaničnog Berlina, međutim, u današnjim prilikama je isuviše beznačajan i sporedan, tako da je potpuno dovoljna njezina povremena kritika u dnevnoj štampi. Mi, uopšte uzev, imamo hitnija i važnija posla nego da se ljudimo na nakaradnosti čije je političko ili čak i estetsko vaspitno delovanje na radničku klasu ravno nuli. I danas dodirujemo ova izopačenja samo usput, jer se to u neku ruku samo nameće povodom otkrivanja Moltkeovog spomenika na Kraljevom trgu. Spomenik je, kao obično, neukusan, a ima i zaista žalosnu predistoriju, naročito zbog načina na koji su prikupljeni prilozi. Osim toga, karakteristično je da je Moltke došao na red tek pošto je i šuto i rogato dobilo svoje: ne samo nemogući Fridrik Viljem III koji ima u Berlinu već tri spomenika, već i lenji Otto, debeli Viljem, pa čak i neki francuski admiral iz XVI veka, čije su zasluge za Nemačku u tome što je on jedan od predača Viljema II.

U čemu je stvar? Najuspješniji vojskovođa prusko-nemačke vojničke države nije u zvaničnim krugovima ove države baš mnogo omiljen. On tu sudbinu deli sa Gnajzenauom i Šarnhorstom, dvojicom donekle sličnih i pored njega najznačajnijih generala pruske istorije. Sva trojica su došla sa strane: ljudi bez dovoljno plave krvi, rođeni od majki građanki, Šarnhorst čak još i od oca seljaka,

¹⁾ Naslov originalnog članka: *Ein Wort über Moltke*, štampano u časopisu *Die neue Zeit*, 24-to godište, 1905/6, I tom, br. 5, str. 137—141. Sa nemačkog preveo pukovnik Zdravko Seručar.

ali svi od duhovno veoma preduzimljivog soja, sasvim sposobni da — kako se izražavao stari Fric — »koriguju učmalost« istočnopruskog junkerstva. Takvo osveženje bilo je već odavno potrebno tamošnjim Incenplicima i Cicevicima*). I Bizmark je poticao, po majčinoj strani, iz buržoaske naučničke porodice, a takve uljeze gledaju pravi potomci vitezova pljačkaša iz Brandenburga i Pomeranije uvek popreko. Kako se često Bizmark gorko žalio na nesavladljivu kivnost ove »plemenite braće«, u tonu kome se ne može poreći zvuk istine. Usto, on nije ni imao pravo da se meša u vojne stvari; od tog svog domena hermetički su ga odelili staropruski junkeri. Činjenica da su baš u tom svom rođenom domenu morali da ustupe počasna mesta Šarnhorstu, Gnajzenau i Moltkeu, izaziva u njima posebnu gorčinu.

U nekom pogledu im je Moltke svakako nešto bliži nego seljački sin Šarnhorst i Gnajzenau čije plemstvo po ocu nije sasvim čisto. Moltkeovo je plemstvo neosporno i on nikad nije dao povoda za sumnju da ima »liberalne sklonosti« kao Šarnhorst i Gnajzenau. Pošto ni on kao i ova dvojica nije imao poseda, nije bio obuzet feudalističkom klasnom gramzivošću; ukoliko je imao političkih sklonosti, pripadao je krajnjoj desnici. Setimo se samo njegovih govora povodom zakona o socijalistima, koji su zaslужili i požnjeli odobravanje Bzmarka i Putkamera²). Kao tridesetogodišnji poručnik, on je, i pored svega toga, u knjizi o Poljskoj ovim rečima ošinuo besmislicu političke politike ugnjetavanja: »Pošto i najneviniye stvari nisu smeli da čine javno, oni su skriveno činili krivične stvari«. Istina, kao osamdesetogodišnji feldmaršal, on se pokajao zbog ove mladalačke neobazrivosti; kada je posle objavlјivanja zakona o socijalistima njegova knjiga ponovo izdata, on je u njoj izostavio takve kompromitujuće rečenice.

Kada je prešao iz danske u prusku službu, a pošto nije imao takozvanih koneksija³), poručnik Moltke je sticao svoju karijeru kroz dvorske adutantske službe, i to prvo kod nekog suludog hoen-colernskog princa koji je živeo u Rimu. dakle, na položaju gde se obično ne razvijaju ratni heroji. Docnije, u pedesetim godinama prošlog stoljeća, kada je princ od Pruske — potonji kralj Viljem — izigravao »liberalnog« buntovnika protiv svoga brata, kralja Fridriha Viljema IV, bio je Moltke, baš zbog svojih strogo konzervativnih shvatanja, naturen od strane reakcionarne kamarile Gerlah—Mantojfel⁴) za prvog adutanta princu Fridrihu Viljemu, docnjem

*) Podrugljivi nadimci za istočnoprusko plemstvo (Prit-vic, Lit-vic, itd.). — Prim. red.

²) Robert fon Putkamer (Puttkamer), 1828—1900, pruski državnik, istaknut konzervativac. — Prim. prev.

³) Koneksije = poznanstva i veze sa uticajnim ljudima i krugovima. — Prim. prev.

⁴) Leopold fon Gerlah, pruski general i Edvin fon Mantojfel (Manteuffel), pruski feldmaršal, bili su adutanti kralja Fridriha Viljema IV. — Prim. prev.

caru Fridrihu. To je učinjeno protiv volje njegovog oca, a u cilju da se ovaj mladi čovek »disciplinuje« u potsdamskom smislu. Međutim, izgleda da taj krasan nalog Moltke nije ispunio na zadovoljstvo svojih poslodavaca, ali mu ovi ipak nisu zbog toga odrekli svoju naklonost. Opet ga je reakcionarna kamarila Gerlah—Mantojfel namestila na položaj načelnika Generalštaba; uostalom, ovaj položaj je tada bio prilično bez uticaja. To se desilo u jesen 1857 godine, kada je baš bilo proglašeno regentstvo princa od Pruske, s tim da princ vlada prema, njemu poznatim, intencijama duševno bolesnog kralja, a to znači prema željama kamarile.

Pored najslužbenijeg mišljenja po kome je Viljem »Veliki« bio najsvestraniji veliki genije, koji se Bizmarkom i Moltkeom koristio samo kao običnim pomoćnicima, i pored koga su Aleksandar i Cezar bledi i skromni osrednji ljudi, postoji i drugo, poluslužbeno mišljenje po kome taj Viljem nije bio baš tako vanredan »svetionik sveta«, ali je imao najvažniju sposobnost pravog kralja po milosti božjoj, naime sposobnost da otkriva istinski genijalne ljude, pa je tako i Bizmarka i Moltkea postavio na odgovarajuća mesta. Ali u svemu tome nema ni trunke istine. Bizmarka je uzeo tek kada je zapao u škripac u kome po poznatoj poslovici i đavo jede muve; takođe, on nije ni najmanje odgovoran za to što je Moltke postavljen za načelnika Generalštaba. Viljem je dopuštao ono što nije mogao da spreči, i samo utoliko mu je možda bilo to postavljenje drago, što je na taj način omrznuti Moltke prestao da bude adutant njegovog sina. Kao utelovljenoj osrednjosti, Viljemu su u duši bili neprijatni Bizmark i Moltke već i zato što su bili iznad prosečnosti. Vojnički miljenici ovoga kasarskog junaka bili su onaj feldmaršal fon Vrangel, koji je pokvario pohod u Šlezvig-Holštajn, ili general fon Flis, koji je dozvolio da ga kod Langensalca⁵⁾ tuče čak i slepi hanoverski kralj, ili general fon Bonin, koji je izgubio boj kod Trutnova⁶⁾ na mnogo kukavički i sramniji način nego što je ijedan danski, austrijski ili francuski general izgubio boj u tadašnjim ratovima.

Kada je Moltke nimenovan za načelnika Generalštaba, bio je po svojim godinama već na pragu staračkog doba; nikada u životu nije komandovao ni velikom ni malom jedinicom, već je obavljao dvorske službe i radio na naučnim delima. Sada je važio kao učen načelnik jedne naučne ustanove, a niko u njemu nije gledao vođu nemačke vojske ni u miru, akamoli u ratu. Takav položaj stvorio je Moltke sam sebi upornošću i snagom koje već nešto znaće, naročito u njegovim godinama. Na tvrdom drvetu Viljemove ograničenosti imao je mnogo štošta da sastruže, kao i Bizmark, ali je bio bolji majstor, te je ispod njegovih ruku otpadalo manje iverja. Još za

⁵⁾ Kod mesta Langensalce u Saksonskoj odigrao se 1866 godine boj između pruskih i honoverskih snaga. — Prim. prev.

⁶⁾ Kod mesta Trutnov (Trautenau) u severozapadnoj Češkoj odigrao se 1866 godine boj između pruskih i austrijskih trupa. — Prim. prev.

vreme Italijanskog rata 1859 godine postavio je svoj program dovoljno jasno kada je branio postavku da glavnokomandujućem na bojnom polju sme da bude referisano samo jedno mišljenje od strane samo jedne ličnosti. »Neka ono što bude predloženo i nije uvek i bezuslovno najbolje, ako se to samo dosledno i istrajno sprovodi u određenom smeru, stvar može još uvek uspešno da se razvije. Ali, ako okružimo vojskovodu izvesnim brojem međusobno nezavisnih ljudi, — ukoliko je ovih više, otmenijih i pametnijih, utoliko gore, — i ako on tada bude slušao savet čas jednog čas drugog, ili sprovodio neki, sam po sebi celishodan postupak do izvesne tačke, a potom neki još celishodniji ali u drugom smeru, ili ako prihvati zatim izvesne sasvim opravdane prigovore trećeg i predloge za izmenu četvrtog, — tada se možemo kladiti sa sto prema jedan da će takvim postupcima, osnovanim pojedinačno možda na sasvim opravdanim razlozima, izgubiti ratni pohod«. Ta prilično gorka satira na više otmene i brojne nego pametne Viljemove general-adutante teško je mogla ostati neprimećena.

Jasno je da čovek koji je sebi postavio takve ciljeve, i koji je umeo i da ih postigne, nije mogao biti »uzor-dečko u svemu« kakvim obično hoće da pretstave Moltkea buržoaski istoričari, čemu se čak i jedan iz njihovog esnafa rugao. On je morao da poseduje u visokom stepenu častoljublje, strastvenost i naročito upornu energiju. Jer, prema svemu iznetom, nije mu bilo lako. Ratni pohod u Šlezvig-Holštajnu, koji je pripremio u vidu brzog i uništavajućeg udara, potpuno mu je upropastio nesposobni Vrangel, a sam Moltke stigao je taman na vreme da kola opet izvuče iz blata. Moltke se potpuno afirmisao tek 1866 godine. Tada je stari Viljem, lično, upola upropastio češki ratni pohod još pre njegovog početka, i to svojom čuvrenom politikom koju je Bizmark lјutito označio rečima: tek što je stari konj mukom doteran do prepone, a već uplašeno otskače velikim skokom unazad. Moltke je spasao situaciju u poslednjem trenutku smelom odlukom da bi nadoknadio izgubljeno vreme. To je naime, postigao time što pruske trupe nije sjedinjavao u jednu grupu negde u dubini zemlje, već ih je u Češku vodio koncentrično, na kraju u dve velike grupe iz Lužice i Šleske. To se odigravalo uz bojažljivo Viljemovo drhtanje i poviku svih njegovih general-adutanata, od kojih mu je jedan uputio samo jednog dana ništa manje nego tri zabrinuta pisma. Ali se Moltkeova strategija pokazala sjajnom iako je u pojedinostima nailazio na mnoge neočekivane smetnje, i otada je on vodio igru.

Isto tako malo kao »uzor-dečko u svemu« bio je Moltke, »čovek od bitke«, to jest koji samo planira bitke bez obzira na sve okolnosti. U takvom, običnom, smislu koji su često primenjivali i na Moltkea, može biti »čovek od bitke« svaki pukovski pisar koji ima u ruci list hartije, olovku i lenjir. Ništa nije prostije nego planirati najlepše strategiske i taktičke operacije. Ako se želi da se tom izrazu

da uopšte neki istoriski razuman smisao, onda je Moltke bio »čovek od bitke« utoliko što je umeo Klauzevicevu teoriju potpuno, uz male izuzetke, da pretvori u praksi. Naime, umeo je naročito da onaj neproračunljivi, slučajni elemenat, koji prema Klauzevicu prati celo ratovodstvo, sa punim razumevanjem uvede u svoje proračune. Zato je mogao da izabere sebi pogodnu lozinku: prvo odmeriti, pa onda se odlučiti! U tom smislu, naime, kako se savršena teorija može pretvoriti u savršenu praksi, studija Moltkeovog života i njegovih spisa je i sa naše tačke gledišta veoma preporučljiva.

Najzad, s obzirom na sve izneto, razumljivo je zašto ovaj čovek današnjoj zvaničnoj Nemačkoj nije baš mnogo simpatičan.

O SUŠTINI RATA¹⁾

Rat su od vajkada neki osuđivali, a neki veličali, u čemu su i jedni i drugi išli do krajnjih suprotnosti: na jednoj strani su, kao mnogi buržoaski prosvetitelji, proklinali rat kao najsurovije ljudsko klanje, a na drugoj, kao naprimer romantičar Fridrik Šlegel, slavili su čak i verske ratove kao najlepši cvet čovečanstva.

Tome se ne treba čuditi, jer rat, što nije slučaj ni sa jednom drugom pojavom u životu naroda, uzbudjuje ljudska osećanja do najvećih dubina. Teže se može shvatiti što, i pored toga, nije istinsko saznanje suštine rata još ni izdaleka svuda prodrlo. Napominjemo da se ne radi o suštini ovog ili onog rata, nego rata uopšte. Jasno je da rat može imati najrazličitije oblike i da je naročito sadašnji rat pokazao nezapamćene pojave koje zasad nisu razumljive ili su pogrešno shvaćene, pa stoga izazivaju preuranjene ili čak i potpuno nepravilne ocene. Ali, potpuno nezavisna od svega toga je prava suština rata, odnosno »pojam« o ratu, kako se izražava Klauzevic, koji svoje čuveno delo o ratu počinje razjašnjavanjem toga »pojma«.

On kaže da je rat »produženje politike drugim sredstvima« i to nasilnim sredstvima, sa ciljem da se protivnik onesposobi za borbu u toj meri da se potčini našoj volji. Rat nije nikada usamljena pojava koja je van normalnog toka stvari; on je nerazdvojna propratna pojava iako ne ljudskoga uopšte, ono ipak — ograničenje koje Klauzevic nije učinio niti ga je u svoje doba mogao učiniti — svakog društva koje je izgrađeno na klasnim suprotnostima. Rat je praznenje istoriskih suprotnosti koje su se u tolikoj meri zaoštire da nema drugog sredstva za izravnavanje, pošto u klasnom društvu nedostaje odgovarajuća sudska ustanova pred kojom bi se sporovi, koji se u ratu rešavaju silom oružja, rešavali na osnovu pravnih i moralnih odredaba.

Stoga je rat stvar politike, a ne stvar pravâ ili moralnosti ili čak krivičnog sudstva. On se ne vodi radi toga da bi se protivnik kaznio za njegove tobožnje ili stvarne grehove, već da se slomi otpor koji se suprotstavio vlastitim interesima. Rat, takođe, nije stvar

¹⁾ Naslov članka u originalu: *Vom Wesen des Krieges*, štampano u časopisu *Die neue Zeit*, 33-će godište, 1914/15 godine, I tom, br. 7, str. 193—197. Sa nemačkog preveo pukovnik Zdravko Seručar.

koja po sebi i sama u sebi sadrži svoju svrhu, već je organski sastavni deo izvesne politike na čije je osnove vezan i sa čijim potrebama mora da saglasi svoje uspehe. Kada su 1866 godine, posle bitke kod Kenigreca (Sadove), pruski generali zahtevali trijumfalni ulazak u Beč, a kralj Viljem se u tome sa njima ne samo saglasio, već i htio da prisvoji znatne delove austrijskih i južnonemačkih pokrajina, Bizmark se tome najoštrije suprotstavio. On je izjavio da se rat vodi samo zato da se ostvare sopstveni interesi a ne da se protivnik kazni za njegove grehove, pogotovo ako su to još tobožnji grehovi. Jer, Austrija i južnonemačke države bile bi sa svog stanovišta isto toliko u pravu koliko i Pruska sa svog stanovišta. Poznato je da je Bizmark tada sproveo svoju volju, iako se to svršilo time što mu je kralj napisao u spomen-knjigu kako je on, pretdsednik Ministarskog saveta, njega — kralja — »pred neprijateljem ostavio na cedilu« i prisilio na »sramotni mir«.

Da li su ciljevi politike kojima je Bizmark tada težio bili pravilno postavljeni ili ne, to je pitanje koje u vezi sa našom temom nije važno. Ovde se radi samo o tome da li je Bizmark pravilno shvatio šuštinu rata kao neizbežnu pojavu klasnog društva; a na to pitanje treba odlučno odgovoriti sa »da«. »Sramotni mir«, za koji ga je optuživao njegov vlastiti kralj, bio je baš onaj Bizmarkov postupak koji mu još ponajpre obezbeđuje pravo na ime istinskog državnika. Šteta samo što je on sam ovo pravo opet pročerdao u godinama 1870/71 time što se nije zadovoljio postignućem svoga cilja — ujedinjenjem Nemačke pod hegemonijom Pruske, — već je, pored toga, naneo poraženom neprijatelju ranu za koju se moglo predvideti, a bilo je i tada rečeno, da neće zarasti ni kroz desetine godina. Bizmark je u Versaju zaboravio šta je napisao u Mikulovu²⁾: »Ako ne preterujemo u našim zahtevima i ne mislimo da smo osvojili svet, onda ćemo i dobiti mir koji vredi truda. Međutim, mi se isto tako brzo zanosimo kao i obeshrabrujemo, a ja imam nezahvalni zadatak da dolevam vodu u penušavo vino i da dokazujem kako mi ne živimo u Evropi sami već pored tri suseda«.

Pravilno shvananje koje je Bizmark pokazao u pogledu suštine rata 1866 godine, stvarno mu se isplatilo na način koji je zaista vredio truda. Da je tada izvršio aneksiju nekoliko čeških okruga ili uzeo komad Bavarske, — kralj je naročito priželjkivao nekadašnje hoencolernske kneževine Ansbah i Bajrojt, — on bi dao zadovoljenje trenutnoj pobedničkoj opijenosti i naizgled bi postigao znatno ojačanje pruske moći. Ali, to bi bio potpuno varljiv dobitak, jer bi time onemogućio postizanje stvarnih ciljeva svoje politike. Pri najdubljoj mržnji koju bi osećale Austrija i Južna Nemačka, — nasilne aneksije, kod današnje ekonomske povezanosti, izazivaju u državama koje su njima pogodene uvek takvu mržnju, — ne bi bilo moguće ujedinjenje Nemačke pod pruskom hegemonijom. Kao što

²⁾ U Mikulovu (Nikolsburg) u Južnoj Moravskoj zaključen je 1866 godine prethodni mir između Pruske i Austrije. — Prim. prev.

današnji rat, dakle, osvetljava nemudru politiku koju je Bizmark vodio u proleće 1871 godine, tako isto osvetljava i njegovu pametnu politiku koju je vodio u leto 1866 godine.

Iz suštine rata, koju smo ovde pokušali da objasnimo na opšte poznatim istoriskim primerima koji se lako mogu proveriti, proizlaze mnogi zaključci koje treba da ima u vidu baš radnička klasa. Ako rat nije nikada izolovan akt već uvek samo nastavak politike drugim sredstvima, nameće se zaključak da politički razvitak tokom rata ne prestaje. Stoga se poznato shvatanje da prvo treba pobediti spoljnog neprijatelja, pa će se potom već sve urediti u unutrašnjoj politici, zasniva na pogrešnoj postavci. Mnogo je već pisano o tome da li spoljna politika vlada nad unutrašnjom ili obratno, — ali, bilo kako bilo, one su među sobom nerazdvojno povezane i ništa se u jednoj ne može preduzeti a da to ne utiče na drugu.

Ova međusobna povezanost može da se previdi, ali ona time nije uklonjena. Može se odustati od klasne i stranačke borbe tokom rata, rado ili nerado, dobrovoljno ili pod pritiskom, ali ona ipak traje i pored toga dalje, iako samo u latentnom obliku, stim što se pod uticajem rata odnosi snaga raznih klasa i stranaka u znatnoj meri menjaju. Jedne dobijaju, a druge gube na spoljnoj i unutrašnjoj snazi, što će se, prirodno, odmah pokazati kada posle rata bude ponovo počela klasna i stranačka borba. Ova se borba neće ni sa jedne ni sa druge strane voditi sa dobroćudnim obzirima, pa stoga one stranke koje, po svemu sudeći, moraju da trpe najviše pod udarcima rata, imaju sve razloge da to ne gube iz vida.

Kakva su iskustva imale od 1813 do 1815 godine seljačka i građanska klasa koje su se zavaravale mišlu da rat briše sve suprotnosti u interesima klasa i stranaka, možemo saznati čak iz svakog buržoaskog istoriskog spisa koji obrađuje to vreme. Samo, ne treba sa njima naglas sentimentalno jadikovati o »nezahvalnosti« koju su požnjeli tadašnji seljaci i građani za svoje žrtve u krvi i blagu. »Nezahvalnost« ovamo ili onamo; na ovom nesavršenom svetu stvari su uređene tako da svaka klasa zastupa svoje interese prema veličini snaga kojima raspolaže, i u tom pogledu se i u budućnosti neće ništa promeniti. Bolje je sačuvati nego oplakivati! Bolećivom kuknjavom za prevarenim nadama, koju bismo posle toga nadali ne bismo uradili ništa; ona bi samo potsećala na staru uzrečicu: ko pretrpi štetu, neka očekuje i ismejavanje.

Na osnovu svega iznetog moglo bi se postaviti i to da bi se, — ako je rat nastavljanje politike nasilnim sredstvima, — ovo nasilje moglo proširiti, ukoliko je to potrebno za postizanje ratnog cilja, i na unutrašnje odnose, a prema potrebi ono će se i morati proširiti. U kojim granicama i do kog stepena, to je pitanje na koje se mora odgovoriti prema postojećim prilikama, dakle, može se odgovoriti na vrlo različite načine. Ali, ako i hoćemo da odgovorimo potvrđno u najširem smislu, krajnja granica, koja mora biti postavljena, određena je samim ratnim ciljem. Prepostavimo, dakle, — a time mi to nipošto ujedno i ne priznajemo kao tačno, — da je vojna cenzura,

kakva je sada nametnuta nemačkoj štampi a naročito radničkoj, možda nužna zbog vojnih potreba. Ali iz toga još nikako ne proizlazi da se štampa u tim granicama odrice samostalnog rasuđivanja i da pritisak pod kojim živi pokušava da učini iluzornim time što dobrovoljno čini mnogo više nego što taj pritisak od nje zahteva.

Ono što u ovom pogledu naročito neprijatno bode oči, i to iz dana u dan sve više, jeste novinska hajka protiv naroda sa kojima se nemački Rajh nalazi u ratnom stanju. Svakako, pri razmatranju ovih pojava ne treba biti isuviše velik sitničar. Pošto rat razbuktava ljudske strasti do dna, to svakako nije u pitanju jedna pregršt više ili manje nekih sočnih psovki, odnosno dobrih ili slabih viceva o neprijateljskom narodu. Ali, sasvim je nešto drugo sistematsko rasprivanje mržnje protiv naroda, sistematsko širenje potpuno neproverenih glasova o njihovim ratnim svirepostima, buđenje »krvožednog tigra« nacionalističke hajke, kako se Lasal jednom izrazio, na šta danas potstiče velik deo buržoaske štampe a, nažalost, i ne baš mali deo radničke štampe.

Sa ostvarivanjem ratnog cilja ovi postupci nemaju nikakve veze. Najbliži i ujedno najbolji dokaz za to je činjenica da nemački vojnici, koji su gledali smrti u oči i lično osetili strahote rata, neće ni da čuju za tako nešto. Ponovo se i na uverljiv način saznao da su se ranjeni vojnici koji su se vratili sa fronta sa gađenjem i odvratnošću odricali od takvog nadripatriotizma. Kao u 1813 i 1870 godini, tako se i danas iz pisama sa fronta saznaje da su među neprijateljskim pretstražama nastali pre drugarski nego neprijateljski odnosi.

Sa druge strane, nema nikakvog jemstva da lajavci, koji se kraj tople peći prave tako hrabri, neće kukavički puziti pred neprijateljem samo ako ga promenljiva ratna sreća doveđe u zemlju. To se, između ostalog, pokazalo 1806 godine i još Lesing je predviđao tako nešto. On je iz »ratnih pesama« filistra Grajma, koje je trebao da sprema za štampu, brisao sve pogrde upućene neprijatelju. Ipak je smatrao za potrebno, kada su Francuzi prodrili do Grajmovog mesta stanovanja, Halberštata, da opomene ovog bukača: »Molim Vas najusrdnije, pokažite sada da ste pravi Nemac! Ostavite svu Vašu duhovitost izraženu u vicevima i ne dajte da išta drugo govori iz Vas do razum. Njega u prvom redu upotrebljavajte da unizite neprijatelja; to je sada jedina osveta nad njim. Neka izgleda da Vam o Fontenelu³⁾ ništa drugo nije poznato do da je doživeo 100 godina starosti, pa čak i u pogledu Voltera morate da pretstavljate kao da nikad o njemu ništa drugo niste čuli osim za njegove gluposti i šarlatanstva. — Svakako, veoma nevina osveta. Ali je Lesing, ipak, već u doba najamničkih vojski, kada građansko stanovništvo nije zapravo imalo nikakvog posla sa ratom, ili bar nije trebalo da ga ima, pravio razliku koju današnji njegovi buržoaski lobožavaoci, izgleda, nisu shvatili ni u doba opšte vojne obaveze: razliku između nacionalnog ponosa, koji ne treba da se snebiva da neprijatelju

³⁾ Fontenel (Fontenelle), 1657—1757, francuski pisac. — Prim. prev.

katkad pretstavi X kao da je Y, i nacionalne osionosti koja sebe pretstavlja u najlepšim bojama, a na neprijatelju ne ostavlja celu njednu dlaku.

Nacionalističku osionost ili, bolje rečeno, protivnarodnu osionost, — jer ona nanosi veoma osetnu štetu nacionalnim interesima kada vlastitim vojnicima uliva samo odvratnost, — neprijatelj pozdravlja sa radošću zato što može njene fanatične izlive upotrebiti kao svedočanstva da bi u neutralnom inostranstvu ugušio simpatije za nemačku politiku. Ova, navodno »nacionalna« hajka protiv protivničkih naroda najsudbonosnije se odražava na unutrašnju politiku. Hegelova uzrečica da nas istorija ne uči ničemu drugom osim tome da ljudi iz nje ništa ne nauče, izgleda ustvari kao nepobitna činjenica. Baš bi Nemci trebali da se još sećaju kako je pre sto godina slepa mržnja prema Francuzima sudbonosno uticala na unutrašnji razvoj Nemačke. A koliko je više opravdana ili bar shvatljiva bila tadašnja hajka protiv Francuza u poređenju sa današnjom hajkom protiv Engleza. Naročito su pruske provincije punih šest godina teško trpele pod francuskom tuđinskom vlašću. Stoga je bilo i razumljivo što istočnoelbski seljaci, kada se krenulo na Francuze, nisu samo mlatili kundacima da bi se postigao ratni cilj već i što su u Francuzima gledali samo lopovsku bandu ubica i pljačkaša.

Od njih se nije mogla očekivati tako visoka kulturna uzdignutost kakvu je tada izrazio Gete: »Ja nisam mrzeo Francuze, iako zahvalujem bogu što smo ih se otarasili. Kako bih i mogao ja, kome su samo kultura i varvarstvo stvari od značaja, mrzeti narod koji pripada najkulturnijim narodima na zemlji i kome dugujem zahvalnost za tako velik deo svog obrazovanja«. Gete je time u potpunosti odgovorio zahtevu koji mora i usred najžešćeg rata da se postavi duhovnim vođama naroda, naime — veze koje povezuju civilizovane narode ne smeju da se olabave više nego što to traži ratna svrha.

KRATKA OBJAŠNJENJA ISTORISKIH LIČNOSTI, DOGAĐAJA I GEOGRAFSKIH NAZIVA

A

Abukir, grad i poluostrvo u Egiptu, gde su se odigrale tri bitke u vremenu od 1798 do 1801 godine.

Prva bitka se odigrala 1 avgusta 1798 između francuske i engleske flote (pod komandom Nelsona). Francuzi su bitku izgubili, ali su Englezima naneli teške gubitke tako da ovi nisu bili u mogućnosti da vrše gonjenje francuskih ostataka.

Druga bitka se odigrala 25 jula 1799 u kojoj je Bonaparta naterao u more turske trupe od 18.000 ljudi.

Treća bitka se odigrala 8 marta 1801 u kojoj je engleski general uspeo da iskrca 20.000 ljudi, zauzme grad i zarobi 1.600 požrtvovanih branilaca pod komandom generala Frijana.

Alba, grad u Španiji, na reci Tormes, gde su Francuzi u Napoleonovim ratovima, 1809, odneli pobedu nad Špancima.

Albreht (Albrecht, Charles-Théodore), nemački astronom, rođen 1843 u Drezdenu, umro 1915 u Potsdamu. Čuven je po svojim radovima iz oblasti oscilacija zemljine ose. Bio je dopisni član Akademije nauka.

Albrechtsberger (Albrechtsberger Johan Georg), nemački orguljaš (1736—1809), učitelj Betovenov i Humelov.

Aleksandar Veliki, makedonski kralj (356—323 p. n. e.). (Detaljnije vidi u delu *Strategija posrednog prilaženja* od Lidel Harta).

Aleksandar I, ruski car (1777—1825). 1801 godine zaključio je savez sa Engleskom. Pošto je Napoleon 1805 prodrio u Austriju, Aleksandar I je ušao u Treću koaliciju. Posle izgubljenih bitaka kod Austerlica (1805), Ojlaura i Fridlanda (1807), zaključio je sa Napoleonom na reci Njemenu *Tilzitski mir* (1807), koji je raskinut 1812 godine Napoleonovim pohodom na Rusiju. Posle bitke kod Vaterloa (1815) Aleksandar je ušao u Pariz i sa Engleskom i Austrijom potpisao ugovor o savezu *Svete alijanse* (1815).

Alkibijad, vojskovoda, govornik i državnik stare Grčke (450—404 pre naše ere). Periklov učenik, isticao se od rane mladosti svojom raskoši i avanturama. Proteran iz Atine, stavio se u službu Spartanaca da bi se osvetio svojoj državi, ali su ga ubrzo i Spartanci proterali.

Američki rat za nezavisnost voden je od 1774—1783 protiv Engleske. Vašington je bio vrhovni komandant američkih snaga. Posle niza pobeda (uz pomoć

francuskih trupa pod Lafajetom) zaključen je mir 1783 u Versalju kojim je Engleska priznala nezavisnost SAD.

Američki građanski rat (1861—1865), vođen je između južnih zemljoradničkih i severnih trgovackih država. Najzad, pobedom Granta, 2 aprila 1865, kod Fajv Foksa, kapitulirale su snage južnih država čime je i rat završen.

Amfipolj, grad stare Grčke, kolonija Atine, koju je osvojio Filip Makedonski 358 godine pre naše ere.

Amijenski mir, zaključen između Engleske i Napoleona 27 marta 1802 u Amijenu. Svet je očekivao da će ovaj mir biti dugotrajan, dok je on stvarno značio samo jedno primirje. U dugim pregovorima Englezi su zahtevali da Napoleon evakuiše svoje trupe iz Egipta, dok je on htio da zadrži i Maltu. Najzad, Egipat su napustili i Francuzi i Englezi i predali ga Turskoj. Engleska je dobila Cejlon i Indiju, a Francuska Martinik i Gvadelupu, dok je Malta bila predata Jerusalimu.

Anri IV (Henri IV), francuski kralj, rođen 1553, ubijen u Parizu 1610. Vodio je mnogobrojne verske ratove protiv Španije, kao i za nasleđe pokrajina Anrija III, koji je ubijen 1589 u Sen Kluu.

»**Antimakijaveli**«, delo koje je napisao Fridrik Veliki protiv Makijavelija. (Detaljnije o Makijaveliju vidi u delu *Tvorci moderne strategije* od Erla.)

Aristofan, jedan od najslavnijih grčkih pesnika (445—386 p. n. e.) i pisac 44 pozorišnja dela. Pisanjem satira i političkih pamfleta vodio je borbu protiv svemoćnog Kleona.

Arminije, latinsko ime za Hermana (Hermann), germanskog vojskovodu koji je potukao rimske legione pod Varom u čuvenoj Teutoburškoj Šumi u Nemačkoj, 9 aprila prve godine naše ere. U svojoj mladosti služio je u rimskoj vojsci gde je izučio ratnu veština. Njegovo je ime ostalo u Nemačkoj kao sinonim herojstva.

Arnold fon Vinkelrid (Arnold fon Winkelried), poznat pod nadimkom *Decius des Suisses*, koji se herojski borio i poginuo u bici kod Sempaha, kraj Lucerna, 9. jula 1386.

U ovoj bici je švajcarska pešadija prvi put otsudno potukla srednjovekovne ritere pod austrijskim vojvodom Leopoldom čime je učinjena značajna prekretnica u istoriji ratne veštine.

Aspern, varoš na levoj obali Dunava, u Nemačkoj, prema ostrvu Lobau, gde je Napoleon 1809 godine potukao austrijske trupe pod komandom nadvojvode Karla. Bitka je dobila naziv *Bitka kod Eslingen-a*.

Atina, glavni grad stare i današnje Grčke. Atinska država je bila prva pomorska sila na svetu za vreme Temistokla, Aristida i Perikla.

Auerštet, selo u Saksonskoj, gde je francuski maršal Davu, 14. oktobra 1806, potukao pruske snage, dok je Napoleon u isto vreme bio glavnu bitku kod Jene.

Bitkom kod Jene i Aueršteta srušena je Pruska 1806 godine.

Austerlic, grad u Moravskoj, gde je Napoleon 1805 godine odneo pobedu nad austrijskim i ruskim snagama.

B

Bagration, ruski general (1765—1812), koji je u ratu protiv Napoleona (1812) komandovao 2 ruskim armijom.

Bajron (Byron), engleski pesnik (1788—1824), koji je dobrovoljno učestvovao u grčkom ustanku protiv Turaka, kad je i umro od kuge 19 aprila 1824.

Barklaj de Toli, ruski maršal (1761—1818), koji je u ratu protiv Napoleona (1812) komandovao 1 ruskim armijom.

Barnav (Barrave), francuski državnik (rođen 1761 — giljotiniran 1793).

Baucen (Bautzen), nemačka varoš u Saksonskoj, severno od Drezdена, gde je Napoleon 20 i 21 maja 1813 odneo pobedu nad Prusima i Rusima.

Napoleon je gonio Pruse i Ruse od Licena (2 maja) do Baucena, gde su se, pozadi reke Spreje, ovi zadržali i dobro utvrdili. Tog istog dana su Nej i Lorisont otpočeli na levom krilu da natkriljavaju Barklaja de Tolija. 20 maja su Udino, Makdonald i Marmon zauzeli prvi položaj. Bliher je ogorčeno branio »Termopile Nemačke«, ali ga je Nej svojim prudrom na krilu naterao na povlačenje. Nedostatak francuske konjice onemogućio je eksploataciju ove pobeđe.

Bazel (Bazelles), mesto na 3 km od Sedana, u Ardenima, gde su Francuzi 1 septembra 1870 dali ogorčen otpor Nemcima. U Bazelu je zaključen *Bazelski mir* o kome Mering govori u ovom delu.

Bazelski mir je 1795 zaključen u Bazelu između Pruske i Francuske. Po njemu je Francuskoj bila priznata leva obala Rajne.

Bazen (Bazaine, Achile), francuski maršal (1811—1888). Učesnik u Krimskom ratu (1851), zatim u ratu u Italiji (1859) i po kolonijama, unapređen je u čin maršala 1864 godine. U ratu 1870 bio je komandant Lorenske armije, a od 12 avgusta generalisam francuske vojske. Posle boja kod Rezonvila trebao je da naredi ofanzivu, a ne da se povlači na Mec i dozvoli Nemcima da preurede svoje snage. Kod Sen Priva (18 avgusta 1870) njegova inercija je bila glavni uzrok za neuspeh. Posle toga, ostao je neaktivisan u Mecu, vodeći pregovore sa Bizmarkom, nemačkom vladom, Napoleonom III i caricom. Posle rata bio je osuđen na smrt što je predao Mec a nije učinio sve što je bilo moguće za njegovu odbranu. Smrtna kazna je docnije zamjenjena večitom robijom, čije je izdržavanje prekinuto njegovim bekstvom u Španiju.

Bebel (Bebel, August), jedan od voda nemačke socijalističke partije. Rođen je 22 februara 1840 u Kelnu, a umro 13 avgusta 1913 u Švajcarskoj. Sa Lipknehtom je 1868 godine počeo da izdaje list *Demokratska nedelja*, a 1869 i *Volksstaat*. Izabran za poslanika, ušao je u Rajhstag 1867 godine i odlučno glasao protiv kredita za rat 1870 godine. 1871 godine bio je protiv aneksije Alzasa i Lorena. Šireći socijalističke ideje borio se protiv Bizmarkove politike zbog čega je 1872 godine osuđen na 2 godine robije. Pisac je mnogobrojnih političkih članaka i rasprava.

Bernhardi fon Fridrih, nemački general i vojni pisac, istoričar, poznat protivnik Delbrika. Rođen je 22 novembra 1849 u Petrogradu (Lenjingradu) gde mu je otac bio u diplomatskoj službi. Stupio je u prusku vojsku 1869 godine. Naročito se bavio izučavanjem vojne istorije. Poznatije mu je delo *Deutschland und der nächste Krieg* (»Nemačka i idući rat«) koje je doživelo šesto izdanje 1913 godine. Delo je izazvalo senzaciju u inostranstvu i smatrano pretečom Prvog svetskog rata. Zato je Bernhardi smatrana, pored Hajnriha Trajčka i Fridriha Ničea, za duhovnog raspaljivača nemačkog šovinizma.

Berenhorst (1733—1800), adutant Fridriha Velikog i vojni pisac. Poznatije mu je delo zbog kojeg ga i Mering pominje: *Razmatranja o ratnoj veštini, njenom napretku, protivurečnosti i nepouzdanosti.*

Bernadot, kralj Švedske i Norveške pod imenom Karlo XIV, bio je francuski maršal (1763—1844). U bici kod Flerisa (1794) naročito se istakao sa revolucionarnim trupama. Smatran je za najboljeg generala Francuske revolucije i za najvećeg Napoleonovog rivala. 1809 godine Napoleon mu je oduzeo komandu nad 9 korpusom, posle čega je, ogorčen, primio ponuđeni mu švedski presto i prešao u tabor Napoleonovih neprijatelja. U 1812 bio je saveznik ruski, a 1813, u bici kod Lajpciga, odigrao je presudnu ulogu u pobedi nad Napoleonom.

Berhardi Fridrih, (1849—1930), nemački general i vojni pisac, učesnik u ratu 1870/71 kao i 1914—18 godine. Napisao je sledeća dela: *Istorija Fridrihovih ratova, Savremeni rat, Naša budućnost, Budući rat* (1920) i dr.

Bernhardi Teodor, nemački diplomata i istoričar (1802—1887), koji je napisao više istoriskih dela na koja se Mering poziva u svojim člancima.

Betman-Holweg (Bethmann-Hollweg), nemački državnik (1856—1921), koji je kao kancelar glavni krivac za nemačku politiku uoči Prvog svetskog rata. Diskutujući sa engleskim ambasadorom pitanje belgijske neutralnosti, rekao je: »Engleska neće poći u rat zbog jednog parčeta hartije«, ciljujući na nemačko gaženje belgijske neutralnosti.

Biblija (grčki znači knjiga), svetovni rukopisi Starog i Novog zaveta.

Bilov (Bülow), nemački diplomata i državnik (1849—1929), koji je obnovio Trojni savez pre Prvog svetskog rata. Poznat kao ogorčeni protivnik socijalizma svoga vremena. Njegov brat, *Bilov Karl*, komandovao je 2 nemačkom armijom u bici na Marni, 1914 godine.

Bitka kod Brajtenfelda, selo u Saksonskoj, 5 km od Lajpciga, gde je Gustav Adolf 1631 godine odneo pobedu nad Papenhammom, a 1642 godine Švedani potukli cariste. Ove se dve bitke u istoriji zovu »bitke kod Lajpciga« za razliku od bitke iz 1813 godine u kojoj su saveznici (Rusi, Austrijanci i Nemci) tukli Napoleona.

Mering se poziva na prvu bitku, iz 1631 godine.

Blajbtroj (Bleibtreu, Georg), nemački slikar bitaka (1828—1892) čija su poznati dela: *Bitka kod Kacbaha* (1857), *Vojvoda od Braunšvajga u bici kod Krefelda* (1858), *Bitka kod Kenigreca*, i dr.

Blajbtroj (Bleibtreu, Karl), nemački pisac i istoričar (1859—1928). Bio je jedan od nosilaca nemačke revolucije u književnosti koja se odigrala oko 1890 godine. Najznačajnije mu je delo *Ludost veličina* (1887), roman u kome je oštro kritikovao savremene pisce, radi čega ga Mering često pominje u svojim člancima.

Bliher (Blücher), pruski feldmaršal (1742—1819), koji se prvo istakao u Sedmogodišnjem ratu, mada ga zbog grubosti nije trpeo Fridrih Veliki. Posle izgubljene bitke kod Jene i Aueršteta, 1806 godine, ostupao je sve do Libeka gde je kapitulirao. 1813 i 1815 godine bio je glavni komandant celokupne pruske vojske. Naročito se istakao u bici kod Vaterloa, iako je bio u 73 godini života. Kao taktičar bio je osrednjih sposobnosti i za uspehe je imao da zahvali svojoj energiji i gvozdenoj volji, radi čega je i dobio nadimak *General Vorwärts* (napred).

Bojen (Boyen, Hermann), pruski general (1771—1848), koji je učestvovao u ratu protiv Napoleona i bio ranjen u bici kod Aueršteta. Od 1814 do 1819 bio je pruski ministar rata i mnogo je doprineo reorganizaciji i stvaranju nove pruske vojske, te ga zato Mering pominje sa Šarnhorstom i drugima.

Borodino, selo zapadno od Moskve, gde se odigrala bitka 7 septembra 1812 između ruskih i Napoleonovih snaga. Mada su Francuzima naneli teške gubitke, naročito svojom artiljerijom, Rusi su se ipak povukli i otvorili neprijatelju put za Moskvu.

Braunšvajg (Braunschweig, Karl, 1735—1806), pruski vojskovoda koji se istakao u Sedmogodišnjem ratu. Smatran je za najspasobnijeg generala u Evropi svoga vremena, mada je kod Valmija bežao ispred revolucionarnih generala — Dimurija i Kelermansa (1792). U ratu protiv Napoleona, 1806 godine, komandovao je pruskim trupama i bio teško ranjen u bici kod Aueršteta posle čega je ubrzo i umro.

Braunšvajg-Bevern (Braunsweig-Bevern, 1775—1781), nemački vojvoda koji se istakao u bitkama kod Molvica, Hoenfridberga, Rajhenberga, Praga i Kolina.

Brazid, spartanski general iz Peloponeskih ratova. U bici kod Amfipolja, braćei ovu varoš od Atinjana, pobedio je Kleona, ali je i sam u istoj poginuo (422 p. n. e.).

Bren (Brenus), galski vojskovoda, koji je 390 godine p. n. e. osvojio Etruriju, opseo Kluzijum, potukao Rimljane kod Alja i prodrio u Rim, gde je izvršio strahoviti pokolj i rušenja. Pristao je da napusti grad po cenu od hiljadu funti (oko 500 kgr) zlata koje je stanovništvo imalo da sakupi i predava zavojevaču. Dok je ovo zlato mereno, Bren je bacio svoj mač na terazije i uzviknuo: *Vae victis!* (»Teško pobedenim!«).

C

Cezar (Caius — Julius), rimski diktator (101—44 p. n. e.). Prolazeći kroz jedno alpisko selo rekao je da bi više voleo u njemu biti *prvi* nego u Rimu *drugi*.

Posle svoga povratka iz Španije obrazovao je sa Pompejem i Krasom prvi triumvirat. 59 godine postao je konzul. Posle osvajanja Galije postao je jako popularan, te se Senat počeo pribavljati. Pompej mu je postao rival. Zato je Cezar, pošto Senat nije htio da pristane na njegove zahteve o oduzimanju komande Pompeju, prešao reku Rubikon, uzviknuvši: *Alea jacta est!* (»Kocka je baćena«). U ovoj borbi Cezar je likvidirao Pompeja i njegove pristalice i u Africi, i od 48 godine p. n. e. postao je apsolutni diktator (posle bika kod Farzale). Kao diktator borio se da ne bude ova vlast sveta u rukama trista patriciskih porodica. Ali se počela stvarati zavera u kojoj je učestvovao i njegov posinak Brut koji je uživao sve moguće raskoši. U momentu napada zaverenika Cezar se iznenadio kada je video i mač svoga Bruta, pa je uzviknuo: »Zar i ti, sine Brute!« Pao je pored statue Pompeja.

Cezar je bio, posle Cicerona, najveći govornik svoga vremena. Erudit, istoričar, poznat je i kao pisac koji je napisao sledeća dela: *O Galskom ratu* (*De Bello Gallico*), *Građanski rat*, *Studija analogija*, *Anti-Katon*, i dr.

»**Cicenicima**«, naziv za sva prezimena Prusa, koja se završavaju na »ic«, kao Klauzevic, itd.

Corndorf (Zorndorf), prusko selo u Brandenburgu gde je 25 avgusta 1758 Friedrich Veliki odneo pobedu nad Rusima.

C

Carls I., engleski kralj iz dinastije Stjuart (1600—1649). Pošto se Parlament suprotstavlja njegovoj vladavini, raspustio ga je i vladao bez njega od 1629 do 1640. Ali je ubrzo potom izbio građanski rat u kome su rojalisti tučeni u bitkama kod Njuberija (1643), Marston Mura (1644) i Nezbija (1645). Kralj je pobegao u Škotsku, gde je uhvaćen i isporučen narodu koji ga je izveo pred sud. Osuden kao *tiranin, izdajnik, ubica i neprijatelj naroda*, Carls I je pogubljen pred palatom Whithall u Londonu.

D

Danajci, narod koji je prema staroj grčkoj mitologiji postao na taj način što se 50 devojaka danajskog kralja udalo za 50 mlađića njegova brata Egiptosa. Kako su braća bila u zavadi, to su, po naredenju kralja danajskog, prve bračne noći svih 50 devojaka ubile svoje muževe, koje su potom bile osuđene da u paklu večito donose i sipaju vodu u neku veliku vaznu koja je bila bez dna.

Danton, (Georges-Jacques), jedan od voda Francuske revolucije (1759—1794). Uoči bitke kod Valmija, u kojoj je spasena Revolucija, Danton je rekao da je za pobedu neprijatelja i spas otadžbine potrebno »*de l'audace, encore de l'audace et toujours de l'audace*« (»smelosti, još smelosti i uvek smelosti«). U sukobu sa Robespierom, zatvoren je i gilotiniran 31 marta 1794. Pred pogubljenje rekao je svome dželatu: »*Tu montreras ma tête au peuple, elle en vaut bien la peine!*« (Ti ćeš pokazati moju glavu narodu, jer ona to vredi).

Darije, persiski kralj (550—486 p. n. e.). Pošto je osvojio Grčku, probio se i preko Dunava. Okupirana Grčka se pobunila, što je dovelo do čuvene Maratonske bitke (490) u kojoj su Grci pod Miltijadom potukli Persijance.

Davu (Davout, Louis-Nicolas), francuski maršal, vojvoda od Aueršteta i princ od Ekmila (1770—1823). Pred izbijanje Revolucije bio je konjički potporučnik koji se otpočetka svrstao u redove revolucionara i učestvovao u svim ratovima. Naročito se istakao u bici kod Aueršteta u kojoj je sa svojim 3 korpusom razbio glavne snage pruske armije. Po svom vojničkom talentu Davu se smatra za najspasobnijeg Napoleonovog generala.

Daun (Joseph-Marie-Leopold), austrijski feldmaršal (1754), koji je otvorio vojnu školu u Vinernajštu (kod Beča) i imao mnogo zasluga u Sedmogodišnjem ratu protiv Fridriha Velikog. Dobio je bitku kod Hohkirhena (1758), ali je izgubio kod Lojtena i Torgaua.

Delbrik Hans (Delbrück, Hans, 1848—1929), nemački istoričar i poznati pisac vojnoistoriskih dela. Po završetku univerzitetskih studija ušao je u Parlament gde se isticao svojim kritičkim govorima i napisima u *Preussische Jahrbücher*, čiji je bio direktor. Zbog ovakvog stava bio je kažnjavan. Njegova važnija dela su: *Strategija Perikla, objašnjena strategijom Fridriha Velikog* (1890); *Fridrik, Napoleon, Moltke, stara i nova strategija* (1892); *Rat i politika 1914—1917* (2 sveske, 1918—1919); *Opšta istorija* (I knjiga — *Stari vek*, 1924; II knjiga — *Srednji vek*, 1925). Bio je protivnik Ludendorfa i napisao brošuru protiv njega, optužujući ga za počinjene greške u Prvom svetskom ratu.

Devolucioni ratovi su vodeni za špansko naslede Nizozemske i drugih pokrajin posle smrti španskog kralja Filipa IV (1665). Francuski kraj Luj XIV polagao je pravo na Braban i deo Nizozemske u ime svoje žene, Marije Terezije, čerke Filipa IV iz prvog braka, na što je polagao pravo i

Karlo II., novi španski kralj, sin Filipa IV. iz drugog braka. U tom cilju Luj XIV. je umarširao u Flandriju sa trupama pod komandom Tirena (1667). Iduće godine Konde je osvojio i oblast Franškonte koja je pripadala Španiji. Holandija, uplašena prodiranjem Francuza, zaključila je savez sa Engleskom i Švedskom, ali je došlo do mira u Ahenu (Ekslaspelu) 1668 godine, po kome su osvojeni: Šarlroa, Turne, Due, Udenard, Lil i Kurtre i ostali francuski gradovi.

Deze (Desaiz), francuski general, rođen 1768, poginuo u bici kod Marenga 1800 godine. Posle učešća u operacijama na Rajni i u Italiji učestvovao je u Napoleonovom pohodu u Egipat gde se naročito istakao u bici kod Piramide. U bici kod Marenga Deze je pretvorio siguran poraz u onako sjajnu pobedu.

Didro (Diderot, Denis), francuski pisac i naučnik (1713—1784). Čuven je naročito po svojoj *Enciklopediji*. Zbog objavlјivanja svog dela *Pisma slepima* (1749) bio je kažnjen sa 3 meseca zatvora. Pored toga, naročito je značajno njegovo delo *Misli o tumačenju prirode* (1754). Enciklopediju je završio 1772 godine, posle čega je na poziv Katarine II. otišao u Rusiju. Posle svoje smrti ostavio je još nekoliko neobjavljenih dela. Svojim radovima Didro je mnogo doprineo pripremama Francuske revolucije.

Dimurije, (Dumouriez, Charles-François), francuski general (1739—1823). Pred izbijanje Francuske revolucije nalazio se u zatvoru u Bastilji. Naročito se istakao u bici kod Valmija (1792). Docnije, polažući svu nadu u žirondince, zbližio se sa Dantonom.

Direktorijum, ime fruancuske vlade koja se sastojala od 5 članova i koja je upravljala Francuskom od 27. oktobra 1795 do 18. brimera (9. novembra) 1799. Karno (Carnot) je bio jedan od prvih 5 članova Direktorijuma. Direktorijum se borio protiv rojalista, koji su bili digli ustank u Vandeji, kao i protiv jakobinskih ekstremista. 28. maja 1796 postavio je Bonapartu za komandanta vojske u Italiji. Dok je Bonaparta bio u Egiptu, obrazovana je jaka koalicija protiv Francuske u koju su ušle: Austrija, Rusija, Engleska, Turska i Napuljska Kraljevina. Došavši iz Egipta, Bonaparta je izvršio udar 9. novembra 1799 i srušio Direktorijum.

E

Efijalt, izdajnik koji je kod Termopila pokazao Persijancima put da obidu tesnac i izmanevruju odbranu Leonide i njegovih drugova. Docnije je otkriven, uhvaćen i pogubljen.

Emska depeša je inscenirana vest (Bizmark) o tobožnjem upadu Francuza u Nemačku 1870 godine, što je sa nemačke strane iskorišćeno kao neposredan povod za rat koji je Bizmark želeo.

Engijen (Enghien), vojvoda od Engijena (1772—1804), koji je osumnjičen kao zaverenik protiv Napoleona, uhvaćen i streljan u Vensenu 1804 uprkos odbrane svoje majke Jozefine, prve Napoleonove žene.

Eugen Savojski, jedan od najvećih vojskovoda svoga vremena (1663—1736). Predestiniran da postane sveštenik, odlučio je da stupi u vojsku Luja XIV., ali ga ovaj nije primio, te je 1683 stupio u austrijsku vojsku. Prva svoja vatrena krštenja dobio je u borbi protiv Turaka, posle čega je učestvovao u čitavom nizu bitaka i postao feldmaršal (1691). Posle ope-

racija na Dunavu, u Lombardiji, kod Tulona i u Holandiji, odneo je pobedu kod Malplake (1709), ali ga je 1712 francuski maršal Vilar potukao kod Denena. 1716 potukao je Turke kod Petrovaradina, a 1717 kod Beograda.

F

Farzala, stari grad u Tesaliji gde je Cezar stigao i potukao Pompeja (48 p. n. e.).

Favr (Favre, Gabriel-Jules), advokat i francuski državnik (1809—1880). Vatreći republikanac, postao je narodni poslanik 1848 i vidno se isticao u borbi protiv državnog udara koji je 1851 izvršio Napoleon III. Posle kapitulacije Francuske i ugovora u Frankfurtu 1871 povukao se iz javnog života i postao član Akademije nauka.

Fichte (Fichte, Johan Gottlieb), nemački filozof (1762—1814). Pristalica Kantove filozofije, branio je Žan Žak Rusoa i Francusku revoluciju. Njegova filozofija, kao i Kantova, odlikuje se apsolutnim idealizmom.

Foyerbah (Feuerbach, Ludwig), poznati nemački filozof (1804—1872).

Fosa Druzijana (Fossa Drusiana), ime kanala koji je prokopao Druzus, Tiberijski brat, između Rajne i Okeana, preko jezera Flevo. Pored ovog kanala poznati su i drugi rimski kanali, kao: *Fosa Korbolumis*, između Meze i Rajne; *Fosa Marijana*, između Rone i Sredozemnog Mora; *Fosa Neronis*, između Oste i Puteole, itd.

Francuska ili Julska revolucija (1830), koja je otpočela julskim ustankom 80.000 Parižana protiv Burbona. Pošto radnička klasa nije bila organizovana, to su liberali uspeli da dovedu na presto Luja Filipa koji je bio blizak buržoaziji.

Francusko-pruski rat (1870/71). — Ovaj je rat Pruska želeta. Pruska vojska je brojala 390.000, a francuska 260.000 ljudi. Francuska je bila pobeđena i kapitulirala je 26 februara 1871, posle čega je došlo do ujedinjenja Nemačke.

Fransoa I (François I), francuski kralj (1494—1547). 1515 nasledio je Luja XII. Iste godine pobedio je u bici kod Marinjana i ušao u Milano.

Fronda je pobunjenički pokret u Parizu protiv vladavine austrijske Ane i Mazarena, nazvan po praćki (*la fronde*) kojom su se igrali mlađaci tog vremena. Pokret je trajao od 1648 do 1653 i deli se na dva perioda:

Parlementarnu frondu (od avgusta 1648 do marta 1649), i *Frondu prinčeva* (od oktobra 1649 do septembra 1653). Prvoj je bio uzrok rđava uprava Mazarena koja je pritisikavala buržoaziju velikim nametima i porezima da bi se popunila iscrpljenost u Tridesetogodišnjem ratu kao i drugi izdaci.

Drugi period je čista borba prinčeva protiv kraljevske austrijske vlasti u Parizu. Konde je uspeo da sa svojim trupama prodre u Pariz (4. jula 1652). Rezultat ovog građanskog rata bio je za narod ravan nuli.

Frundsberg, nemački general (1473—1528), učestvovao je u svima ratovima između francuskog kralja Fransoe I i Karla V, a naročito se istakao u bici kod Pavije (1525). 1527 sišao je sa luteranskim pristalicama u Italiju u nameri da uhvati i obesi papu, ali je u Ferari dobio zapaljenje pluća i ubrzo umro. Frundsberg je osnivač čuvenih nemačkih *landsknehta* tj. nemačkih pešaka iz XV i XVI veka), te ga zato Mering pominje.

G

Gambeta (Gambetta, Léon), francuski advokat i državnik (1838—1882). Istaknut u Parlamentu, izbegao je (1870) iz opsednutog Pariza pomoću slobodnog balona i u Turu postao ministar unutrašnjih poslova i rata. Odmah je pristupio prikupljanju vojske za produženje rata.

Garibaldi (Giuseppe), italijanski general (1807—1882), koji je bio jedna od značajnijih ličnosti nacionalnog preporoda. Još u mладости republikanac, bio je odan stvari nezavisnosti naroda. Ubrzo je morao da beži u Francusku, a potom u Ameriku, gde je 1836 godine postao glavni komandant urugvajskih snaga u borbi protiv argentinskog diktatora Rozasa. Po povratku u Italiju 1848., posvetio se borbi za ujedinjenje i nezavisnost svoje zemlje, organizujući dobrovoljce sa kojima je potukao Austrijance. 1859 godine on opet vodi borbu protiv Austrijanaca. Energično je protestovao protiv davanja Nice i Savoje Francuskoj. 1867 godine pokušao je da zauzme Rim. Svoju doslednost u borbi za nezavisnost naroda posvedočio je i u ratu protiv Pruske 1870/71, kada se sa svojim »crvenim košuljama« stavio na stranu Francuske.

Germanikus (Tiberius, Drusus, Nero), rimske vojskovođa, rođen 16 godine p. n. e., umro je 19 godine n. e. Postao je kvestor u dvadesetoj godini, dva puta ugušio pobune u Dalmaciji i Panonskoj oblasti. Uživao je veliko poverenje kod cara Avgusta koji mu je poverio komandu nad 8 legija na Rajni. Posle smrti cara Avgusta legije su zahtevale da Germanikus preuzme carstvo, ali je on to odbio. Pobedio je Arminija i povratio Varove orlove. Tiberije, ljubomoran, pozvao ga je u Rim da bi ga poslao u Aziju gde je ubrzo i umro.

Giber (Guibert), francuski general i vojni pisac (1743—1790). Učestvovao je u Sedmogodišnjem ratu, posle koga je objavio svoje delo u 2 sveske: *Essai de tactique générale* (1772), i *Défense du système de guerre moderne* (1779). 1786 godine dobio je maršalski čin i bio izabran za člana Akademije nauka.

Giljotina, sprava za izvršenje smrtne kazne otsečarjem glave koju je izmislio lekar i francuski političar dr Guillotin Joseph-Ignace. Rođen 1738, umro 1814, bio je profesor anatomije na Pariskom fakultetu.

Gnajzenau (Gneisenau), pruski feldmaršal (1760—1831). Učestvovao je 1780 u Američkom građanskom ratu. U ratu 1806 bio je u činu kapetana. Naročito se istakao u reorganizaciji nove pruske vojske. 1813 bio je Bliherov načelnik štaba, kao i na Vaterlou 1815. Umro je od kolere kao komandant pruske armije koja je ugušivala pobunu Poljaka (1831).

Gole (Colmar fon der Goltz), pruski general i poznati vojni pisac (1843—1916). Učestvovao je u ratovima 1866 i 1870/71 i istakao se pisanjem istoriskih dela o ovim ratovima. Doinije je objavio svoje čuveno delo *Das Volk in Waffen*, a zatim *Rosbach und Jena* u kome je dao analizu francuskog i pruskog neuspeha. 1883 otišao je u Tursku gde je reorganizovao tursku vojsku. U Prvom svetskom ratu komandovao je 1915/16 godine 1-vom a potom 6-tom turskom armijom.

Grandson ili Gransen, varoš u Švajcarskoj (u kantonu Vod), na obali Nešatela, koju je osvojio vojvoda Burgonjski, Šarl le Temerer (Neustrašivi) i poklao posadu. Na vest o ovom pokolju cela se Švajcarska uzbudila i pobunila i svojim snagama uz zvuke truba pojurila koncentrično ka Grandsonu. Neprijatelj, preplašen, dade se u bekstvo (2 marta 1476), ostavivši sve zlato sa drugim mnogobrojnim dragocenostima.

Grot (Nikolaj Jakovljević), ruski filozof, rođen u Petrogradu (Lenjingradu) 1852, umro u Moskvi 1899. Napisao je čitav niz filozofskih rasprava i dela, od kojih mnoga na francuskom jeziku.

Gruši (Grouchy), francuski maršal (1766—1847). Po rođenju plemić, pred početak Revolucije poručnik, prihvatio je nove revolucionarne ideje i ubrzo na bojnom polju stekao čin generala. Na Vaterlou je učinio strašnu grešku što se nije krenuo u pravcu topovske paljbe, mada su ga potčinjeni komandanti za to preklinjali. Povratkom Burbona bio je konfiniran u Filadelfiji gde je proveo pet godina. 1831 godine Luj Filip mu je vratio čin maršala i sva ostala dostojanstva. Ostavio je svoje *Mémoires*.

Gustav Adolf, švedski kralj (1594—1632) koji je poginuo u bici kod Licena. Za vreme svoje vladavine vodio je skoro neprestano ratove protiv Danske, Poljske i Rusije. U bici kod Licena (Lutzen, 1632) odneo je pobedu, ali je i sam u njoj poginuo. Imao je najmoderniju vojsku u Evropi svoga vremena kako u pogledu organizacije, opreme i naoružanja, tako i u pogledu obuke.

Guvion Sen Sir (Gouvion-Saint-Cyr), maršal Francuske (1764—1830). U vojsku je stupio kao dobrovoljac 1792 i učestvovao u svima ratovima Revolucije i Carstva. Posle mnogobrojnih pobeda bio je 1813 godine primoran da zbog nedostatka municije kapitulira u Drezdenu. Posle pada Napoleona bio je u dva maha ministar rata i istakao se u stvaranju francuske oružane sile. Kao pisac poznat je po svojim memoarima: *Mémoires pour servir à l'histoire militaire sous le Directoire, le Consulat et l'Empire* (1831).

H

Hanibal (247—183 p. n. e.), kartaginski vojskovođa, koji se još u mладости zakleo da će mrzeti Rimljane. Pošto je osvojio Španiju, prešao je Pirineje, a potom i Alpe. U svom prodiranju ka Rimu tukao je Rimljane 218 godine kod Trebije, 217 kod Trazimenskog Jezera i 216 kod Kane. U Rimu je bio zavladao toliki strah od Hanibala da je otuda potekao poznati izraz *Hanibal ante portas* (Hanibal je pred vratima).

Hardenberg, pruski državnik (1750—1822), koji se naročito istakao na podizanju Pruske posle 1810 godine, koristeći tekovine Francuske buržoaskе revolucije.

Haugvic (Haugwitz), pruski državnik (1752—1832). 1804 godine zamenio ga je Hardenberg. Haugvic je zaključio Šenbrunski mir.

Hegel (Georg Wilhelm Friedrich), nemački filozof (1770—1831). 1801 godine došao je u Jenu gde je od Šelinga (Schelling) prihvatio filozofiju prirode. Kao profesor Hajdelberškog univerziteta, 1816 godine, izdao je *Enciklopediju filozofskih nauka*. 1818 godine primio je katedru na Berlinskom univerzitetu gde je sve do smrti radio na izdavanju svojih filozofskih dela.

Herder (Johan Gottfried), nemački pisac, istoričar i filozof (1744—1803). Sin radničke porodice, imao je težak život u mladosti. Svoje školovanje završio je u Kenigsbergu (Istočna Pruska) gde je slušao Kantova predavanja. Bio je profesor u Rigi, a proveo je izvesno vreme u Francuskoj, u Strasburu, gde se upoznao sa Geteom. Zapojen novim idejama, Herder je ispoljio jak uticaj na evoluciju nemačke literature. Kao isto-

ričar naročito je poznat po svom čuvenom delu: *Idées sur la philosophie de l'histoire de l'humanité* (1785—1792).

Herodot, grčki istoričar (484—425 p. n. e.). Od rane mладости počeo se strasno interesovati prošlošću. Mnogo je putovao i prikupljao građu za svoja istoriska dela. U Atini je bio blizak Periklu i Sofoklu.

Hoenfridberg, mesto u Šleskoj gde je Fridrik Veliki pobedio Austrijance 1745 godine.

Hoenlinden, selo u Bavarskoj gde je francuski general Moro odneo pobedu 3 decembra 1800 nad austro-bavarskim trupama. Moro je komandovao svima francuskim snagama na Rajni protiv austrijskog nadvojvodova Johana. Austro-bavarske trupe dočekane su kod Hoenlindena sa fronta od strane Neja i Grušija, dok ih je iz pozadine napao Rišpans. Stešnjene sa čela i iz pozadine, dale su se u bekstvo, po najvećoj mećavi. Put za Beč bio je otvoren. Neprijatelj je ostavio svu artiljeriju i 12.000 u zabiljenim.

Hoenloe-Ingelfingen, Karlo, pruski general (1827—1892), istaknuti artiljerac, učestvovao je u ratovima 1866 i 1870/71. Pri opsadi Pariza bio je komandant artiljerije. Poznata su mu dela *Vojnička pisma*.

Hoenloe-Ingelfingen, Fridrik (Hohenlohe-Ingelfingen), pruski general (1746—1818). Učestvovao je 1806 u bici kod Jene kao komandant korpusa. Pošto je vojvoda od Braunšvajga ranjen kod Aueršteta, Hoenloe je preuzeo komandu nad ostacima pruske vojske i doveo ih je do Odre gde je kapitulirao kod Prenslaua sa 15.000 vojnika.

Hoš (Hoche), francuski general (1768—1797) iz doba Revolucije. Odbranivši Denkerk od Engleza 1792, ubrzo je postao komandant Mozelske armije. U ugušenju ustanka u Vandeji uzeo je vidnog učešća. 1797 potukao je Austrijance kod Altenkirhena. Umro je u 29 godini života od pluća. Hoš je ostao svetao vojnički lik Francuske revolucije.

J

Jena, nemačka varoš u Tiringiji gde je Napoleon 14. oktobra 1806 odneo sjajnu pobedu nad Prusima. Došavši u Jenu 13. oktobra, Napoleon je rasporedio Lanov korpus i Gardu duž kose Landgrafenberg. U toku noći privukao je i svoju artiljeriju, postavljajući Ožroa levo, a Sulta desno. Pruske snage pod komandom kneza Hoenloea bile su raspoređene duž puta Jena—Vajmar, frontom jugo-istok. 14. oktobra, iako je bila gusta magla, Napoleon je naredio početak napada. Lan je do 9 časova zauzeo oba sela pred sobom, dok je Ožro pošao ka Vajmaru. Hoenloe je počeo da pregrupisava svoje trupe, kada je Nej upao između Lana i Ožroa i prodrio do centralne bojišta. Tada je nastao odlučujući trenutak. Nej je uspeo da odbije juriš 30 pruskih eskadrona i da krene u napad uz podršku Ožroa. Napoleon je tada naredio opšti napad. U tom trenutku Rihel je doveo 15.000 vojnika iz Vajmara na koje je Mira izvršio juriš sa svojom konjicom i naterao ih u bekstvo. Rihel je poginuo. U 16.00 časova bitka je bila odlučena. Ostaci Prusa bežali su ka Auerštetu, gde je Davu u isto vreme bio uništilo fon Braunšvajga. 40.000 Francuza pobedilo je 70.000 Prusa koji su ostavili 200 topova na bojnom polju.

Jork, pruski feldmaršal (1759—1830), koji je učestvovao u svima ratovima protiv Napoleona.

K

Kališ (Kalisz), poljska varoš u oblasti Loda, na reci Varti. Mering ovo mesto pominje zbog čuvenog Kališkog proglaša od 28 II 1813 godine.

Kampoformiski mir, nazvan po istoimenom gradu u Severnoj Italiji u kome je zaključen 17. oktobra 1797. mir između Francuske i Austrije posle sjajnih Bonapartinih pobeda u Lombardiji.

Francuska je dobila Belgiju i levu obalu Rajne, dok je Austriji priznat posed Krfa i drugih ostrva u Jonskom Moru, koja su oduzeta Veneciji. Pored toga, Austrija je dobila Istru, Dalmaciju, Friul i deo Republike Venecije istočno od reke Adidže. Lombardijska je ušla u Cisalpsku Republiku sa mletačkim gradovima (Mantova, Kremona, Breščija, Bergano, Modena i dr.) i potpala je pod francusku vlast.

Kant (Emmanuel), nemački filozof (1724—1804), bio je sin škotskog sedlara. Kao student teologije u Kenigsbergu više je izučavao matematiku, fiziku i njutonovsku filozofiju nego teologiju. 1781. postao je profesor istog fakulteta u Kenigsbergu kada je objavio i svoje čuveno delo *Critique de la raison pure* (»Kritika čistoga uma«). Svojim radom i objavljenim delima mnogo je doprineo razvoju filozofije.

Karlajl (Carlyle, Thomas, 1795—1821), engleski istoričar i biograf, koji je sa pasijom proučavao nemački jezik i literaturu. Naročito je poznat po svom pogrešnom tvrđenju da istoriju čine pojedine ličnosti, što je dokazivao kroz biografije Lutera, Sekspira, Muhameda, Dantea, Bernsa, Napoleona i dr. Značajno mu je delo *Francuska revolucija* koje je objavljeno 1837. godine.

Karlo Veliki ili Šarlemanj (Charlemagne ili latinski *Carolus Magnus*), franački kralj i car Zapada (742—814).

Karlo XII (1682—1718), švedski kralj koji je u svojim mlađim godinama pokazao veliku čvrstinu karaktera i odlučnost u ratu protiv koalicije Danske, Rusije i Poljske. 1700. godine iskrcao se kod Zelanda i proterao Danske do Kopenhagena. Potom se okrenuo protiv Petra Velikog i poljskog kralja Avgusta II., koje je pobedio kod Narve (1700) i Dune (1701). Pošto je osvojio Poljsku, postavio je za njenog kralja Stanislava Leščinskog. Rešen da osvoji Moskvu, ali je iscrpljen prostorom i teškoćama snabdevanja, bio potučen kod Poltave (1709). Spasao se bekstvom u Tursku odakle je potsticao Turke na rat protiv Rusije. U Švedsku se vratio tek 1715, ali je ubrzo ubijen. U vojnoj nauci Karlo XII je poznat kao pretstavnik avanturističke strategije.

Karlsbad (češki Karlovy Vary), čuvena banja sa 17 topnih izvora, na reci Teplu, pritoci Ore. U ovom gradu zasedavao je Kongres 1819. godine.

Karno (Carnot, 1837—1894), pretsednik Francuske Republike, na koga je izvršen atentat za vreme izložbe u Lionu (1894).

Kaunic (Kaunitz, Wenzel), austrijski diplomata i državnik (1711—1794). Vodio je pregovore i zaključio Ahenski mir (1748). Postavši kancelar 1753. godine rukovodio je skoro trideset godina austrijskom politikom. Zbog unutrašnjih reformi koje je htio sprovesti pao je u nemilost kod Josifa II.

Kenigrec, grad u Češkoj, istočno od Praga, gde je pruska vojska pobedila austrijsku (1866). Ova se bitka ponegde zove i bitka kod Sadove.

Kleon (Cleon), atinski demagog (umro 422 p. n. e.). Posle smrti svoga protivnika Perikla (429) postao je šef Narodne stranke koja je bila za rat Atine protiv Sparte. U bici protiv Brazidasa (kod Amfipolisa, 422) poginuli su i Kleon i Brazidas. Kleon je bio veliki govornik. Tukidid je u svojim istoriskim delima bio neobjektivan prema Kleonu jer ga je ovaj bio proterao iz zemlje.

Klopštak (Klopstock, Friedrich-Gottlieb), nemački pesnik (1724—1803). Studirao je teologiju i filologiju u Jeni i Lajpcigu. Od rane mладости imao je ambiciju da postane nemački Milton, pa je u tom smislu odlučio da speva *Mesijadu*, koja je trebala da odgovara Miltonovom *Izgubljenom raju*. Na ovom je delu radio punih trideset godina, pa ipak nije uspeo. Glavni junak *Mesijade* je germanski nacionalni junak Arminije (Herman) koji je u Teutoburškoj Šumi potukao rimske legije pod Varom.

Kolin, češki grad na Elbi gde je austrijski maršal Daun pobedio Fridriha Velikog (1757).

Komitet javnog spasa (*Comité de salut public*), obrazovan 6 aprila 1793 pred opasnošću spolja i na predlog Dantona, imao je svu izvršnu vlast Republike u svojim rukama. Kako je Robespier imao u Komitetu većinu, to je bio u mogućnosti da sproveđe krvavi teror nad svojom protivnicima, postavši tako apsolutni diktator sve dok nije i njegova glava došla na red. Inače, Komitet je mnogo doprineo stvaranju francuskih armija i odbrani Revolucije spolja.

Konvent (Convent, *Convention nationale*), francuska politička skupština koja je zamenila Zakonodavnu skupština i bila na čelu Francuske od 1792—1795. Njeno trajanje bilo je ispunjeno neprestanim borbama, kako unutra — medupartiskim, tako i spolja — protiv reakcionarne Evrope, i može se podeliti u tri perioda:

I period — od 21 septembra 1792 do 2 juna 1793 — kada su dominirali žirondinci. Sve su se partie složile za proglašenje Republike od 22 septembra 1792, ali su se podelile na osudi kralja Luja XVI.

II period — vladavina »montanjara« — koja je 1 aprila 1794 obrazovala Komitet javnog spasa (*Comité de salut public*) koji je ugušio pobunu žirondinaca u Normandiji i u Bordou, rojalista u Lijonu, Tulonu i Vandeji i odbranio zemlju od reakcionarne koalicije. U ovom periodu i sami montanjari su se podelili u tri frakcije: na centar — pod Robespierom, levicu i umerenu desnicu — pod Dantonom. Ovaj period je završen 27. jula 1794.

III period, koji je trajao 14 meseci, pretstavljaо je režim koji je bio protiv preteranog terora, te se morao braniti naizmenično od žirondinaca i rojalista.

Blagodareći zavedenoj opštoj vojnoj obavezi i poletu svojih mlađih generala: Hoša, Žurdana, Pišegrija, Moroa i dr., Revolucija je ne samo uspela sebe da odbrani, već je izbila na Rajnu i anektirala austrijsku Nizozemsku (Pays-Bas), dovršavajući tako cilj bivše monarhije.

Vladavina Konventa dala je između ostalog: metarski sistem, razne naučne institute, muzeje, visoke tehničke, medicinske i druge škole. 26. oktobra 1795 došao je *Direktorijum*.

Košćuško (Tadija), poljski patriot (1746—1817). Pošto je završio Vojno učilište u Varšavi i francuske vojne škole u Versalju i Brestu, otiašao je u SAD gde je u Ratu za nezavisnost bio Vašingtonov adutant. Po povratku u Poljsku otpočeo je borbu protiv Rusije. Posle podele Poljske između Rusije i Pruske otiašao je za SAD gde mu je za ranije zasluge Kongres izglasao novčanu pomoć od koje je živeo do smrti.

Kromvel (Cromwell, Oliver), protektor Engleske Republike (1599—1658). Pod rukovodstvom Hampdена pripremao je revoluciju protiv Čarlsa I i mnogo doprineo pobedi nad rojalistima kod Marston-Mura (1644) i Nezbija (1645). Iako poslanik u Parlamentu, ostao je u vojsci gde je dobio čin general-potpukovnika. Pošto je pročistio Parlament, obrazovao je sud za suđenje Čarlu I, koji je pogubljen pred palatom Hvajthol (Whithall). Odbio je kraljevsku titulu koju mu je Parlament ponudio. Ostao je kao jedan od najvećih ljudi u engleskoj istoriji.

Kunersdorf, pruski grad gde je Fridrih Veliki bio potučen od austrijskih (Laudon) i ruskih snaga (Soltikov), 12 avgusta 1759.

Kutuzov, ruski maršal (1745—1813). Pod komandom Suvorova istakao se pri zauzimanju Akermanna od Turaka kada je ostao bez oka. U ratovima protiv Napoleona komandovao je, 1805, kod Austerlica, austrijsko-ruskom vojskom. 1812 godine postao je vrhovni komandant u najkritičnijem času, te je zato ostao vrlo popularan u Rusiji, mada ga Mering za mnoge stvari napada, između ostalog i da je pijančio za vreme bitke kod Borodina.

Kserks, persiski kralj (485—465) čiji se pohod u Grčkoj završio porazom kod Plateje (479) i Salamine (480).

L

Landšturm (Landsturm) je u ratu Pruske protiv Napoleona obuhvatao spobne obveznike od 18 do 40 godine starosti, koji nisu bili upisani u *Landver*. Ustvari, ovi su obveznici imali da se bore na gerilski način protiv okupatora, dok je *Landver* sačinjavao regularnu vojsku.

Uloga i naziv se menjao kroz istoriju, tako da se u bivšoj Austriji tako zvala neka vrsta poslednje odbrane.

Lasal (Lassalle Ferdinand), jedan od osnivača nemačkog socijalizma (1825—1864). Pokušao je da organizuje radničku partiju pa je 1862 godine u Berlinu formulisao i program. Ubrzo je bio uhapšen, ali je ipak napisao više brošura i članaka za razvijanje radničkog pokreta. Poginuo je u jednom dvoboju.

Laudon, austrijski general (1716—1790). Prvo je bio u ruskoj vojsci, pa je želeo da pređe kod Fridriha Velikog, ali ga ovaj nije htio primiti, te su ga primili Austrijanci kojima je bio jedan od najboljih generala. Naročito se istakao u Sedmogodišnjem ratu (u bici kod Landshuta). U ratu protiv Turaka 1788 zauzeo je Beograd.

Lesing (Lessing, Gotthold), nemački pisac (1729—1781). Poznat je kao dramski pisac, a još više kao pisac basni, ali je najznačajniji po svojim kritikama iz oblasti umetnosti i filozofije. Pored toga, bio je jedan od najboljih nemačkih stilista.

Licen (Lützen), nemačka varoš na reci Sali gde su se u istoriji odigrale dve velike bitke: prva, za vreme Tridesetogodišnjeg rata (1632), između Valenštajna i Gustava Adolfa koji je i sam u njoj poginuo; druga je bila između Napoleona (1813) i rusko-pruskih trupa.

Liga (Ligue), savez, konfederacija više država. Kroz istoriju su postojale mnogobrojne lige — savezi naroda počev od najstarijih vremena pa do Lige (Društva) naroda stvorene posle Prvog svetskog rata. Takva je liga postojala i u Sedmogodišnjem ratu o kome Mering govori.

Lipknecht (Liebknecht, Wilhelm), nemački publicista i socijalista (1826—1900). Tražio je 1848 godine osnivanje republike u Nemačkoj. Iduće godine učestvovao je u Badenskom ustanku, ali je potom morao izbeći u Švajcarsku, a odatle u London, gde je došao u vezu sa Karлом Marksom. Po povratku u Nemačku otpočeo je sa Bebelom da izdaje list *Volksstaat* (»Narodna država«), kao najnapredniji socijalistički list. Iste godine ušao je u Parlament. 1870 godine protestovao je protiv rata i bio je protiv aneksije Alzasa i Lorena. Ušavši u Rajhstag 1874 godine, postao je jedna od najznačajnijih ličnosti nemačke Socijalističke partije koju je 1875 godine uspeo da ujedini. Vodio je energičnu borbu protiv Bizmarka, a 1895 bio je uhapšen i osuđen na 4 meseca zatvora za uvredu carskog veličanstva. Njegov sin *Karlo* (1871—1919) bio je jedini iz nemačke Socijalističke partije koji je 1914 godine glasao protiv kredita za rat. 1916 godine osuđen je na 2 godine zatvora zbog pacifističkih manifestacija. Osloboden Novembarskom revolucijom 1918, postao je vođa grupe *Spartacus*. Ubijen je za vreme pobuna u Berlinu (januara 1919).

Lojten (Leuthen), mesto kod Breslave gde je Fridrik Veliki 1757 potukao austrijsku vojsku pod komandom princa Lorenskog.

Fridrihove snage nastupale su u 4 kolone; krilne su bile sastavljene od konjice, a dve srednje od pešadije. Iz ovakvog rasporeda Fridrik je razvio svoj čuveni *kosi borbeni poredak*, sličan poretku koji je Epamionda primenio u bici kod Leuktre (371 p. n. e.).

Svojim kosim poretkom Fridrik je zahvatilo austrijsko levo krilo i pojavio se u pozadini neprijatelja čime je bitka bila odlučena.

Lombard je pripadnik istoimenog plemena koje je u VI veku osvojilo Severnu Italiju.

Luj XI (Louis XI), francuski kralj, sin Šarla VII i Marije Anžujske (1423—1483).

Luj XIV (Louis XIV), francuski kralj (1638—1715). Još kao mlad izdržao je tešku borbu sa Frondom. Mazaren je igrao u to vreme vrlo veliku ulogu; srećno je završio Tridesetogodišnji rat Vestfalskim mirom (1648) po kome je Alzas postao francuski. Posle smrti Mazarena (1661) Luj XIV je uzeo svu vlast u svoje ruke i postao absolutistički vladar.

Luj XV, francuski kralj (1715—1774). Učestvovao je u Sedmogodišnjem ratu. Za vreme njegove vladavine Francuska je izgubila svoje kolonije u Indiji i Kanadu, koje su pripale Engleskoj. Inače je Luj XV poznat kao mekušac i razvratnik.

Luj XVI, francuski kralj od 1774 do 1793, kada je za vreme Francuske revolucije optužen za izdaju i osuđen na smrt. Prva glava otsečena novom spravom za pogubljenje, koju je izmislio lekar Gilotin, bila je glava Luja XVI.

Luj XVIII, francuski kralj (1755—1824) koji je vladao od 1815—1824. Posle pada Napoleona vratio se u Francusku i zaključio mir sa Saveznicima. Francuska je vraćena u granice od pre Revolucije.

Za vreme njegove vladavine francuske trupe su učestvovale u ugušivanju revolucije u Španiji (1823).

Luksemburg, francuski maršal (1628—1695). Postavši adutant Kondea, učestvovao je u svima borbama Fronde, a posle hapšenja Kondea, prišao je Tirenu. U ratu protiv Augsburške lige Luj XIV mu je poverio komandu nad vojskom u Flandriji gde je Luksemburg opravdao poverenje:

1690 dobio je bitku kod Flerisa (Fleurus), 1691 kod Leze (Leize), 1692 kod Stajnkerka i 1693 kod Nervindena. Maršal Luksemburg je bio izvanredan taktičar, sličan Kondeu.

Luter (Luther, Martin), verski reformator (1483—1546), koji je došao u sukob sa papom i crkvom.

M

Makdonald, francuski maršal (1765—1840), koji je bio jedan od najtalentovanih Napoleonovih generala. Suvorov ga je pobedio u bici kod Trebije (1799).

Makijaveli, florentinski državnik i pisac. Poznata su mu dela: *Vladalac*, zatim *O ratnoj veštini i Rasprava o prvoj dekadi Tita Livija*.

(Detaljnije o Makijaveliju vidi u delu *Tvorci moderne strategije* od Erla).

Maraton, mesto u staroj Grčkoj, oko 40 km od Atine, blizu morske obale, gde su Atinjani 490 p. n. e., pod komandom Miltijada, potukli Persijance. Vest o pobedi doneo je u Atinu jedan trkač koji je pretrčao 40 km, stigao na glavni trg Atine, izgovorio reč »pobeda« i pao mrtav. Otuda se i danas trče »Maratonske trke«.

U bici kod Maratona učestvovalo je oko 10.000 Atinjana, a Persijaca nešto više. Persijanci su imali na centru elitne trupe, takozvane »besmrtnike«. Atinjani su otpočeli napad, prešavši u trk čim su došli u domet persijskih strela. »Besmrtnici« su na centru izdržali udar, ali su potom prešli u protivnapad probijajući se u grčki raspored dok su grčka krila razvijala uspeh protiv slabijih persijskih vazalnih trupa, posle čega su zatvorila obruč u pozadini. »Besmrtnici« su, videći opasnost koja im preti, pojurili nazad, ka pristaništu, gde je grčki obruč već bio zatvoren. Tako je 490 godine p. n. e. završena prva opkoljavajuća bitka, koja se potom kroz vekove obnavljala kod Kane (216), Sedana, Tanenberga, Staljingrada i dr.

Marbo (Marbot), francuski general (1782—1854). Stupivši dobrovoljno sasvir mlad u vojsku, učestvovao je kao Ožroov adutant u bici kod Austerlica, Jene i Ojlaura. U pohodu na Moskvu, 1812, bio je kao pukovnik na čelu husarskog puka. U bici kod Lajpciga (1813) teško je ranjen. Naročito je poznat po svome delu iz 1820 godine *Remarques critiques sur les Considérations du général Rogniat sur l'art de la guerre*, kojim je Napoleon bio toliko zadovoljan da je testamentom ostavio autoru 100.000 franaka. Njegovi *Mémoires-i*, poučni i zanimljivi, objavljeni 1891, pretstavljaju izvrstan primer vojničkih memoara.

Marija Terezija Austriska, francuska kraljica (1638—1683) žena Luja XIV. Svoje pravo nasleda na španski presto, kao čerka Filipa IV, bila je prodala za 500.000. Međutim, španska vlada je odbila da isplati obećani miraz, te je tako došlo do *Devoluciskog rata* između Francuske i Španije (1665—1668).

Marija Terezija, austrijska carica (1717—1780). Posle smrti svoga oca došla je na presto 1740 i vodila dva velika rata: prvi, protiv Fridriha Velikog za odbranu Šleske, a drugi, za odbranu svog prestola od bavarskih kneževa. Pred kraj svoje vladavine uspela je da zauzme Galiciju od Turaka.

Marengo, italijansko selo u Pijemontu, istočno od Alesandrije, gde je Bonaparta 1800 godine odneo pobedu nad Melasom, austrijskim komandantom.

Marmon (Marmont), francuski maršal (1774—1853). Prvo se istakao pri odbrani Tulona sa Bonapartom, a zatim u bici kod Austerliza, u Portugaliji i kod Lajpciga. Bio je guverner naše Dalmacije dok je ona potpadala pod upravu Napoleona.

Mazaren (Mazarin, Jules), francuski državnik (1602—1661). Dugogodišnji ministar unutrašnjih poslova u francuskoj vlasti, vidno se istakao u Tridesetogodišnjem ratu, kao i u borbama sa prinčevskom Frondom. Političko vaspitanje Luja XIV pripisuje se Mazarenovom staranju.

Mendelson (Mendelssohn, Moses), nemački filozof (1729—1786). Poreklo vodi iz siromašne jevrejske porodice. U svojim filozofskim studijama i raspravama branio je Lajbnicov optimizam protiv Voltera. Takođe je 1785 branio Lesinga.

Mesijada (*La Messiaade*, *Der Messias*), nemačka verska epopeja koju je napisao Klopštak (Klopstock). Prve tri pesme *Mesijade* objavljene su 1748, a dvadeseta i poslednja 1773. Delo je inspirisano Miltonovim *Izgubljenim rajem* (*Paradis perdu*).

Meternik, austrijski kancelar (1773—1859), bio je jedan od glavnih vođa reakcije posle Francuske revolucije.

Miltijad, atinski vojskovoda, koji je odneo čuvenu pobedu kod Maratona (490 p. n. e.) nad Persijancima, ostvarivši prvu opkoljavajuću i uništavajuću bitku.

Mirabo (Mirabeau), francuski državnik (1749—1791). 1789 stupio je u Skupštinu tri staleža u kojoj je 23. juna 1789 izgovorio reči koje su objavljivale početak Francuske revolucije: *Mi smo ovde po volji naroda i ustuknućemo samo pred moći bajoneta*. Međutim, Revolucija je i njega odnela 1791 godine.

Moloh je, po mitologiji, bog rata kod Feničana.

Moltke (Helmut), pruski feldmaršal (1800—1891). Po završetku Vojne akademije u Kopenhagenu postao je danski oficir, a potom je prešao u prusku vojsku. Mnogo je putovao po inostranstvu. U Turskoj je reorganizovao vojsku. Napisao je *Tursko-ruski rat 1828/29.* 1857 postavljen je za načelnika pruskog Generalštaba. Na ovom položaju mnogo je doprineo izgradnji pruske vojske. Ratovi protiv Danske (1864), Austrije (1866) i Francuske 1870/71 njegovo su delo. 1875. hteo je ponovo rat protiv Francuske, ali je Viljem I, pod pritiskom ruskog cara Aleksandra II, to odbio. Poznat je kao vrlo plodan vojni pisac. Ostavio je, pored dela iz oblasti strategije, svoje *Memoare i Vojnu korespondenciju*.

Moltke mladi (Helmut), nemački general (1848—1916), sinovac feldmaršala Moltkea, koji je ubrzo postao pomoćnik načelnika Generalštaba. U ratu 1914 godine bio je načelnik štaba nemačke Vrhovne komande. On je »razvodnjikavao« čuveni Šlifenov plan o upadu u Francusku jakim desnim krilom preko neutralne Belgije time što je ojačao levo krilo na račun desnog. U ratu je pokazao svu svoju nesposobnost: ostavši daleko pozadi fronta, nije ispoljio nikakav uticaj na svoje armije, koje su bile tučene na Marni (1914). Posle izgubljene bitke na mesto Moltkea došao je Falkenhajn za načelnika štaba nemačke Vrhovne komande.

Montekukoli (Montecucoli), austrijski maršal (1609—1686), koji se naročito istakao u Holandskim ratovima.

Monteskiije (Montesquieu), poznati francuski filozof i pisac (1689—1755) kome je Žan Žak Ruso odao poštovanje. Prvi je u svom delu *De l'esprit des lois* naučno obradio podelu vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku.

Moro (Moreau, Jean-Vicktor), francuski general (1763—1813). U 1796 komandovao je Rajnsko-mozelskom armijom. 1800 godine potukao je austrijske trupe kod Hoenlindena. Rival Bonapartin, proteran je iz Francuske zbog zavere sa rojalistima. 1813 godine stupio je u rusku vojsku. Poginuo je u bici kod Drezdена 1813 godine.

N

Nej (Ney, Michel), francuski maršal (1769—1815). 1788 bio je običan vojnik, 1796 postao brigadni general, a 1804 maršal. Istakao se kod Ulma (1805), Jene (1806), Fridlanda (1807), gde je proglašen »najhrabrijim među hrabrim« (*Le Brave des braves*). Posle Vaterloa, po povratku Burbona, suđen je kao veleizdajnik i streljan.

O

Ojlau (Ojlava, Eylau), varoš u Litvaniji, gde je Napoleon I pobedio Ruse i Pruse (1807).

P

Peloponeski rat (*La guerre du Péloponnèse*) označava slabljenje stare jelinske moći. Rat je voden (od 429—404 pre n. e.) između Atine i Sparte (na Peloponezu) koje su imale svoje saveznike. Posle dugih borbi i promena u savezničkim odnosima, Atina je kapitulirala 404 godine pre n. e. Teba i Korint hteli su da je sravne sa zemljom. Sparta, međutim, oduzela joj je sve osvojene teritorije i naredila je da se poruše utvrđenja u Pireju. Otada je nastala hegemonija Sparte, koja je trajala samo do 379 godine, jer se tada Teba sa ostalim državama digla na ustank protiv Sparte. U ovom periodu odigrao je važnu ulogu Epaminonda kao vojskovođa na strani Tebe, koji je dobio bitku kod Mantineje (362) u kojoj je i sam poginuo.

Perikle, atinski državnik (499—429 pre n. e.), vod Demokratske stranke i reformator. Za vreme njegove vladavine Atina je bila na vrhuncu svoga procvata, te je to doba zato i prozvana »Periklovo doba«.

Persiski ratovi (*Les Guerres Médiques*) vođeni su u V veku pre n. e. između Grčke i Persije. Persijanci su hteli pod carevima Kirom i Darijem da osvoje stare grčke zemlje na zapadnoj obali Male Azije. Ovome se su protstavila naročito Atina:

Prvi pohod Darije je poveo protiv Eretrije i Atine. Persiska flota od 1.200 brodova bila je potopljena kod Atose od nevremena, a Mardonijeva vojska bila je primorana da se vrati u Aziju, desetkovana gladu i bolestinama koje su tada vladale u Makedoniji. Ali iduće godine, 491, Atina je morala da primi bitku na Maratonском Polju. Posle toga, Atina je za vreme Temistokla postala jaka sila na moru.

Drugi pohod (480—479) predvodio je Kserks, naslednik Darijev. Blagodareći Temistoklu, Grci su dočekali napad sa više jedinstva i složnosti nego 491. Sparta i Atina bile su ujedinjene sa još oko 30 državica. Leonida je dao ogorčen otpor na kopnu, naročito kod Termopila, gde je i poginuo. Na moru su Grci odneli sjajnu pobedu kod Salamine, 480, te se Kserks morao povući natrag u Aziju. Njegov vojskovođa,

Mardonije, ostavši u Grčkoj, bio je potučen iduće godine kod Plateje, a ostaci njegove flote kod Mikale, 479. Posle toga nastalo je doba grčke premoći na moru. (Poznate su vojskovode iz toga doba: Miltijad, Temistokle i Pauzanije.)

Petion de Vilnev (Pétion de Villeneuve, Jérôme), francuski državnik (1756—1794). Advokat iz Šartra, izvanredan govornik i vatreni revolucionar, ušao je u Skupštinu i ubrzo postao njen pretsednik. Docnije je došao u sukob sa Robespierom. Osumnjičen da kuje zaveru sa Dimurijem, pobegao je i, pred opasnošću da bude uhvaćen, izvršio samoubistvo.

Pišegri, francuski general (1726—1807) koji je 1788 bio ministar rata. U Revoluciji je bio na strani rojalista.

Pit (William Pitt), britanski državnik (1759—1806). Naročito se istakao kao pretsednik vlade (bio dva puta) za vreme ratova protiv Napoleona.

Podevil (Podewils, Henrich), pruski državnik (1695—1760), koji je najtešnje saradivao sa Fridrihom Velikim po pitanjima spoljne politike.

Polibije, grčki istoričar (210—125 p. n. e.). Za vreme rata između Rima i Makedonije bio je neutralan. Posle pobeđe Rima morao je kao talac provesti 16 godina u Rimu gde je imao prilike da se zbliži sa Scipionom. Poznat je po svojim istoriskim i filozofskim delima među kojima se nalazi i poznato delo *Udžbenik iz taktike* (*Traité de tactique*).

Poltava, varoš u Ukrajini gde je Petar Veliki potukao Švedane 9. jula 1709. Porazom u ovoj bici počelo je rušenje moći Karla XII.

Poltavu je branilo 5.000 Rusa protiv 30.000 Švedana, ali je Petar Veliki prispeo sa još 50.000 vojnika. Bitka se začela 8. jula, a Švedani su sutradan bili potučeni do nogu. Karlo XII se spasao bekstvom u Tursku. Ova ruska pobeda inspirisala je mnoge pisce i pesnike, a i Volter ju je opisao u svojoj *Istoriji Karla XII*.

Pompadur (Madame de Pompadour), ljubavnica francuskog kralja Luja XV (1721—1764) koja se mešala i u politički život Francuske.

Plateja, grčka varoš gde su Grci odneli pobedu nad Persijancima 479 godine p. n. e.

Prag, grad u Češkoj gde se 1757 odigrala bitka u kojoj je Fridrik Veliki potukao austrijskog maršala Brauna.

Pful (Pfuel, Ernest), pruski general (1779—1866). Posle pruskog poraza kod Jene (1806) prešao je u austrijsku, a 1812 u rusku vojsku. Međutim, 1815 godine ponovo se vratio u pruski Generalstab. U istoriji ratne veštine poznat je po svojim šablonskim planovima.

R

Radecki (Feodor Feodorović), ruski general (1820—1896) koji je bio komandant korpusa u ratu protiv Turske i odbranio Šipka-prelaz na Balkanu (avgust—septembar 1877). U januaru 1878 naterao je turske snage da kapituliraju posle čega je ušao u Jedrene.

Radecki fon Radec, austrijski general (1766—1858). Učestvovao je u ratu protiv Turske 1788—1789, kao i protiv Napoleona. Postao je maršal posle bitke kod Asperna. 23. marta 1849 potukao je Pijemontsku armiju kod Novare. 1850 godine odigrao je važnu ulogu u sprečavanju rata između Pruske i Austrije kojom je prilikom ugušio pobunu u Milanu.

Ranke-Leopold, nemački istoričar (1795—1886) koji je naročito proučavao epohu nacionalnog preporoda i napisao mnogobrojna istoriska dela, zahvatajući i jugoslovenske narode.

Rat za poljsko naslede (1733—1735) voden je zbog dva pretendenta na poljski presto posle smrti Avgusta II. U rat su stupile Rusija i Austrija, koje su podržavale Avgusta III, sina Avgusta II, protiv Francuske, Španije i Sardinije, koje su podržavale Leščinskog. Rat je završen mirom u Beču kojim je priznat Avgust III za kralja Poljske.

RATOVI EPOHE FRANCUSKE REVOLUCIJE

Organizacija vojske. — Francuska buržoaska revolucija unela je novi duh u francusku vojsku, kao i u sve ostale državne institucije. Na mesto nekadašnje male, plaćeničke vojske, koja je vodila ratove sa ograničenim ciljem i bez neke veće mržnje protivnika, jer se sve svodilo na osvajanje pojedinih delova teritorije ili opsadivanje nekih utvrđenih gradova, javlja se vojska novog doba, zadahnuta revolucionarnim duhom, koja je bila spremna da se bori na život i smrt do konačne pobeđe ili poraza.

Reorganizovana vojska Revolucije brojala je 1789 godine: 121.000 pешака, 33.000 konjanika, 9.000 artiljeraca sa ukupno 9.000 oficira i oko 58.000 teritorijalne milicije. Pored toga, mornarica je imala 226 ratnih brodova i 75.000 mornara. U novoj vojsci bilo je ostvareno pravilno shvatanje »vojnika-gradanina« (*soldat-citoyen*). Vojska je bila formirana u bataljone, polubrigade i divizije. Njeno brojno stanje brzo je raslo, tako da je već 1794 godine iznosilo 1,169.000 vojnika.

Operacije 1792 izvedene su u severnom delu Francuske i u Nemačkoj. Francuska vojska imala je 4 armije: *Severnu* (Rochenbeau), *Centralnu* (La Fayette), *Rajnsku* (Luckner) i *Alpisku* (Montesquieu).

Reakcionarna koalicija smatrala je da će lako izaći na kraj sa »sanklotima« (*sans culottes*) i odmah produžiti na Pariz. Zato se pruski komandant Braunšvajg odlučio na ofanzivu i 20 septembra 1792 došlo je do bitke kod Valmija gde je pretrpeo poraz od mlade revolucionarne armije. Po rečima nemačkog pesnika Getea, koji je bio prisutan bici kod Valmija, sa ovom bitkom nastalo je »novo doba«.

Dimurije, komandant Centralne armije, posle Lafajeta, prešao je 6 novembra 1792 u protivofanzivu i bio je drugu bitku kod Žemapa (Zemmapes) koja je omogućila izbijanje francuskih trupa do Mozela. Na ostalim vojištima nije bilo važnijih dogadaja u 1792 godini.

Operacije 1793 izvedene su, uglavnom, na Severnom vojištu. Francuska je bila okružena neprijateljima sa svih strana, sem na granici Švajcarske. Dimurije je htio da zauzme Holandiju. U tom cilju došlo je do bitke sa Austrijancima kod Nervindena (18 marta 1793). Na jugu su se Lion i Vandeja digli na ustanak; Englezzi su zauzeli Tulon. Na Severnom vojištu preuzeo je komandu Zurdan, posle Hušara, koji je bio oslobođio Denkerk i potukao Frajtaga kod Hondšuta (8 septembra 1793). Na Rajni nije bilo krupnijih dogadaja, dok su iz Tulona proterani Englezzi (19 decembra 1793), pri čemu se naročito istakao kapetan Bonaparta. U Pirinejima su španske trupe zauzele Rusijon, ali je njihovo dalje nadiranje zaustavio sedamdesetogodišnji general Dagober.

Operacije 1794. — Koalicija je nastavila sa svojim pritiskom, naročito u Belgiji i na Rajni. Međutim, francuske snage su sada ponovo reorganizovane, bolje obučene, čvršće komandovane i više disciplinovane no ranije. Svi pokušaji neprijatelja bili su odbijeni. Borbe u Belgiji i na Rajni produžene su u letu povećanom žestinom. Zurdan je potukao Koburga kod Flerija

(26 juna) gde su vazdušni baloni za osmatranje bojišta bili prvi put upotrebљeni od strane Francuza. U Alpima je general Dima zauzeo prevoje Mali Sv. Bernard i Mon Senis. U Pirinejima su španske trupe potisnute, pa su Francuzi prodrli u Kataloniju.

Operacije 1795. — U Holandiji je general Pišegri prešao reku Val. Savezničko komandovanje nije bilo složno, pa nije ni moglo da istavi neki ozbiljniji otpor. Pišegri je zauzeo Amsterdam (20 januara) posle čega je okupirao celu Holandiju. Mir je zaključen 16 maja 1795 u Hagu. Ovaj uspeh u Holandiji zadavao je strah Koaliciji. Pišegri i Žurđan prešli su Rajnu na više mesta, zauzeli prelaze na Majni i dospeli do Hajdelberga, ali su brzo bili prisiljeni da se povuku preko Rajne. Cela godina na Rajnskom vojištu prošla je u bescilnjim marševima i, najzad, trupe su zazimile razdvojene rekom Rajnom. U Alpima nije bilo ništa, sem nekih čarki. U Pirinejima je Šerer naterao Špance na kapitulaciju kod Rozosa i zauzeo je celu pokrajinu Kataloniju. Pored toga, Francuzi su zauzeli i Biskaj. Međutim, pobuna u Vandeji uzimala je sve većeg maha. Rojalisti su zauzeli grad Somir, ali su ih snage Revolucije krvavo ugušile uprkos engleske podrške. Tom prilikom su se naročito istakli Hoš i Kleber. Rojalisti, potučeni, nastavili su gerilski rat, koji je posle izvesnog vremena likvidiran.

Operacije 1796—1797. — Posle ugovora o miru zaključenih u Hagu i Balu, Direktorijum je imao da se dalje bori protiv Engleske, Austrije i Sardinije. Mada su glavne austrijske snage bile na Rajni pod nadvojvodom Karлом, pomoćne snage su bile u Italiji. Zato je sada francuska vojska bila podeljena u tri nove armije: na Sambri i Mezi pod Žurđanom, na Rajni i Moru pod Moreom i u Italiji pod Bonapartom. Dok su Žurđan i Moro nadijali ka Beču, Bonaparta je bio krenuo niz reku Po. Kelerman je obezbedio prelaze preko Alpa. U Nemačkoj su Žurđan i Moro, bez veze i sadejstva, počesto tučeni od nadvojvode Karla i vraćeni preko Rajne. U proleće 1797 obe su francuske armije opet prešle u ofanzivu i dospеле do Frankfurt, ali je mir u Londonu zaključen 18 avgusta prekinuo neprijateljstva.

U Italiji su francuske trupe bile u više nego bednom stanju kada je Bonaparta nad njima preuzeo komandu (28 marta 1796). Bonapartina armija od 38.000 ljudi bila je toga trenutka ugrožena od 40.000 Austrijanaca pod Bolijem i 20.000 Pijemonteza pod Kolijem. Bonaparta je prvo potukao Boliju, 12 aprila kod Montenote, a zatim, 21 aprila, Koliju kod Mondove. Zato su Sardinci ponudili mir, koji je bio zaključen u Šeraskou, 28 aprila 1796. Bonaparta je 15 maja ušao u Milano, organizovao vlast i nastavio rat protiv Austrije. Bolija je smenio Vurmzer, koji se iz Tirola spustio u dve kolone, razdvojene jezerom Garda. Desnom kolonom komandovao je Gvozdenović, a levom sam Vurmzer, koji je išao da osloboди Mantovu i da Bonaparti preseče komunikacije. Bonaparta je napustio opsadu Mantove, potukao Gvozdenovića kod Lonata (30 jula), pa se okrenuo na Vurmzera koga je potukao kod Kastiljone (5 avgusta). Vurmzer je ponovo organizovao svoje snage i opet pošao da oslobođi Mantovu. Bonaparta je i ovog puta primenio način dejstva po unutrašnjim operaciskim pravcima: prvo je potukao Davidovića, a potom je opseo Vurmzera koji je sada u Mantovi. Austriski vojskovoda Alvinci pošao je u pomoć Vurmzeru, ali ga je Bonaparta potukao kod Arkole (17 novembra). Vurmzer je, bez ikakve nade da bude oslobođen iz opsednute Mantove, kapitulirao 2 februara 1797. Operacije na ovom vojištu završene su Kampoformiskim mirom.

Operacije u Egiptu (1798—1800). — Posle francuskih uspeha na Rajni, a naročito u Italiji 1796/97 godine, kao neprijatelj Francuske bila je ostala još samo Engleska. Bonaparta je predložio Direktorijumu da zauzme Egipat, kako bi Englesku naterao na mir. Iz Egipta je ciljao na Indiju. Direktorijum, srećan da bude što dalje od ovog opasnog generala, saglasio se sa ovim planom. 19 maja 1798 krenuo je Bonaparta iz Tulona, okružen naučnicima svih vrsta. Na moru nije bio presretnut od engleske flote, a usput je osvojio Maltu, i 1 jula 1798 iskrcao se kod Aleksandrije. 21 jula već je bio bitku kod

Piramida, a 23 jula ušao je u Kairo. Medutim, Nelson mu je uništil flotu kod Abukira (2 avgusta) čime je Bonaparta bio otsečen od Francuske. Viđeći besciljnost cele ove operacije, Bonaparta je predao komandu generalu Kleberu, a on se tajno ukrcao 22 avgusta i otplovio za Francusku. Kleber je herojski protivstajao svima pobunama i napadima dok nije 14 juna 1800 mučki ubijen, posle čega su se ostaci francuskih trupa sami vratili u Francusku.

Operacije 1799. — Dok je Bonaparta izvodio besciljni pohod na Egipt, Francuska je s mukom odolevala Drugoj koaliciji koju je bila organizovala Engleska. Protiv jakih snaga nadvojvode Karla, kome je u pomoć bio prispeo i ruski general Suvorov, Francuska je imala samo Žurdanovu armiju na Rajni i Maseninu u Švajcarskoj. 27 marta Masena je odbranio Cirih, što je bilo od presudnog značaja za Francusku. Komandovanje na strani Koalicije bilo je razjedinjeno, te iako su snage bile nadmoćnije, nisu postigle vidnijih rezultata. Suvorov, sav ogorčen, prešao je Alpe i vratio se u Rusiju. Na ostalim vojištima nije bilo značajnijih događaja.

Operacije 1800. — Austrija je sada bila glavni protivnik na kopnu. Ona je imala dve jake armije: jednu na Rajni, pod Krejom, drugu u Lombardiji, pod Melasom. Bonaparta je, postavši sada prvi konzul, uputio Moroa protiv Kreja, a Masenu na Melasa. Pored toga, obrazovao je kod Dižona Rezervnu armiju. U Italiji je Masena ubrzno bio opkoljen na kopnu i blokiran engleskom flotom. Bonaparta je sa Rezervnom armijom prešao Alpe kod Simplona i Velikog Sv. Bernarda. Masena je u Denovi izdržao od 6 aprila do 4 juna i time privezao za sebe jake neprijateljske snage, što je Bonaparta pravilno iskoristio. U tom cilju Bonaparta se, gotovo bez artiljerije, jer mu je skoro sva bila ostala u Alpima, uputio na Aleksandriju da bi Melasu presekao komunikacije. Melas je, medutim, htio da parira ovaj manevr, što je dovelo do čuvene bitke sa obrnutim frontovima kod Marenga (14 juna 1800), koji je Bonaparta dobio blagodareći velikim delom inicijativi generala Dezea koji je sa svojom divizijom dojurio na bojište čim je čuo topovski pucanj. Melas je odmah potpisao mir i ustupio teritoriju sve do reke Minčio. — Na Rajni je Moro pokušao da izmanevruje Kreja kod Švarcvalda i uspeo je da zauzme Augsburg, ali ne i Ulm, u koji se povukao Krej. U ovoj operaciji naročitu pažnju zaslужuje odbrambena bitka kod Hoenlindena (3 decembra), gde je Moro pobedio. Austrijanci su napadali u tri kolone, koje je sa fronta zadržavao Nej, dok su na bokove udarili Rišpans i Dekaan.

RATOVI FRANCUSKOG CARSTVA (OD 1805—1815)

Operacije 1805. — Glavni protivnik je i dalje Engleska, stub Koalicije koja sada ima 5 armija: nadvojvodu Karla — za osvajanje Pijemonta; u Tirolu — nadvojvodu Jovana, koji treba da se spoji na Dunavu sa Makom, dok ne stignu i ruske armije pod Kutuzovom i Bukshevdenom. Kada se sve snage prikupe, treba upasti u Francusku. To je bio opšti plan Treće koalicije. Napoleon se, pošto je odustao od svog prvobitnog plana da vrši desant na Englesku (jer mu je Nelson blokirao flotu kod Kadiksa, a docnije je uništil u čuvenoj bici kod Trafalvara 21. oktobra 1805), odlučio da napadne Evropu. Italijansko vojište postalo je sada pomoćno, a Rajnsko glavno. Napoleon je stvorio plan da uništi Maka pre no što pristignu Rusi. Napoleonova »Velika armija« (*Grande Armée*) imala je 5 korpusa, konjičku rezervu (Mira) i gardu. Velika armija prešla je Rajnu na delu od Strasbura do Majnca (26. septembra), obišla Švarcvald sa severa i izbila na Dunav između Donauverta i Ingolštata. Mak, videći ovaj manevr, povukao se u Ulm sa 70.000 vojnika gde je kapitulirao (20. oktobra) posle neuspelih pokušaja da se probije. Posle bitke kod Ulma Napoleon je potukao saveznike kod Austerlica, blizu Beča, 2. decembra 1805. U ovoj bici učestvovao je i Kutuzov koji se, posle

poraza, povukao u Mađarsku. Rat se završio mirom u Bratislavi, 26 decembra 1805.

Operacije 1806. — Uspesi kod Ulma i Austerlica, kao i postavljanje Napoleonove braće, Žozefa za kralja Napulja i Luja za kralja Holandije, izazvalo je kod Koalicije (Engleska, Pruska i Rusija) još veću mržnju i strah. U međuvremenu Marmon je zauzeo našu Dalmaciju. Pruska, ohola i još zaneta nekadašnjim uspesima staroga Fridriha, nije uspela da shvati revolucionarne promene koje su izvedene u francuskoj vojsci (njenoj strategiji i taktici). To naročito nije mogao da shvati vojvoda od Braunšvajga, iako je učestvovao u bici kod Valmija (1792). Pruske snage imale su tri grupe koje su bile pod komandom kralja i prinčeva Hoenloea i Rihela. Vojvoda od Braunšvajga smislio je plan da se probije kroz Tirinšku Šumu u dolinu Majne u cilju presecanja Napoleonovih komunikacija u dolini Rajne. Napoleon je, ne čekajući ostvarenje plana vojvode od Braunšvajga, izveo svoj čuveni maršmanevar kroz Frankenvald (»en bataillons carrées«) u tri kolone, pod zaštitom jake prethodnice kojom je komandovao Mira. Rezultat ovoga pokreta i neodlučnosti Braunšvajga bio je potpun poraz Prusa u bitkama kod Jene i Aueršteta (14. oktobra 1806). Bliher se povlačio sve do Libeka, gde je kapitulirao 7. novembra. Cela Pruska je okupirana bez ikakvog daljeg otpora.

Operacije 1807. — Trebalо je uništiti još ruske snage. U tom cilju Napoleon je odmah zauzeo Varšavu i pridobio Poljsku za sebe. U svom nadiranju Napoleon je sustigao Benigsenu kod Ojlava (Eylau) gde ga je potukao 7. februara. U ovoj bici, po strašnoj mečavi, pretrpljeni su ogromni gubici (40.000 Rusa i oko 10.000 Francuza ostalo je na bojištu). 26. maja pao je Dancig posle sjajnog otpora. Sledеću bitku Rusi su primili kod Fridlanda, 14. juna, gde su potučeni, posle čega su potpisali Tilzitski mir (9. jula 1807).

Operacije u Španiji (1808—1814). — Gaženjem Pruske i stvaranjem Poljskog Vojvodstva, Napoleon je bio obezbedio svoje carstvo sa istoka. Trebalо je sada oterati Burbone i sa prestola u Madridu, a na španski presto postaviti jednog iz Bonapartine familije. Povod za rat nije bilo teško naći i za najkraće vreme Žino (Junot) je umarširao u Lisabon, a Mira (Murat) u Madrid. Na španski presto je postavljen Žozef Bonaparta, a Mira je otiašao u Napulj za kralja. Ali se španski narod digao na ustananak. Da bi ugušio pobunu i povratio autoritet kako Žozefa, tako i svojih snaga, Napoleon se sa 8 korpusa pod ličnom komandom uputio u Španiju. Hunta (španska Skupština) je organizovala očajan otpor. U novembru 1808 došlo je do jakih sudara na celom frontu. 30. novembra Napoleon je umarširao u Madrid. Sva dalja nastojanja da se zarobe engleske snage, kojima su u Portugaliji komandovali generali Mur (Moore) i Blejk (Blake), ostala su bez uspeha, jer su se ostaci ovih trupa ukrcali za Englesku 10. januara 1809. Napoleon je bio primoran da oputuje za Pariz, jer se Austrija žurno oružala. Ustanak u Španiji rasplamteo se naglo, čemu je doprinelo i novo iskrčavanje Engleskih snaga kojima je u početku komandovao Velesli (Wellesley), a potom Wellington. Masena je pretrpeo prvi poraz kod Tores Vedrassa, a docnije kod Fuentes d'Onoro (11. maja 1811). Marmon je, međutim, potisnuo Englezе sa Badajoza, ali se ustananak širio sve većom brzinom, naročito od kada su počele pristizati vesti sa ruskog fronta. Marta 1813 Žozef je morao definitivno da napusti Madrid. Wellington je preduzeo energično gonjenje, pa pošto je došao do Pirineja, probio se u Francusku čak do Tuluze (12. marta 1814). Sjajan otpor španskog naroda bio je prvi ozbiljan udarac evropskom kolosu toga vremena od koga se nije oporavio sve do svoje abdikacije u Fontenblou (1814).

Operacije 1809. — Dok je Napoleon izvodio operacije u Španiji, austrijski nadvojvoda Karlo reorganizovao je vojsku i otpočeo pokrete protiv francuskih snaga pod Bertijem u Bavarskoj. Engleska je obećala iskrčavanje u Belgiji i Italiji. 17. aprila Napoleon je prispeo u Donauvert. Nadvojvoda Karlo odmah je počeo sa povlačenjem svojih snaga. Napoleon se upravio na Beč, koji je kao prestonica pretstavljao glavni strategiski objekat u ovom ratu. 21. maja Masenin korpus imao je da izdrži jak pritisak kod Asperna i

Eslingena. Maršal Lan mu je pritekao u pomoć, ali je poginuo; most preko Dunava bio je ponovo prekinut, a muničije nestalo, te su se snage morale povući na ostrvo Lobau (na Dunavu). Noću 3/4 jula Napoleon je ponovo prešao Dunav sa 3 korpusa i uspeo da potuče Austrijance kod Vagrama, 6. jula 1809. U ovoj bici naročito se istakla artiljerija pod komandom generala Drua. Rat se završio mirom u Beču (14. oktobra 1809).

Pohod na Rusiju 1812. — Pošto je rat sa Rusijom postao neizbežan, Napoleon je razvio svoju armiju kakvu dotada nije svet video: 12 korpusa sa 4 konjičke divizije od ukupno preko 600.000 vojnika, formiranih u 3 armije sa 2 armiška odreda na bokovima. Napoleon je bio na levom krilu sa Francuzima, princ Eugen na centru sa Italijanima, a Žerom na desnom krilu sa Nemcima i Poljacima, dok je Švarcenberg sa Austrijancima prodirao u Galiciju. Makdonald sa Prusima bio je u Istočnoj Pruskoj kod Kenigsberga. Rusija je imala takođe 3 armije: Barklaj de Toli sa 150.000 ljudi bio je na Njemu, Bagration sa 100.000 u Voliniji, a Tomasov u pokretu iz Besarabije. Napoleon je prešao Njemen 24. juna 1812. Rusi su izbegavali odlučnu bitku, a Napoleon ju je želeo, ali nije uspeo da ih na to primora. Posle Smolenska, mesto Barklaja došao je Kutuzov za generalisima. 7. septembra došlo je do nerešene bitke kod Borodina gde je ostalo 80.000 mrtvih i ranjenih, od čega 30.000 Francuza. 14. septembra 1812 Napoleon je ušao u Moskvu koja je već bila sva u plamenu. Ostavši bez životnih potreba, Napoleon je 13. oktobra otpočeo svoje povlačenje. Hladnoća, glad, partizani, dejstvo na bokove od strane Vitgenštajna s desna i Čičagova s leva (sa Kozacima), — sve je to uslovilo strašnu tragediju Napoleonove armije. Berezina je pređena 28. i 29. novembra. U Smorgonu, 5. decembra 1812, Napoleon je predao komandu maršalu Miratu, a on žurno otišao za Pariz da organizuje nove snage. Mira je uspeo da spase svega desetak hiljada vojnika, koje je doveo do Kenigsberga, gde ih je predao Eugenu, a on je požurio za Italiju da spasava svoj presto u Napulju.

Operacije 1813. — Posle poraza »Velike armije« u Rusiji, Prusi i Rusi stupili su u savez 26. februara 1813. Napoleon je sakupio novu armiju od 300.000 mlađih i neobučenih vojnika sa svega 12.000 konjanika, što je bilo nedovoljno za izviđačku službu. Kutuzov je ubrzo umro te ga je zamjenio Vitgenštajn; a njega opet ubrzo Barklaj de Toli. Važniji sudari odigrali su se kod Licena (2. maja), Baucena (20. i 21. maja), Gros Berena (23. avgusta), Kacobaha (26. avgusta), Drezdena (26. i 27. avgusta), Kulma (30. avgusta), Denevica (6. septembra), Libervolkvica (14. oktobra), Vašaua (16. oktobra), a najotsudniji sudar od svih bila je bitka kod Lajpciga (18. i 19. oktobra).

Operacije 1814. — Savezničke armije prešle su preko Rajne 1. januara 1814. Vincigerode se uputio kroz Ardene ka Holandiju, Bliher u pravcu Marne, a Švarcenberg pravo na Pariz. Napoleon je prikupio svoje glavne snage oko Vitrija. Prvi sudari otpočeli su sa Bliherovom armijom: 27. januara kod Senn-Dizije, a 29. januara kod Brijena. 10. februara Napoleon je opet potukao Blihera kod Šampobera (Champaubert), a Jorka kod Monmiraja (11. februara) i kod Sato Tijerija (12. februara), zatim kod Vošampa (Vauschamps) 14. februara, čime je Bliherova armija bila potpuno rastrojena. Za ovo vreme Švarcenberg je bio duboko prodro u dolinu Sene. Napoleon se bacio tada na njega, ali se Švarcenberg odmah povukao i spojio sa Bliherom. Koncentričan pritisak u pravcu Pariza nastavljen je i dalje, sve dok 30. marta 1814 nije došlo do borbe na zidinama prestonice. Kad se Napoleon vratio sa gonjenja Vincigeroda, sve je bilo dockan, jer je Pariz kapitulirao. Napoleon je htio da prikupi nove snage na Loari i da produži borbe, ali su ga maršali primorali u Fontenblou (6. aprila 1814) da abdicira. Saveznici su ušli u Pariz i izdiktirali mir pod pretdstništvom ruskog cara Aleksandra I.

Operacije u Belgiji (Vaterlo) 1815. — Čim se Napoleon vratio sa ostrva Elbe (20. marta 1815), Saveznici se odlučiše da ponovo zauzmu Pariz. Velington beše najbliži, kod Brisela, sa svojih 100.000 vojnika i Bliher sa 115.000 kod Namira, dok je 150.000 Rusa, pod komandom Barklaja de Tolija, bilo kod

Majnca, i 250.000 Austrijanaca kod Bala (pod Švarcenbergom). Napoleon je jedva uspeo da prikupi 250.000 ljudi. Plan Saveznika bio je prost: sačekati dolazak Rusa i Austrijanaca na Rajni, pa zatim koncentrično svim snagama udariti na Pariz. Napoleon je prozreo takav plan i odlučio je da potuće najbliže neprijateljske snage pod Velingtonom i Bliherom pre nego što im pristignu ostale snage. U tom cilju Napoleon je već 15. juna prešao Sambru i zauzeo Katr Bra. 16. juna Nej je bio boj kod Linjija. 17. juna Napoleon je uputio Grušiju sa dva korpusa u gonjenje Blihera, a sa Nejom se uputio na Velingtona. 18. juna ujutru otpočela je bitka kod Vaterloa, bez učešća Grušija koji se nije blagovremeno vratio u duhu poslatog naređenja. Međutim, Bliher je prispeo u najkritičnijem momentu. Tada je Napoleon upotrebljio svoju poslednju rezervu — mladu gardu, ali se ipak nije moglo odoleti anglo-pruskom naletu, te je bitka izgubljena. 20. juna 1815. Napoleon je stigao u Pariz gde je Skupština izglasala dovodenje Luja XVII na presto. Napoleon se predao Englezima koji su ga odveli na Sv. Jelenu, ostrvce u Atlantskom Okeanu, gde je ostao do svoje smrti 1821. godine. Na taj način, Napoleonovim porazom kod Vaterloa (18. juna 1815) završen je dugi period ratova koje je Francuska revolucija otpočela svojom pobedom kod Valmija (20. septembra 1792).

Ričard I., »Lavovo Srce«, engleski kralj (1157—1199). Učestvovao je u Krstaškom ratu, ali nije uspeo da uđe u Jerusalim. Pri povratku bio je uhapšen u Beču i isporučen nemačkom caru Henrichu IV odakle se izbavio po cenu teškog otkupa. Kao vladalac dobro je poznat po svojoj tiraniji i surovosti nad narodom.

Ristov (Rüstow, Wilhelm), pruski oficir i poznati vojni pisac (1821—1878) koji je prešao u Švajcarsku i bio nastavnik Vojne akademije. Bio je načelnik štaba kod Garibaldija za vreme osvajanja Sicilije i pri maršu na Napulj (1860). U vojnoj literaturi XIX veka važio je kao pretstavnik geometriske strategije.

Rišelje (Richelieu), francuski državnik (1585—1642). Rezultate njegove politike pobratio je Mazaren zaključenjem Vestfalskog mira (1648).

Ron (Roon, Albert-Theodor-Emil), pruski feldmaršal i državnik (1803—1879). 1859 postao je ministar vojske i mornarice i izveo potrebne pripreme za ratove 1866 i 1870. 1873 godine Ron je nasledio Bismarcka na položaju predsednika ministarskog saveta.

Rozbah, mesto u Saksorskoj, kod koga je Fridrik Veliki 5. novembra 1757 pobedio Francuze i njihove saveznike.

S

Sadova, selo kod Kenigreca, poznato po bici iz 1866 iz Prusko-astriskog rata.

Sajdlic, pruski konjički general (1721—1773), koji se naročito istakao u Sedmomodišnjem ratu.

Salamina, ostrvo u Jegejskom Arhipelagu, gde se odigrala čuvena pomorska bitka 480 godine p.n.e., u kojoj su Grci uništili persisku flotu. Grci su bili pod komandom Temistokla. Imali su bolji vетar i bolju taktiku i pobedili su. Ovom je bitkom zaustavljena invazija Persijanaca.

San Susi (Sans-Soussis), dvorac i park kod Potsdama, sagrađen za vreme Fridrika Velikog (za odmor — bezvrižne časove).

Scila i Haribda je izraz koji se upotrebljava kada se radi o prolazu između dve postojeće opasnosti. On je došao po imenu stena u Mesinskem Kanalu (odvaja Siciliju od kopna Italije), između kojih je bilo veoma teško proći brodom, a da brod ne nastrada zbog udara o jednu ili drugu stenu. Ove su stene sa njihovim vrtlozima vode opevane u Odiseji.

Sedan, francuski grad kod Meca gde je kapitulirala francuska vojska 1870. Tom je prilikom zarobljen i car Napoleon III.

Sedmogodišnji rat (1756—1763) voden je između Pruske i Engleske s jedne strane i Francuske, Austrije i Rusije, sa druge strane. Rat je završen bez teritorijalnih promena u Evropi, ali je Francuska izgubila: Indiju, Senegal, Kanadu i deo Lujizijane.

Sempah, švajcarska varoš, u blizini Lucerna, kod koje su Švajcarci (1386) potukli austrijske ritere pod vojvodom Leopoldom. Na švajcarskoj strani načito se istakao Vinkelrid (Winkelried) koga Mering pominje u svojim člancima.

Sen Privat (Saint-Privat), selo kod Meca gde se odigrala bitka u Francusko-pruskom ratu 1870 godine.

Simplicisimus (*Simplicissimus*), roman nemačkog pisca Grimelshauzena koji je objavljen 1668 godine. Glavni junak ovoga romana bio je neka vrsta dvorskog lakrdijaša po kome je i roman dobio ime. Budući od rođenja avanturista, lakrdijaš je pobegao iz roditeljske kolibe za vreme Tridesetogodišnjeg rata i bio naizmenično: vojnik, razbojnik i hodočasnik. Prvo je otišao za Pariz, zatim natrag u Nemačku, a odatle u Rusiju, gde su ga Tatari zarobili i prodali Kinezima. Posle niza daljih avantura, završio je svoj život kao pustinjak na nekom usamljenom ostrvu.

Roman *Simplicissimus* je bio jedna od najčitanijih knjiga XVIII veka, kako zbog avantura glavnog junaka, tako i zbog izvanrednih opisa predela sveta.

Simplicisimus je ime jednog šaljivog i satiričnog nemačkog ilustrovanog lista koji je počeo da izlazi 1896 godine u Minhenu i vatreno napadao nemački militarizam i klerikalizam, ismejavajući ondašnje državne autoritete i kraljevska veličanstva radi čega je redakcija mnogo puta izvedena pred sud. Glavni urednici su bili: Albert Langen (osnivač), Teodor Hajne, Bruno Paul, Edvard Toni, Vilhelm Šulc, Frank Vedekind i dr., o kojima Mering govori u svojim delima.

Siše (Suchet), francuski maršal (1772—1826). Učestvovao je u svima ratovima Francuske od 1789—1815.

Sult (Soult, Nicolas-Joan), maršal Francuske (1769—1851).

Suvorov ruski vojskovoda (1728—1800). Učestvovao je u Sedmogodišnjem ratu (1757—1763), zatim u Italiji 1799 odakle je prešao Sen Gothard i operisao u Švajcarskoj.

T

Taljeran (Charles Maurice), francuski državnik (1754—1838) iz vremena Francuske revolucije. Bio je poslanik u Londonu i Napoleonov ministar spoljnih poslova.

Taurogen je nemački grad u kome je sklopljena takozvana *Taurogenska konvencija*, 12 decembra 1812, između ruskog generala Dibića i pruskog generala Jorka, koji je komandovao pruskim korpusom u sastavu francuske vojske pod Napoleonom. Ovom konvencijom oglašen je Jorkov korpus neutralnim.

Temistokle, atinski vojskovoda koji je u bici kod Salamine (480 p. n. e.) potukao persiske trupe.

Termopile (*Thermopyles*), tesnac u Tesaliji (Grčka), gde je Leonida, spartanski kralj i vojskovoda, sa 300 Spartanaca pokušao da zadrži persisku vojsku pod komandom cara Kserksa. Međutim, izdajica Efijalt je Persijancima pokazao stazu kojom se tesnac mogao obići, te su tako svi Spartanci, opkoljeni, hrabro izginuli 480 godine p.n.e.

Tiljerie (*Tuilleries*), rezidencija francuskih kraljeva do Revolucije. Za vreme Revolucije tu je bilo sedište izvršne vlasti, a potom rezidencija Napoleona.

Tilije (Tillier), švajcarski istoričar (1792—1854) koji je napisao više značajnih istoriskih dela radi kojih ga i Mering pominje.

Tilzitski mir, nazvan po gradu Tilzitu (na Njemenu) u kome su Napoleon I i ruski car Aleksandar zaključili mir po kome je Pruska 1807 izgubila polovicu svojih poseda.

Tiren (Turenne, Henri), francuski maršal (1611—1675). Učestvovao je u osvajačkim ratovima Luja XIV, pогинуо је од topovskog zrна kod Sasbaha. Smatran je za jednog od najsjajnijih francuskih vojskovoda svoga vremena.

Torgau, tvrđava na Elbi koju je Fridrik Veliki osvojio 3 novembra 1760. Za ovu bitku Napoleon je rekao da je to jedina bitka kod koje Fridrik Veliki nije pokazao baš nimalo talenta.

Tridesetogodišnji rat bio je stvarno unutrašnji rat Nemačke. Trajao je od 1618 do 1648 godine. Pored nemačkih kneževa umešale su se Španija, Holandija, Švedska i Francuska. Uzroci su bili verski i politički. Rat je otpočeo u Češkoj. Gustav Adolf se iskrcao 1631 u Nemačku i pobedio Tilija kod Brajenfelda (1631). Valenštajn, ponovo postavljen za vrhovnog komandanta, proterao je Saksonce iz Češke i odupro se Gustavu Adolfu kod Nirnberga. U bici kod Licena (1632) poginuo je Gustav Adolf. Rat se završio Vestfalskim miron (1648) koji je zaključen u Minsteru i Osnabriku.

Tugendbund, ime udruženja koje je osnovano u Kenigsbergu 1808 godine sa ciljem da radi na ponovnom uzdizanju Pruske, posle njenog poraza kod Jene i Aueršteta (1806), ali je moralno biti ukinuto 1809 zbog nekih slobodnih pogleda.

V

Vagram, mesto na 15 km severno od Beča, gde je Napoleon odneo pobedu 1809 godine nad austrijskom vojskom pod komandom nadvojvode Karla.

U ovoj bici Napoleon je prvi put upotrebio masovnu artiljeriju, čuvenu »bateriju« od sto topova pod komandom generala Loristona.

Valenštajn (Albrecht Wenzel von Wallenstein), nemački vojskovod iz Tridesetogodišnjeg rata i organizator najamničke vojske. Uspešno se borio protiv švedskog kralja Gustava Adolfa.

Valmi (Valmy), varoš u Istočnoj Francuskoj, oko 50 km jugozapadno od Verdena, gde je 20 septembra 1792 godine francuska revolucionarna vojska pobedila udruženu evropsku reakciju. Nemački pesnik Gete, koji je prisustvovao ovoj bici izgovorio je uveče toga dana sledeće reči: »Od ovog trenutka i na ovom mestu nastaje novo doba.«

Vandam (Vandame), francuski general (1770—1830), koji je učestvovao u više Napoleonovih bitaka.

Vaterlo (Waterloo), selo na 15 km južno od Brisela, gde je Napoleon izgubio 18 juna 1815 godine svoju poslednju bitku.

Vašington (Washington, Georg), prvi pretdsednik SAD i vrhovni komandant oružanih snaga u Ratu za nezavisnost SAD (1774—1783). Kao pretdsednik mnogo je doprineo održanju, izgradnji i učvršćenju mlađe savezne republike, te je kod Amerikanaca ostao kao uzor vernog republikanca.

Vegecije (Flavius Renatus Vegecius), rimski vojni pisac koji je oko 400 godina naše ere napisao svoje delo o vojsci *Epitoma rei militaris*, koje je prevedeno i kod nas pod naslovom *Rasprava o vojnoj veštini*, izdanje »Vojnog dela«, 1954, Beograd.

Velington (Wellington), engleski maršal (1769—1852). Učestvovao je u svima ratovima protiv Francuske za vreme Napoleona i naročito se istakao kod Vaterloa (18. juna 1815).

Vitgenštajn (Wittgenstein, Petar) ruski knez i maršal (1769—1843). U ratovima protiv Napoleona (1812—1813/14) komandovao je delovima ruske vojske, a posle smrti Kutuzova (1813) primio je vrhovnu komandu nad Ruskom armijom.

Volter (Voltaire), pseudonim francuskog pisca, kritičara i filozofa (Aruet-a), koji je živeo od 1694—1778.

Vurmzer (Wurmzer), austrijski maršal (1724—1797). Naročito je poznat iz ratova protiv Bonaparte u Severnoj Italiji (1796/7).

Š

Šarl (Karlo) Smeli (Charles le Téméraire), poslednji vojvoda Burgonjski, sin Filipa Dobrog (1433—1477). Sanjao je da stvori državu koja bi razdvajala Francusku od Nemačke, ali je pao kao žrtva razapete mreže francuskog kralja Šarla XI.

Šarl V (Karlo V, 1500—1558), nemački car i španski kralj, koji je držao pod svojom vlašću: Španiju i Američke kolonije, Flandriju, Austriju, Nemačku i Severnu Italiju tako da se govorilo da »sunce ne zalazi u njegovom carstvu«. Stesnivši Francusku sa svih strana, postao je veliki protivnik Fransoe I sa kojim je ratovao sa prekidima punih 30 godina. 1532 godine Karlo V sprečio je Turke da okupiraju Madžarsku.

Šarnhorst (Scharnhorst), pruski general (1755—1813). Posle poraza Pruske 1806/7 godine bio je organizator nove pruske vojske i vojni pisac.

Šlegel (Schlegel, Vilhelm), nemački pisac i pesnik (1767—1845), koji je jedno vreme živeo u Jeni gde se upoznao sa Geteom i Šilerom sa kojima je docnije došao u sukob.

Šlegel (Schlegel, Fridrih), nemački pesnik, književnik i naučnik (1772—1829), brat prethodnog, naročito poznat kao književni kritičar i filolog.

Šleski ratovi su vođeni između Pruske i Austrije po pitanju nasledja, i to: *Prvi Šleski rat* (1740—1742), kada je Pruska pod Fridrihom Velikim htela da otme od Austrije Šlesku, što je i uspela;

Drugi Šleski rat (1744—1745) vođen je opet iz bojazni Fridriha Velikog da mu Austrija ne povrati Šlesku. Zato je osvojio Prag. Šleska je ponovo data Pruskoj.

Švarcenberg, austrijski maršal (1771—1820), koji je učestvovao u ratovima protiv Turske pod Laudanom, kao i u ratovima protiv Francuske od 1792—1815.

Šverin (Schwerin, Cristophe), pruski general (1684—1757). 1740 godine Fridrih Veliki mu je dao maršalski čin. Naročito se istakao u bici kod Molnica, kao i u Sedmogodišnjem ratu. Poginuo je u bici kod Praga.

Z

Zastrov (Zastrov, Henrich-Adolph), pruski general (1811—1875). Istakao se u ratu protiv Austrije, 1866. U ratu 1870/71 godine komandovao je 7 korpusom i učestvovao u bici kod Meca. Poznat je kao pisac fortifikacijskih dela.

Z

Zomini (Jomini, Henri), francuski general i vojni pisac (1779—1869). Od rane mladosti kao oficir odao se izučavanju ratne veštine i 1804 godine objavio svoje prvo delo *Traité des grandes operations militaires* u kome je kritički obradio ratove Fridriha Velikog.

U francuskoj vojsci bio je načelnik štaba VI korpusa kod Neja. 1814 i 1815 bio je u ruskoj vojsci, ali nije aktivno učestvovao u operacijama protiv Napoleona. Najvažnije njegovo delo po kome je ušao u red klasičika jeste *Précis de l'art de la guerre* (1837) — »Pregled ratne veštine«, izdanje »Vojnog dela«, Beograd, 1952.

Zironda, oblast koju ispunjava, uglavnom, sliv reke Žironde sa pet okruga: Bordo, Blej, Langon, Libivin i Lepar. Ova je oblast odigrala vrlo važnu ulogu za vreme Francuske revolucije (1791—1793) sa svojim Žirondincima, koji su obrazovali i vodili oštru borbu protiv Dantona, Robespajera i Maraa.

Jezički redaktor
DOBRIVOJE ALIMPIĆ, prof.

*

Tehnički urednik
major **SLOBODAN MITIĆ**

*

Korektori
DANICA ŽIVANOVIĆ
1
LJUBICA ANTIĆ

*

Stampanje završeno 1 februara 1955 god.

Tiraž 4.000, cena 420 dinara.